ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԻՍՏԱԿԵԱՅ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻՈՅ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1901 ՌՅԾ.

MP62
L333

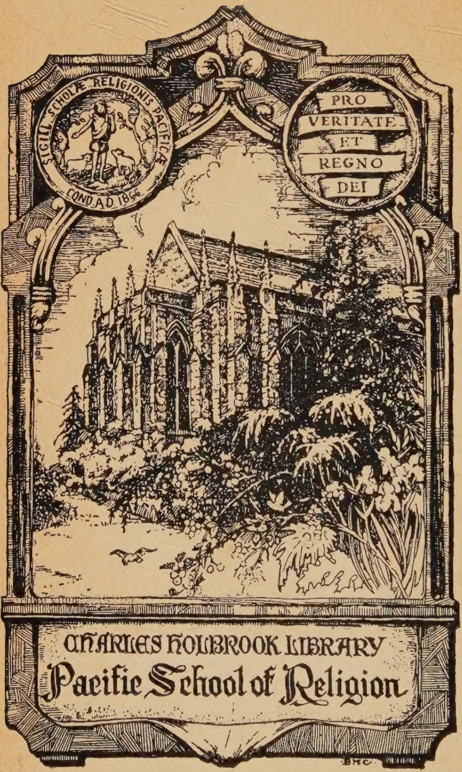
SIGILL SCHOLÆ RELIGIONIS PACIFICÆ
COND. A.D. 1866
PRO
VERITATE
ET
REGNO
DEI
CHARLES HOLBROOK LIBRARY
Pacific School of Religion
BHC

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻ

Lasdiverdtzi, Arisdages

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԻՍՏԱԿԵԱՅ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑՒՈՅ

History of Fall of Ani — Covering 989-1071 A.D.

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

HOLBROOK LIBRARY
PACIFIC SCHOOL
OF RELIGION

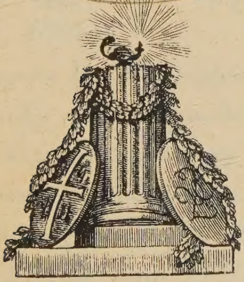

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՑԱՄԻ 1901 ՌՅԾ.

42015

MP62
L333

ՁԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՍ ողբերգակ եկաց պատմիչ յընդմիջել մետասաներորդ դարուն, ծնեալ ի Լաստիվերտ աւանի առ երի Արծնոյ։ Սկսանի զպատմութիւնն ի թուականէն Քրիստոսի 989, յորում թագաւորէր ի Հայս Գագիկ Բագրատունի մականուանեալն Շահնշահ, և գայ հասանէ մինչև ցամն 1071։ Գլխաւոր նպատակ պատմագրիս է ստորագրել զաղէտալի և զարիւնուշտ աւերումն մարդաշատ Անի մայրաքաղաքին որ ի սահմանս Շիրակայ, զոր արար Ալփասլան երկրորդ թագաւոր Պարսից յամին 1064։

Ոճ մատենագրիս է քաջ հայկաբան. սակայն են ի նմա դարձուածք ինչ շարամանութեան թերի յուղղադասութենէ. թէպէտ այդ մարթ է պատահել բազում մասամբք յանհմտութենէ օրինակագրաց։ Քանզի ի բաղդատութեան օրինակացն էին ի ձեռս մեր օրինակք չորք անթուականք նօտրագիրք, գործք՝ որպէս յայտնի ցուցանի յեղանակէ դարձուածոյ գրչացն, ի վերջ ութևտասներորդ դարուն գրեալք, և կամ ի սկիզբն առաջիկայ իննևտասներորդիս։ Եւ յաւուրս տպագրութեան եհաս ի ձեռս մեր միւս այլ ձեռագիր գրեալ ի թուին 1825, յոյժ նուազ զանազանեալ յայլոցն մասնկամբք և տառիւք ևեթ։

Ի վարդապետութեանն յայտնէ զանձն մատենագիրս գոլ այր ներկուռ իմաստից աստուածաշունչ գրոց՝ յաճախ վերծանութեամբ ի մխիթարութիւն դառնացեալ մտացն յայնպիսի տառապագին ժամանակս։ Որոյ և այնչափ են քաղցրացեալ միտք յիմաստս սուրբ գրոց, զի առ ի զամենայն պատահարս աշխարհի առ Աստուած վերաբերել, որպէս և է իսկ ճշմարտիւ, փառեալ եռանդ նորա անցանէ ըստ չափ. և զամենայն զբանս իւր ի կամելն հաստատել բանիւք աստուածաշունչ սուրբ գրոց՝ է զի կորուսանէ և զկարգ վիպասանութեանն։ Սակայն և այնպէս խոստովանելի է յոյժ նպաստաւոր գոլ մատենիս որոց կամիցինն ստուգագոյնս ինչ պատմագրել յաղագս անցիցն անցելոց զայնու ժամանակաւ ի Հայս յերեսաց անընդհատ արշաւանաց Պարսից, Հագարացւոց և արևելեան կայսերաց. զորոց պատմեալքն ի մատենիս թերևս նոր իմն լոյս տայցեն և օտարազգի պատմագրաց ժամանակիս առ հին անցիցն ճշգրտագոյն հմտութիւն։

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ԺԱՄԱՆԵՑԻՆ մեզ աւուրք չարչարանաց, և գտին զմեզ նեղութիւնք անհնարինք. քանզի լցեալ զեղաւ[1] չափ մեղաց մերոց, և ել աղաղակ մեր առաջի Աստուծոյ. ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր, և երկիր լցաւ յանօրէնութենէ. արդարութիւնն նուազեաց, և անառակութիւնն յաճախեաց, ժողովուրդ և քահանայ ստեաց Աստուծոյ: Որոյ աղագաւ ազգք օտարածնաց օտարացուցին զմեզ ի բնակութենէս մերմէ: Եւ դարձան փառք մեր յապականութիւն, շունչ ի մեզ ոչ մնայ, և կորեաք ի հատման յուսոյ մերոյ. զօրացաւ մահ և եկուլ, և դժոխք շատ ասել ոչ կամեցան. ամենեցուն յարձակեցան ի մեզ ձեռք, և յանդիման[2] յաւուրս մեր ժամանակ ոչ ծանեաւ զմնացորդս պատուհասին վճարմամբ անցելոց: Յաջորդք ի յաջորդաց փոխանակեցին, և նուազեաց արդիւն արծարծիչ շնչոյ կենդանութեան. հաստատունք յաշխարհի ի պանդխտութեան իւրեանց պանդխտեցան երկրորդ անգամ, և եղեն վտարանդիք ի ձեռանէ պանդխտաց ապստամբաց: Ի սիրելեաց քակտեալք՝ զորս ո՛չ սուր սատակեաց,

1. Յօրինակի միում Լցաւ զեղաւ և յայլում զեղու:

2. Ամենայն օրինակ յանգմանն. մին ևեթ յանդիմանն:

ցրուեցան զօրքն աստեղայ մոլորական կոչեցելոց։ Ցոր յաւուրս մեր զարթեան պատերազմունք ի չորից կողմանց. յարևելից սուր, յարևմտից սպանումն, ի հիւսիսոյ հուր և ի հարաւոյ մահ. բարձան ուրախութիւնք յերկրէ, լռեցին ձայնք քնարաց, լռեցին բամբիւնք թմբկաց, բարձրացան աղաղակք լալեաց։ Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է [1] մեզ ի գլուխ պատմութեանս ընթանալ, և աստի սկիզբն առնել որպէս զի դիւրածան լիցի մեզ բանս։

1. Մի օրին. ժամ եղև։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԻՍՏԱԿԵԱՅ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑՒՈՅ

ՎԱՍՆ ԱՆՑԻՑՆ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՅԱՅԼԱՍԵՌՆ ԱԶԳԱՑ ՈՐՔ ՇՈՒՐՋ ԶՄԵՕՔ ԵՆ

ԳԼՈՒԽ Ա·

Անցք ընդ աշխարհս Հայոց։

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի Կիւրապաղատի, որ էր այր հզօր և աշխարհաշէն, մեծապարգև և աղքատասէր, որ էր արդարև սահման խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանգչէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով և ընդ թզենեաւ. իսկ զկնի մահուան նորա խաղայ ինքնակալ թագաւորն Հոռոմոց Վասիլն՝ ի քսան և հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ծանր զինու. և դէմ եդեալ գայ հասանէ յԵկեղեաց գաւառ, զանց արարեալ զբազում օթևանօք։ Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց, և առատատուր պարգևօք[1] մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն, ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ։ Բայց կատարեցաւ առ նոսա մարգարէութիւն հոգերգողին Դաւթի, թէ « Ընդ առաւօտս որպէս դա-

1. Մի օրինակ պարգևեալ։

լարի բուսցին, ընդ առաւօտս որպէս դալարի զուարճասցին և ծաղկեսցին. ընդ երեկոյս թարշամեսցին և անկցին»։ Քանզի թագաւորն անցեալ յաշխարհն Ազորի՝ մերձ յամուրն որ Հաւաճիչն կոչի, երեկօթս առնէ։ Եւ ոչ գիտեմ յորպիսի պատճառանաց ընդ միմեանս անկեալ արևմտական զօրն, որ կոչի Ռուզք, և ազատագունդն, և ի նմին տեղւոջ մեռան յազատացն երեսուն այր ի յոյժ պատուաւորացն։ Եւ այս ոչ եթէ առաւիր և ի զուր անց ընդ նոսա, այլ քանզի նոքա յաւուր մեծի հինգշաբաթին դեղ մահու խառնեալ ի խորհուրդ պատարագին արբուցին նմա, և հեղձամահ՝ արարեալ զերանելի անձն՝ բարձին ի կենացս, ձանձրացեալ կենօք նորա, վասն առաջիկայ խոստմանցն՝ որ ի թագաւորէն ակն ունէին. վասն այնորիկ Աստուծոյ արդարադատ իրաւունքն՝ ըստ գործոց նոցա հատոյց նոցա։ Եւ յայնմ օրէ և այսր ոչ յաջողեցաւ երբէք ազատ ի տանէ Տայոց ելանել, եթէ յերկարեաց զկեանս իւր, այլ վաղահուպ մահու վճարեցան և բարձան ի կենաց։ Կըշտամբեալ յանդիմանէ զնոսա բարձրն Եսայիաս՝ յորս ասէ. «փոխանակ զի ոչ ախորժեաց ժողովուրդդ այդ զջուրն Սելովմայ որ գնայր խաղաղ, այլ կամեցան առնել իւրեանց թագաւոր զՀռասիմ և զորդին Տաբելայ, վասն այնորիկ այսպէս ասէ տէր. Ես ածեմ ի վերայ ձեր զջուր գետոյն զհզօրն և զյորդն, զարքայն Ասորեստանեայց և զփառս նորա»։ Եւ այսոքիկ այսքան։

Եւ ի նմին տեղւոջ գայ հանդիպի թագաւորն Ափխազաց Բագարատ, և հայր նորա Գուրգէն, և մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն։ Եւ տայ Բագարատայ զպատիւ Կիւրապաղատութեան, և հօր նորա զՄագիստրոսութեան, և արձակէ զնոսա խաղաղութեամբ. և ինքն երթեալ անցանէ ընդ Հարք և ընդ Մանազկերտ. և վաղ առեալ[1] դառնայ ի վերայ Բագրևանդայ և գայ ի

1 Երկու օրին. վաղ առեալ։ Եւ յայլում զետող առեալ։

քաղաքն Ուխտեաց, և տիրէ բազում գաւառաց և բերդից և քաղաքից։ Եւ կացուցանէ ի վերայ նոցա գործակալս և դատաւորս և վերակացուս. և ինքն դառնայ զճանապարհս իւր խաղաղութեամբ, և հասանէ ի թագաւորական քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպօլիս։ Այս եղև ի չորեքհարիւր յիսուն թուականիս և դադարեալ երկիրն հանգեաւ ամս չորեքտասան։

Եւ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ զհոգս արեւմտական կողմանն. քանզի տիրէ Բուլղարաց աշխարհին, գաւառաց և քաղաքաց նոցա, զոր ի բազում ժամանակաց հետէ ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ՝ անհանգիստ պատերազմօք ոչ կարաց ընդ ձեռամբ առնել. իսկ այժմ պատեհութիւնքն նմա ի դէպ ելանէին։ Քանզի որ ունէր զաշխարհն՝ յաղթողն ի պատերազմունս, վախճանեցաւ իւրային մահուամբ, իսկ որդիք նորա՝ քանզի ոչ հնազանդեցան միմեանց, անձնատուր եղեալ ելին առ թագաւորն. քանզի «Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն՝ ոչ կարէ կեալ»։ Այս է Բուլղարաց երկրի առնլոյն օրինակ։ Իսկ թագաւորն զորդիս Բուլղարաց բռնակալին հանեալ ի ժառանգութենէ իւրեանց զարմօք և ազգաւ, և տայ նոցա տեղիս յաշխարհն Հոռոմոց. իսկ զզօրն աշխարհին՝ խաբանօք ի մի վայր ժողովէ, որպէս թէ պարգևս տալ նոցա, և գրով զհամարս նոցա կալեալ՝ առաքէ զնոսա յարևելս անդառնալի եկիւք։ Որք եկեալ զաշխարհս յաւեր դարձուցին. վա՜յ նոցա գալոյն յարևելս, և վա՜յ ուր նոքա անց և դարձ արարին. ահա ազգ չար և անողորմ, ազգ դառնասիրտ և հարկանող. ի դէպ է ասել առ նոսա զմարգարէականն ողբս. «Առաջ նորա դրախտ փափկութեան, և վերջ նորա դաշտ ապականութեան»։ Եւ այսոքիկ այսքան. բայց մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք։

Յամի չորեքհարիւրերրորդի և վաթսներորդի չորրորդի թուականիս մերոյ՝ մեռաւ թագաւորն

Ափխազաց Բագարատ, և թագաւորէ Գէորգ որդի նորա[1]. առ որ գրէ ինքնակալ թագաւորն Վասիլ հրովարտակ, որ ունի օրինակ զայս. եթէ Զոր ի Կիւրապաղատին բաժնէ ետու[2] հօր քում ի պարգև՝ թող, և քո հայրենեացն միայն լեր իշխան։ Իսկ նա ոչ առնու յանձն. այլ ի մանկական տիսն հպարտացեալ՝ զընդդէմն առնէ պատասխանի, թէ Զոր իմ հայրն կալեալ է իշխանութեամբ, յայնմանէ և ոտն մի չտամ ումեք։ Իսկ ինքնակալին լուեալ զայս, զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել աշխարհին։ Որոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ի մեծ աւան Ուխտեաց, ի փախուստ դարձուցին զզօրս Հոռոմոց. բայց քաղաքին և այլ շինանիստ տեղեացն՝ չմեղան ինչ։ Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաղագս թագաւորութեան Հայոց։

ՅԱՅՆՄ ժամանակի էր և Հայոց աշխարհին թագաւոր Գագիկ որդի Աշոտոյ, եղբայր Սմբատայ և Գուրգենայ, ի ցեղէն Բագրատունւոյ, այր հզօր և յաղթօղ ի պատերազմի. սա ի խաղաղութեան կալաւ զաշխարհս Հայոց։ Ի սորա ժամանակս պայծառացան կարգք եկեղեցւոյ, և լուսաւորեցան մանկունք ուխտի սրբութեան. ի սորա աւուրս «Լցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն՝ իբրև զջուրս բազումս որ ծածկեն զծովս» ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան։ Քանզի ունէր զաթոռ հայրապետութեան տէր Սարգիս, սնեալ սրբութեամբ ի ծոց եկեղեցւոյ, և վարժեալ կրօնաւորական ճգնութեամբ ի կրօնաստանն՝ որ կո-

1. Մի օրին. յաւելու ընդ նորա։ 2. Մի օրին. ի տոհմն։

չի Սևանայ կղզի. զոր շնորհիւն Աստուծոյ կոչեն ըստ արժանաւորութեան, և նստուցանեն յաթոռ մերոյ Լուսաւորչին. որ նորին կարգօքն քաղաքավարեալ ի մարմնի, բարի հանդիսիւք աւարտեաց զկեանս իւր։

Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք՝ Սարգիս և Տիրան անուն և Յենովք, որ կաթուղիկոսարանին էին վարդապետք. և Սամուէլ, որ կամրջացն ձորոյ վանացն առաջնորդութեամբ հովուէր. և Յովսէփ որ Հնցուց էր նախագահ. և Ստեփաննոս Տարոնացին որ զաշխարհապատում գիրսն շարադրեաց սքանչելի յօրինուածովք, սկսեալ ի մարդն առաջին և գայ բովանդակէ զպատմութիւն իւր ի վախճանն Գագկայ, վասն որոյ պատմութիւնս է. և Յովհաննէս ի նոյն գաւառէ, զոր վերադիր անուամբ կոզեռն կոչէին, որ զհաւատոյ գիրսն գրեաց. և Գրիգոր յոյժ իմաստունն բանիւք. և այլք բազումք, յորոց աւուրս բարձրանայր յոյժ եղջիւր եկեղեցւոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ։ Իսկ որք խէթ աչօք հայէին ի մեզ, ի սոցա վարդապետական հանդիսիցն կորակնեալք իբրև զմկունս ի ծակս որմոց սողոսկեալ մտանէին։ Եւ այսոքիկ այսքան։

Իսկ թագաւորն Գագիկ յերկար ժամանակաւ վարեալ[1] զթագաւորութիւնն, և բարի յիշատակաց արժանի լեալ, ի խորին ծերութեան լուծանէ զկեանս իւր. և պայազատեն զիշխանութիւնն որդիք նորա Սմբատ՝ զոր Յովհաննէս կոչէին, և Աշոտ նորին հարազատն։ Եւ էր Սմբատ մարմնով հարստի և յոյժ թանձր. բայց իմաստութեամբ ասեն առաւել գոլ քան զյոգունս. իսկ Աշոտ բարեկարգ ունելով զդիրս մարմնոյ, քաջասիրտ և պատերազմասէր գոլով։ Սոքա ընդ միմեանս անկեալք հակառակութեամբ վասն բաժնից երկրին՝ կարօտացան իրաւանց և դատաստանի։ Որոց ե֊

1. Երկու օրին. զկեանս և զթագաւորութիւնն։

կեալ թագաւորն Ափխազաց Գէորգ՝ ի խաղաղութիւն համոզեաց զնոսա. և տայ բաժին երկանուանն Սմբատայ՝ զամուրն Անի և որ շուրջ զնովաւ գաւառք, վասն անդրանկութեան. իսկ Աշոտայ զներքին կողմն աշխարհին՝ որ հայի ի վերայ Պարսից և Վրաց։ Եւ հաւանեալ Սմբատ դարձաւ ի քաղաքն իւր. և ի ճանապարհին իշխանս արարեալ վասն ծանրութեան մարմնոյն, յանհոգս ննջէր. իսկ մի ոմն յիշխանացն ի կողմանէն Աշոտոյ՝ ի դատ կացեալ առաջի Գէորգի. ասէ՝ թէ Շատիկ իմ բնական տեղի է, զոր անիրաւաբար տարաւ յինէն Սմբատ։ Զոր լուեալ Գէորգի, մեծասաստ ցասմամբ ի բարկութիւն բրդեալ՝ զօրս առաքեաց զկնի նորա. որք եկեալ հեղան յանկարծուստ ի վերայ նորա, և նա վասն ծանրութեան մարմնոյն ոչ կարաց նստել յերիվարն. իսկ իշխանքն որ զհետ նորա, քաջապէս ի փախուստ դարձեալ՝ բազում կոյտս դիականց զհետ մտելոցն ի ճանապարհին կացուցանէին մինչև ի դուռն Անւոյ։ Եւ անտի դարձեալ, զեկեղեցիս կաթուղիկոսարանին ի զարդուց կապուտ կողոպուտ արարին. և զբևեռս խաչին[1] հանեալ՝ նախատանօք ասէին, թէ ցանիմք և ձիոցն լուսին առնեմք. զոր ի դիպող ժամու հատոյց նոցա, արդարադատն Աստուած ի ձեռն Հոռոմոց զոր յիւրում տեղւոջն ասասցուք։ իսկ զՍմբատ կալեալ տարան առ Գէորգին. զոր հրամայեաց ունել ի պահեստի. և ապա առեալ երիս բերդս՝ արձակեաց զնա։

Իսկ Աշոտ՝ վասն զի որ շուրջ զսահմանաւ նորա մեծամեծք էին, զբազումս ի տեղեաց նորա տարեալ էին անիրաւաբար, առ որս ոչ կարաց համբերել. վասն որոյ թողեալ զաշխարհն՝ երթեալ հասանէ ի դուռն[2] Հոռոմոց. և հաճոյ եղեալ նմա՝ խնդրէր զօրս յօգնականութիւն, և առեալ գայ

1. Երեքին ևս այսպէս ունէին։ 2. Երկու օրին. թագաւորին Հոռոմոց։

անցանէ յաշխարհն իւր։ Եւ յաջողեալ նմա յԱստուծոյ, տիրէ բազում գաւառաց և բերդից. և զօրանայ քան զամենեսին և որ յառաջ քան զնա էին. մինչ զի բազումք ի մեծամեծացն՝ զհայրենի տեղիս իւրեանց ի նա թողեալ, նմա զանձինս կամօք ի հնազանդութիւն ետուն։ Մինչև ցայս վայր պատմութիւնս մեզ հեշտալի է։

Իսկ ի չորեքհարիւր վաթսուն և եօթն ամի թուականիս մերոյ՝ առաքէ ինքնակալ թագաւորն[1] զՆիկոմիտացի իշխան ոմն, որ եկեալ մարդահարկ արկանէ յերկրիս, և ժողովեալ բազմութիւն մարդկան՝ սկիզբն առնէ վերստին շինելոյ[2] զԹէոդուպօլիս։

Եւ ի չորեքհարիւր վաթսուն և ութ թուականին՝ ձեռնադրի տէր Պետրոս ի կաթողիկոսութիւն առ կենօքն տէր Սարգսի։ Եւ ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուականին դարձեալ խաղայ ինքնակալ թագաւորն ծանր զօրու, և գայ յարեւելս. և եկեալ իջանէ առնէ յընդարձակ դաշտն Կարնոյ. և առաքէ դեսպանս առ Գէորգի վրաց իշխեցողն, գալ ինքեան ի հնազանդութիւն։ Քանզի եպիսկոպոս ոմն վրացի ազգաւ՝ որ նստէր ի քաղաքն Վաղարշակերտ, երթեալ թագաւորին ընդառաջ, վստահութիւն տայր բանից, թէ Յորժամ յԵկեղեաց կամ ի Կարին եկանես, քեզ ընդառաջ գայ։ Եւ նա նորին բանիցն հաւատացեալ, և յայն ապաստան՝ մնայր նորա գալստեանն օթևանէ յօթևանս փոխելով։ Այլ նա ոչ առնոյր յանձն գալ ի կոչ թագաւորին. քանզի բազումք ի նորայոցն ահ արկանէին նմա, թէ ի տեսանել զքեզ՝ կամ մեռանիս, կամ արգելական առնէ, և ոչ ժամանես ի քո պատիւն։ Իսկ թագաւորն անցեալ ի Բասեան, երկուս և երիս պատգամաւորս առաքէ, քանզի յոյժ կամէր խաղաղութեամբ վճարել զիւր ճանապարհորդութիւնն, և աշխարհի մնալ ի շինութեան։ Ապա ի սպառել[3]

1. Այլ օրին. զՆիկոմիդիտացի, և միւս զՆիկոմիդիտացի։
2. Մի օրին. Թէոդոսուպօլիս։
3. Մի օրին. պատգամաւորացն։

պատգամացն, ի բարկութիւն շարժեալ թագաւորն՝ հրաման տայր հրով և սրով և գերութեամբ ապականել զմեծ աւանն՝ որ կոչի Օկոմի, և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք որ ի բաժնին էին. զորոյ զգերիսն առեալ, հրաման տայ խաղայուցանել ի գաւառն խաղտեաց, և ինքն դէմ եդեալ անցանէ ընդ Բասեանն, և հասանէ ի Վանանդ [1] կամ ի Փորակ: Իսկ Գէորգի դիպող ժամ գտեալ՝ հասանէ ի վերայ քաղաքին Ուխթեաց, և հրամայէ զօրացն հրով կիզուլ զգեղեցիկ դաստակերտս նորա, և յաւարի վարել զինչս նորա, բայց մարդոյ մի՛ ինչ մեղանչել: Իբրև լուաւ զայս թագաւորն, ևս քան զևս ի բարկութիւն բրդեալ՝ դառնայ ի վերայ նորա. և պատահեալ զօրքն միմեանց մերձ ի ծովակն որ կոչի Պաղակացիս, ահագին դղրդմամբ զմիմեանս հարկանէին: Ուստի ի շողալ սուսերացն և ի փայլիւն սաղաւարտացն՝ հրոյ փայլատակունք զլերամբն անկանէին, և ի կոփիւն սուսերացն կայծակունք հրոյ հատեալ՝ յերկիր անկանէին: Ընդ որ և ինքն իսկ թագաւորն նայեցեալ՝ զարմանայր ընդ քաջութիւն պատերազմողացն, զի իբրև զյորձանս գետոց ընդ միմի հարեալ, այսպէս զօրքն Հոռոմոց ընդ նոսա հարեալ՝ ընդ կրունկն դառնային: Յորում տեղւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Ռատ, մօրեց պատահեալ երիվարին՝ ոչ կարաց անցանել. յորոյ վերայ սուր եդեալ սպանին զգովելի անձնն, որ սուգ մեծ հասոյց տանն Տայոց: Իսկ Գէորգի զօրօք խուռովք երթեալ ամրանայ յամուրն Ափխազաց. և թագաւորն ընդ կողմանս աշխարհին զօրս առաքէ, ասպատակ արձակէ, պատուէր տայ[2] մեծասաստ հրամանաւ մի՛ ողորմել ծերոյն և մի՛ երիտասարդին, մի՛ տղային և մի՛ հասակաւ կատարելոյն, մի՛ առն և մի՛ կնոջ, և մի՛ ամենեին ամենայն հասակի. և այսու ձեռնարկութեամբ

1. Երկու օրին. ի գաւառն կարմիր փորակ:
2. Մի օրին. դիմաքսեան պատուէր տայ մի ողորմիլ, և այլն:

քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան։ Յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և բազում արտասուաց արժանի. քանզի բարձրաձեղուն ապարանք արքունաշէն տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախուք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց՝ ի սքանչանս տեսողաց և ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին, հրայրեալք անկեալ կործանեցան, և որք նոյին տեարքն՝ առ նմին սրակոտորք։ Աւա՜ղ պատմութեանս, աւա՜ղ չար արարուածին. զիա՞րդ կարացից ես աղքատս գիտութեամբ և տխմարս քան զամենեսեան ընդ գրով արկանել զայն ժամու զլեալսն, և կամ ողբալ ըստ արժանւոյն զմեր թշուառութիւնս. այսօքիկ Երեմիայի հոգւոյն են, որ գիտէ զողբսն ըստ թշուառութեանն յօրինել։ Բայց մեք լուռ բանիւք զերկայնս զայսոսիկ արձանացուցանեմք զպատմութիւնս ի լուր լսելեացն ազգի՝ որ գալոցն է. որպէս զի որդիք որ ծնանիցին՝ յարիցեն և պատմեսցեն զայս որդւոց իւրեանց. որպէս զի մի՛ մոռասցին զգործս Աստուծոյ, որ արդարակ[1] կշռով հատուցանէ ամենեցուն՝ որք խոտորին յիրաւանց նորա. ըստ Յոբայ բանիցն «Հատուցէ, ասէ, յանդիման ատելեացն իւրոց, և ոչ յամեցուսցէ»։

Արդ ե՛կ համարեա՛ ինձ զօրինակն զայն ժամու արարուածին[2] և զպատուական և զհարկեւոր ալիս ծերոցն ընդ արեան և ընդ ապաժուժ թաթաւեալ, զերիտասարդսն սրակոտորս, զանթիւ և զանհամար զաչացուսն զորոց զլուսարանս խաւարեցուցին։ Կարծեմ թէ այսօքիկ ի դէպ անց ընդ նոսա, փոխանակ զի զարքունադրոշմ նշանին բեւեռսն հանեալ ի դուռն կաթուղիկէին, նախատանօք ասէին՝ լուսին առնել երիվարայսն. այս իրաւամբք անց ընդ նոսա, և որ առ սոքօք դառն տեսութիւնն։ Ազատ կանայք ի հրապարակս ելեալ,

1. Մի օրին. արդար։ 2. Մի օրին. արարուածոցն։

և զքօղն ի գլխոյն ի բաց առեալ. անպատկառընդդէմ արևու ի խայտառականս անկեալ՝ և որք հետի ոտիւք ի տես հիւանդաց կամ յուխտի տեղիս հազիւ երթային, այժմ մերկ գլխով և ոտամբ[1] առաջի գերչացն գնան, մերկ ի զարդուց, անկեալ ի պատուոյ, մատնեալ ընդ բիւր անարգանօք։ Իսկ զկաթնասուն տղայսն, զկէսն ի գրկաց մարցն առեալ զքարի հարկանէին. և զայլս ի գիրկս մարցն աշտէիւք խոցեալ՝ ընդ կաթն մարցն զարիւն մանկանցն խառնէին. և զկէսն ի կիցս ճանապարհացն ընկեցեալ ի սմբակս երիվարացն՝ առ հասարակ սատակէին։ Ո՜վ Աստուած քո յայնժամ ներողութեանն. ո՜վ թագաւորին անողորմ հրամանատուութեանն։ Սակայն այսու ամենայնիւ ո՛չ շիջաւ բարկութիւն նորա. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է ա՛յլս ի վերայ սորին յաւելուլ չարիս։ Եւ այսու գործով զբարեշէն երկիրն անմարդի արարեալ՝ յաւեր յամայի կացուցանէր մինչև ի գալ ձմերայնոյն։

Բայց ո՛չ գիտեմ որպիսի՛ օրինակաւ անց ընդ նոսա այս ամենայն. եթէ ըստ կարգի խրատու, եթէ վասն առաւելեալ ամբարշտութեան բնակչաց երկրին, եթէ վասն դժնաբարուց արևմտական զօրացն ի խուժադուժ ազգաց ժողովելոցն։ Իսկ թագաւորն դառնայ ի ձմերոցն ի մարմանդս Պոնտոսի, և իջեալ ի գաւառն խաղտեաց՝ երեկօթս առնէ։ Որում զհետ եկեալ հայրապետին Պետրոսի՝ հանդիպի նմա յաւուրս Աստուածայայտնութեան մեծի տօնին, և մեծարեալ պատուի ի նմանէ։

Իսկ ի լուսաւորութեան աւուրն, յորում օրէն է քրիստոնէից թագաւորաց և իշխանաց ի բարեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս եկեղեցւոյ հաւասարեն զանձինս, և հետի ոտիւք ի ջուրս իջանեն, և անդ կատարեն զխորհուրդ տէրունական մկրտութեան. արդ ի հանդիպման ա-

1. Մի օրին. ոտեամբ։

ուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետրոսի օրհնել զջուրն ըստ մերոյ կանոնիս, և Հոռոմոց եպիսկոպոսացն, որ անդ դիպեցան՝ ըստ իւրեանց կանոնին։ Եւ ի հեղուլ հայրապետին զաէրունական իւղն ի ջուրսն, ցնցուղս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն. զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, և փառաւորեցին զԱստուած. և բարձրացաւ եղջիւր հաւատոյս մերոյ։ Եւ նա առաւել պատուով մեծարեալ ի թագաւորէն և ի սպայիցն՝ հայրապետն Պետրոս, դառնայ ի տուն իւր։ Բայց անդ եղև Հայոց կորստեան գիր և նամակ. քանզի Յովհաննէս պատուէր տուեալ էր Հայրապետին, եթէ գրէ գիր և տուր կտակ թագաւորին, զի յետ իմոյ վախճանին՝ զիմ քաղաքս և զերկիրս նմա տայ ի ժառանգութիւն. քանզի իւր ոչ գոյր որդի թագակալ թագաւորութեանն. վասն զի որդին նորա[1] վախճանեցաւ, և ոչ ժամանեաց ի պատիւ հօրն։ Եւ թագաւորն երթեալ հասանէ ի ձմերոց յառաջասացեալ տեղին. և զօրքն զմարդագերին վաճառակուր արարին ի հեռաւոր ազգս։

Ի սոյն ժամանակս փոխի յաշխարհէ սուրբ և արժանաւոր հայրապետն տէր Սարգիս, և է գերեզման նորա ի Հոռոմոսի վանքն։

1. Այլ օրին. որդին նորա երկար վախճանեցաւ. միւսն՝ որդին նորա վաղ վաղճանեցաւ և չժամանեաց։

ԳԼՈՒԽ Գ․

Թէ որպէս թագաւորն երկրորդ անգամ դարձ առնէ ի վերայ աշխարհին Տայոց, յորում պարտեցան զօրքն վեռիացւոց։

Իսկ Ինքնակալն զձմերոցն ի գլուխ հանեալ ի մարմանդսն Պոնտոսի, ի հասանել գարնանաբեր ժամանակին, խաղայ դարձեալ նոյնհետայն ի վերայ Տայոց. և անցեալ ընդ բազում օթևանօք՝ գայ բնակէ ի դաշտն Բասենոյ։ Իսկ բազումք յիշխանացն Հոռոմոց, զորս ընդ ժամանակս ժամանակս յայլևայլ պատճառս ի պատուոյ իշխանութենէ ընկեցեալ էր թագաւորին, որք իբրև առիւծունս ի գառագիղս մռնչէին, ասա դիպօղ ժամ գտեալ՝ ի մի վայր ժողովեցան. և խորհուրդ վատ ի մէջ առեալ, խորհուրդ՝ զոր ոչ կարացին հաստատել, խորհեցան միաբանութեամբ ապստամբել ի թագաւորէն. կացուցանել թագաւոր զոր ինքեանք կամիցին։ Եւ իբրև յայս հաստատեցան, ապա լուսայուցին զխորհուրդսն, յընդարձակ դաշտին բանակ կապեցին. յորում անթիւ բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, և սկսան զթագաւորական պատիւն[1] յիրեարս հարկանել։ Եւ ապա միաբանեալ ամենեցուն բուռն հարին զորդւոյն փոկասայ, զոր Ծռավիզն կոչէին, որ վասն հօրն մեղանաց ի վաղնջուց հետէ յիշխանութեան պատուոյ անկած էր։ Որ ոչ հաւանեալ՝ չառնու յանձն. որք ոչ թուլացան ի խնդրոյն, այլ բռնադատեալ հաւանեցուցին մինչև յանձն էառ։

Զոր իբրև լուաւ Ինքնակալն՝ ի մեծի տարակու֊

1․ Մի օրէն․ առ յիրեարս։

սանաց միջի անկեալ կայր, և երթեալ ամրանայ յամուրս բերդի միոյ որ կոչի Մագդաա. քանզի հին սովորութիւն է այս տանն Յունաց։ Բայց ոչ գիտեմ եթէ աստուածային իրաւունք են այս, որ չէ պարտ ծառայից ի վերայ տերանց յառնել, և եթէ թագաւորին յայնժամ առանձինն բարեշնորհութիւն էր. զայս հաւաստեաւ գիտեմ, և աչօք իմովք տեսի, զի որք յարեան ի վերայ նորա՝ ծիծաղելի մահուամբ ելին ի կենացս. որպէս յառաջինն ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ ապստամբեաց ի նմանէ վարդ որ կոչի Սկլառոս, և տարաւ զՀոռոմն՝ համարեա թէ ընաւ զամենայն զհետ իւր, մինչ զի թագաւորին խնդրել զօր յօգնականութիւն ի Վրաց կիւրապաղատէն. որովք հարեալ զբռնակալն՝ փախստական հանեն յաշխարհէն. որ երթեալ անկանի ի Բաբելոնն ի քաղաքն Բաղդէացւոց։ Եւ ապա զհետ նորա զնոյն ախտ ախտացաւ Նորին անուանակիցն Փոկաս, և տիրեաց ամենայն արևելից ամս եօթն։ Որ և չորս հազար մարդով միայն անցեալ գիշերի ընդ ծով, ի վերայ անկանի բիւրաւոր զօրաց ապստամբին, և յայնքան բազմութեան ոչ ոք մեռանի, բայց միայն ինքն ապստամբն գլխովին. զորոյ զգլուխն հատեալ՝ հրամայէ հարկանել փող խաղաղութեան. և ի դադարել պատերազմին՝ իւրաքանչիւր ի զօրացն դառնան ի տունս իւրեանց. և ինքն թագաւորն մեծաւ յաղթութեամբ երթեալ մտանէ ի քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպօլիս։

Նոյնպէս և սաս ոչ ինչ յերկարեցաւ Նոցա մանկական խաղուն արարուած, և կամ ի վերայ աւազոյ շինուած, որ ի բախել հեղեղացն վաղվաղակի անկեալ կործանեցաւ։ Քանզի Դաւիթ որ[1] Սենեքերիմ կոչիւր, որ Նեղեալ ի Պարսից՝ տայ զհայրենի ժառանգութիւն իւր զտունն վասպուրականի յինքնակալն Վասիլ, և առնու փոխարէն

1. Երկու օրին. Սենեքարիմ։

զքաղաքն Սեբաստիա և որ շուրջ զնովաւ գաւառք։ Եւ այսքիկ ոչ հեռի ժամանակաւ, այլ երկու կամ երեք ամօք յառաջ գործեցաւ. և յայնմ հետէ և այսր տիրեցին Հոռոմք արևելից։ Սա յայնժամ ի խորհուրդ միաբան ապստամբացն էր, և հաւատարիմ առ նոսա. որ յանկարծակի իբրև ի քնոյ զարթուցեալ, կամ իբրև զհզօր այր՝ զի թափէ զգինի, տեսեալ զգործսն անպատեհութեան, և զի ո՛չ գոյր այլ ինչ հնար խափանառնել չար միաբանութեանն, ապա ի միում աւուր յեղակարծ ժամու՝ առնուն զոր թագաւորն անուանեցին, ելին արտաքս ի բանակէն որպէս թէ ի խորհրդական բանից[1] պատեհութիւն. և յանկարծակի սուր ի վեր առեալ սպան զնա. և հատեալ զգլուխն և տուեալ ցծառայս իւր՝ փութապէս հասուցանէ առ թագաւորն։

Իսկ ժողովուրդքն՝ ի լինել այսորիկ այսպէս, այր զարամբ ելանէին փութապէս զանխլաբար ի տունս իւրեանց հասանել. և առժամայն խափանեցան ամենայն խորհուրդք նոցա։

Իսկ թագաւորն տեսեալ զգլուխ բռնակալին, հրամայեաց ի վերայ ձողոյ բարձրացուցանել ի տեսիլ ամենայն բանակին. քանզի էին բազումք ի նոցանէ որ թէպէտ ոտին ընթացիւք զհետ թագաւորին էին, այլ բանիւ և խորհրդով ընդ ապստամբին միաբան էին։ Զայս առնէ ըստ իւր խորին իմաստութեանն, որպէս զի տեսեալ զայն՝ ի բաց կացցեն ի նանիր խորհրդոյն, և ուղղեսցին ի սիրտս իւրեանց ի հնազանդութիւն թագաւորին։

Յետ այսորիկ իջանէ թագաւորն զօրօք յընդարձակ դաշտն Բասենոյ, և առաքէ հեծեալս ի հեթանոսական զօրացն կալանաւորս ապստամբին փերսի. և ինքն խաղացեալ հասանէ ի սպառուածն Բասենոյ, ի տեղւոջն որ կոչի Սալքորա, և խոր

1. Մի օրին. ի խորհուրդ պատեհութեան։

փոխ պատնէշ արարեալ շուրջ զբանակաւն՝ դադարէ անդ ամսական աւուրբք կամ՝ եւս առաւելագոյնիւք։

Իսկ առաքեալքն ի Թագաւորէն կալեալ զփերս եւ զԱնդրոնիկէ զնորուն փեսայն, որ էր համախորհ նորին, եւ ածեալ մինչեւ յամուրն որ կոչի Խաղտոյ առիճ[1] ի սպառուածն կարնոյ, եւ հասեալ յագարակն՝ որ հայի ընդդէմ ամրոցին, իջեանս արարեալ, եւ յառաջ ածեալ զփերսն եւ զԱնդրոնիկոսն՝ հարին զգլուխս նոցա։ Քանզի զայն պատուէր տուեալ էր նոցա Թագաւորին. վասն զի նոքա յապստամբելն իւրեանց դաշնաւորք եղեն Ափխազին եւ խոստացան մինչեւ յայն տեղի տալ նմա ի բաժին[2]. վասն զի յառաջ ժամանակաւ կալեալ էր զայն Դաւթի կիւրապաղատի, բայց ոչ իբրեւ զիւր հայրենի ժառանգութիւն, այլ պարգեւք էին այսոքիկ ի Թագաւորէն վասն նորա միամիտ հնազանդութեանն. եւ զի խոստացեալ էր՝ յետ իւր վախճանին զիւր գաւառն տալ ի Թագաւորն[3], նոքա զայն չածէին զմտաւ, այլ առատամիտ ի պարգեւս լինէին՝ որ չէր իւրեանց։ Վասն այնորիկ անդ հրամայեաց Թագաւորն զգլուխս նոցա բառնալ։

1. Երկու օրին. խաղտոյ առիճ։ 3. Մի օրին. թագաւորին։
2. Երեք օրին. ի բաժնի։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Վասն վերջին պատերազմին որ ի Շղփայ։

Այլ թագաւորն զաւուրսն զորս եկաց ի Սալքորայ, քանզի երիս բերդս իւրեանց դաստակերտօքն խնդրէր ի Գէորգէ, զոր Գուրգինայ տարեալ էր ի բաժնէն Կիւրապաղատէն անիրաւաբար, առաքէր առ նմա դեսպանս, և քաղցրական բանիւք գրէր առ նա, թէ զոր քո ոչ է հայրենի ժառանգութիւն՝ թո՛ղ, և կա՛ց խաղաղութեամբ ի քո բաժնիդ, և մի՛ խափան առնէր իմ ճանապարհին որ ի Պարսիկս։ Այլ նա ոչ առնու յանձն. յետոյ առաքէ զԶաքարիա՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, զեպիսկոպոսն Վաղարշուկերտոյ. որոյ երթեալ հաւանական բանիւք պատրեալ զԳէորգի, որում[1] յանձն առնու, և գրէ առ թագաւորն տալ զոր խնդրէրն որոյ առեալ զգիրն դարձաւ ուրախութեամբ։

Եւ եկեալ օրագնաց մի ճանապարհ[2], յիջավանսն՝ յոր օթեանս առնլոց էր, փութանակի հասին զկնի նորա սուրհանդակք ի խնդիր գրոյն, քանզի զղջացաւ անմիտն. և առեալ դարձան անդրէն։ Իսկ նա երթեալ հանդիպի թագաւորին, և պատմէ զեղեալսն. ապա հարցանէ թագաւորն վասն զօրացն, և վասն կազմ լինելոյ նոցա ի պատերազմական հանդէսն։ Պատասխանի տուեալ Զաքարիայն ասէ, թէ Բագրատ զօրս ունի որպէս ոչ այլ ոք, և հզօրս զօրութեամբ և պատրաստ առ ի պատերազմել։ Զոր լուեալ թագաւորին, ի բարկութիւն շարժեալ ասէ, թէ Եւ դու յապըս-

1. Մի օրին. զոր։
2. Այլ օրինակք զօրագնաց մի ի ճանապարհին իջավանսն։

տամբիցն ես եկեալ, ահ արկանես ինձ։ Եւ հրամայէ խաղաղացուցանել զնա ի կոստանդնուպօլիս, ասելով. Ե՛րթ դադարեա՛ անդ, մինչև ես փախստական ի քեզ եկից։ Եւ հրամայէ տարագայն հատանել զլեզու նորա։ Որոյ երթեալ և ոչ ևս դարձաւ ի տեղի իւր. այլ մնաց ի նոյն մինչև ցօր մահուան իւրոյ։

Յետ այսորիկ թողեալ թագաւորին զբանակետղ իշխանին Սալքորայ. խաղայ զօրօքն յառաջ՝ ի տեղւոջ որ կոչի Շդփայ։ Զոր իմացեալ Ափխազին, մինչդեռ չև էին բանակեալ և պատնշաւ ամրացեալ, խորամանկի այսպիսի օրինակաւ։ Գլխաւոր զոմն յիւրոց եպիսկոպոսացն դեսպան առաքէ. և ինքն զկնի դեսպանին զօրօքն զհետ ընթանայ՝ որպէս թէ յանպատրաստից ի վերայ հասեալ՝ զարհուրանօք զնոսա ի փախուստ դարձուցանիցէն։ Որք ելեալ սթափ ձիով՝ այր զընկեր յառաջէր ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ որպէս թէ առ յապուռ. որպէս ի հնումն յաւուրսն Յովրամայ՝ Մովաբացիքն ի վերայ Իսրայէլի եկեալ հարան ի սուր դառնութեան, նոյնպէս և սոցա հանդիպեցաւ։ Վասն զի յանդգնաբար հասեալ ի վերայ երիվարացն, ի զօրութենէ պակասեալ՝ վասն ծանրութեան և վասն երկաթակուռ զինուցն, և վասն արագ և յերկար ընթացիցն, որք առժամայն անաշխատ ի մէջ առեալ զնոսա զօրացն Հոռոմոց, կոտորեցին անթիւ բազմութիւն։ Իսկ մնացեալքն թագաւորաւն իւրեանց փախստական եղեալ՝ անկանէին յամուրսն[1] Ափխազաց. որոց զհետ երթեալ զօրացն՝ կոտորեցին մինչև ի մուտս արևուն։ Ապա հրամայէ թագաւորն զգլուխ սպանելոցն ի մի վայր հաւաքել, և առ մի մի բերողացն տալ մի մի դահեկան. որք խոյզ արկեալ ընդ ամենայն սահմանն՝ զանկելոցն զգլուխսն առաջի թագաւորին բերելով[2]

1. Երկու օրին. անկան ի յամուրսն։
2. Յերկու օրինակս չիք բերելով։

ի մի վայր հաւաքէին. զոր հրամայէ ի վերայ ճանապարհին կոյտս կոյտս դնել ի զարմանս և յերկիւղ տեսողացն։

Յետ այսորիկ իբրև ետես Գէորգի զինքն անկեալ յամենայն յուսոյ, ապա աղաչէ զթագաւորն գալ ի խաղաղութիւն։ Զոր լուեալ գթացաւ ի նա, և[1] գրէ հրովարտակ առ նա օրինակ զայս. Մի՛ կարծեր, ասէ, թէ յաղթեցի քեզ, աւելի ինչ խնդրեմ ի քէն՝ քան զոր յառաջն. այլ տո՛ւր զիմ հայրենիքն՝ զոր կիւրապաղատն ինձ տուեալ է, և տո՛ւր զքո որդիդ ինձ պատանդ. և այլ ընդ իս և ընդ քեզ խաղաղութիւն է։ Որում հաւանեալ յանձն առնու. և թագաւորին իշխանս ի վերայ գաւառին կացուցեալ, բաժանեն տուն առ տուն և գեօղ առ գեօղ և ագարակ առ ագարակ, որպէս յառաջինսն լեալ էր։ Եւ թագաւորին Վասլի առեալ զպատանդսն՝ և խոստանայ զկնի երից ամաց դարձուցանել. և ինքն խաղացեալ զօրօքն պատի զՀայովք, և իջանէ բանակի յընդարձակ դաշտն Հերայ հեծելովք և հրամայէ զօրացն կոտորել զծառաստունկս քաղաքին։ Իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, աղաչէր հարկօք պաշտել զթագաւորն և կալ նմա ի հնազանդութիւն։

Եւ մինչ նա յայս խորհրդի էր, քանզի ամենայն աշխարհն Պարսից առ հասարակ զարհուրանօք պաշարեալ կային յերկիւղի, և խնդրէին հնարս փրկութեան, յանկարծակի խտացան ամպովք երկինք և յորդութիւնք անձրևաց յերկիր հեղան. և զկնի այնր շնչեաց հիւսիսային կծու հողմ, և դարձոյց զանձրևն ի կարկուտ և ի ձիւն և ի սառն, և թանձրամած իջիւք ծածկեաց զերեսս երկրին. քանզի և ժամանակն իսկ ձեռնտու[2] էր այնմ, զի քաղ ի ձմերոց հասեալ էր։ Եւ յերկարեալ յորդութեան ձեանն, և խստութեան սառնամանեացն, ջոկք ձիոցն և ջորեացն ընդար-

1. Երկու օրին. Հրամանաւն։ 2. Երեք օր. Ձեռնատու։

մնացեալ ոչ կարացին շարժել։ Իսկ հետևակքն ի զօրացն՝ ի դառնութենէ սառնամանեացն ծայրք ոտիցն և ծայրք ձեռացն իբրև ի հրոյ կիզեալք, հատեալք անկանէին. և վրանացն լարքն և ցիցքն ընդ երկիր կապեալ ի սաստկութենէ դառնութեան արկածիցն՝ անշարժ մնացին։ Եւ այս որպէս ինձ թուի հատուցումն նոցա անողորմ սրոյն, զոր նոքա ի վերայ քրիստոնէիցն ածին. այլ թէպէտ նոքա վասն մեղացն մատնեցան, այլ սոցա պարտ էր ողորմել, որպէս և ցԲաբելացին ասէր Աստուած. «Ես մատնեցի զժողովուրդ իմ ի ձեռս քո, և դու ոչ արարեր ի վերայ նոցա ողորմութիւն»։ Վասն այսորիկ դառն սառնամանիօք տանջեցան, ոչ ի բարձր լերինս, այլ ի խորագոյն դաշտս և ի կարի ջերմինս՝ ի տեսիլ թշնամեացն իւրեանց. որպէս առ Մովսէսիւն Եգիպտոս հարաւ կարկտիւ և եղեմամբ, որ չէր ըստ բնութեան երկրին. ուստի բարբարոսքն ծանեան յայտնապէս, եթէ ձեռն ամենակալին պատերազմի ընդ նոսա։ Եւ ի լինելն այսորիկ այսպէս, որք ուժով և զօրութեամբ մնացին՝ ելեալ յիրիվարս թագաւորաւն հանդերձ, իբր ի թշնամեաց հալածեալք ի սառնամանեացն՝ ոչինչ փոյթ առնելով ընչից, անցանէին ի գաւառն Արծրունեաց։ Զոր տեսեալ քաղաքին, յանկարծակի դրոհ տուեալ ի դուրս ելանէին, և մեծաւ խնդութեամբ դիմեալ ի վերայ, լցան աւարաւ ի ձիոց և ի ջորեաց և ի վրանից և յայլ կազմածէ, զոր նոքա ոչ կարացին պէտ առնել, այլ ի ցրտոյն վարանեալ էին։ Իսկ թագաւորն նախատեալ յաւարառուացն՝ ծանեաւ յայտնապէս թէ ձեռն տեառն մատնեաց զՎիրս ի ձեռս նորա, որպէս ի գիրս թագաւորութեանն գրեալ է. «Ոչ, ասէ, իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ տէր[1] տկարացուցանէ զհակառակորդն»։ Ապա շարժեալ թագաւորն զօրօքն՝ անցանէ բազում օթևա-

1. Երկու օր․ տկար առնէ։

նօք, երթեալ հասանէ ի քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպօլիս. և կացեալ ամս երիս, արձակէ բազում պարգևօք զորդի Ափխազին, և ինքն զմահու ցաւ ջերանի.

Բայց քանզի կոստանդին Նորին հարազատն և թագակիցն ի Նիկիացւոց դաւառին էր[1] որ հրամայէ թագաւորն խնդրակս առաքել, որպէս զի փութով առ նա հասցէ։ իսկ որք հրամանատարք էին՝ բանիւք հաւանութիւն տային, բայց թագուցանէին առ ինքեանս զհրամանս թագաւորին. քանզի ոչ կամէին եթէ կոստանդին թագաւորեսցէ։ Զոր յետ բազում հրամայական բանին ծանուցեալ ինքնակալին[2] զխորամանկութիւն նոցա, հրամայէ սպասաւորացն՝ եթէ Զի ածէք ինձ. և յարուցեալ ի մահճացն նստաւ ի վերայ ձիոյն, և ելեալ արտաքս ի պալատէն ի տեսիլ քաղաքին. զոր տեսեալ բազմաց՝ յերկիւղէն ի խաւարչտին տունս երթեալ սուզանէին։ Ապա խնդրակք ելեալ զկոստանդին փութապէս անդր հասուցանէին, զոր տեսեալ թագաւորին՝ եդ զթագ թագաւորութեանն ի գլուխ նորա և հաստատեաց զնա թագաւոր, և պատուէր ետ նմա՝ որպէս Դաւիթ Սողոմոնի, զխռովիչս թագաւորութեանն, և զայնոսիկ որ ոչ կամէին զթագաւորելն նորա ի վերայ իւրեանց, ոչ պահել կենդանի. բայց ոչ որպէս Դաւիթ, թէ պատճառաւ որսաջիր։ Եւ ինքն առեալ զոտս ի մահիճս իւր՝ պակասեաց, և զկնի երկու աւուր բարձաւ ի միջոյ. որ թագաւորեաց ամս յիսուն։ Բայց և ի մահուան նորա նշան ինչ սքանչելեաց ցուցաւ յերկնից. ի ժամու երեկոյին՝ յորում նա զհոգին փչեաց, վերին եթերն հերձեալ հրոյ փայլակն յանկարծակի ի[3] ստորս անկեալ. զոր առհասարակ ամենեցուն տեսեալ, Զմահ թագաւորին, ասեն, գուշակէ։

1. Երեք օր. զոր։
2. Յօր. ծանուցեալ զխորամանկութիւն ինքնակալին նոցա. յայլ օրինակս, ծանուցեալ թագաւորին։
3. Երեք օր. ի դուրս։

ԳԼՈՒԽ Ե·

Թագաւորութիւն Կոստանդեայ։

ԹԱԳԱՒՈՐԵԱՑ զկնի վախճանին Կոստանդին Նորուն Հարազատն՝ ամս չորս. և քանզի այր խաղաղասէր էր և առատ, յառաջին ամին իւրոյ թագաւորութեան եկաց ի լռութեան. և հանգեաւ երկիր ի մեծամեծ տագնապէ. և զիշխանս որ գաւառակալք էին, զորս մեծն վասիլ կարգեալ էր, ի նոյն հաստատեաց։ Իսկ Կոմիտոս[1] ոմն այր քաջ և պատերազմասէր, զոր կացուցեալ էր եղբայր նորին՝ տէր գաւառին Վասպուրականի, սա մեծամեծ գործս արութեան ցուցեալ ի դուռն Պարսից, և եղև անուանի յամենայն արևելս. սա ի մահուան թագաւորին խորհուրդ վատ ի մտի[2] եդեալ, դաշնակից լինի Գէորգեայ թագաւորել յարևելս։ Զոր ծանուցեալ կապուտակացի զօրուն, միաբանեալ յանկարծակի ի վերայ հասին, և զլարս վրանին հատեալ ի վերայ ընկեցին. և կալեալ զնա և զնորին խորհրդակիցսն՝ եդին ի բերդի միոջ ի բանտի, և ծանուցին թագաւորին։ Այս եղև յառաջին ամի թագաւորութեան Կոստանդիանոսի, յորում էր թուականիս մերոյ ամք չորեքհարիւր եօթանասուն և հինգ։

Իսկ թագաւորն իբրև լուաւ, առ տեղեաւն չէած ինչ նմա պատուհաս. այլ ներեաց զամն ողջոյն, մինչև քաջ ի վերայ եհաս իրացն։ Ապա ի գալ երկրորդ ամին, առաքեաց դահիճ, որ եկեալ խաւարեցոյց զլուսարանսն նորա և զորս ընդ նմա՝ արանց իբրև ութից, որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի է. թէ զիա՞րդ զառածեալ անկաւ ի մտաց

1. Մի օրին. Կոմիտաս։ 2. Այլ օրինակ ի մտի արկեալ։

այնպիսի պատուական այր և[1] բարեաց յիշատակաց արժանի. քանզի զԱրճէշ իւրով դաստակերտօք նա էած ընդ ձեռամբ Հոռոմոց։

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին՝ առաքէ թագաւորն յարևելս վերակացու աշխարհին զՆիկիտոմ՝ Ներքինի, որ եկեալ անցանէ ի գաւառն Վրաց, և պատիր բանիւք բազումս յազատաց աշխարհին հանեալ ի հայրենեաց՝ առաքէ ի դուռն թագաւորին։ Զոր տեսեալ և ուրախացեալ՝ մեծամեծ պարգևօք և իշխանական գահու պատուէ զնոսա, և տայ նոցա ըստ արժանեաց գեօղս և աւանս գրով և մատանեաւ ժառանգութիւն յաւիտենից։ Իսկ ի մտանել երրորդ ամին՝ ելանէ յարևելս Սիմոն Ներքինի բազում՝ զօրօք, որ ունէր զիշխանութիւն կէս թագաւորութեանն, զոր ըստ յունական լեզուին Պառակիմանոս[2] անուանեն. որ եկեալ անցանէ յաշխարհն Վրաց, բայց չժամանեաց գործ ինչ վճարել, զի բօթ մահու թագաւորին զհետ եկն. զոր իբրև լուաւ՝ առանց յապաղանաց դարձեալ զօրօքն չոգաւ ի Կոստանդնուպօլիս։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Թէ ո՛րպէս թագաւորեաց Ռոմանոսն։

ՔԱՆԶԻ Վասիլն, հզօրն ի թագաւորս և միշտ յաղթօղն ի պատերազմունս, որ զբազում աշխարհս կոխեաց[3] ընդ ոտիւք, յարխական քաջութեանց ոչ պարապեաց առնուլ կին, և յարուցանել որդիս ժառանգ թագաւորութեանն, որպէս օրէն է ամենայն թագաւորաց։ Զկնի նո-

1. Երկու օր. բարի։
2. Մի օր. անուանեին։
3. Այլ օրինակք ոտիւք։

րա փոխանորդէ զԹագաւորութիւն յառաջասացեալն Կոստանդիանոս Նորին Հարազատն։ Եւ սորա ևս քանզի որդի ոչ գոյր, այլ էին դստերք երկու, տայ զՁոյի անդրանիկն ի կնութիւն Ռոմանոսի, որ էր մի ի զօրաց սպայից Հոռոմոց, և Թագաւորեցուցանէ զնա փոխանակ իւր, և ինքն մահուամբ ճեպի զհետ[1] ամենայն երկրածնաց։

Սա յառաջին ամի իւրոյ Թագաւորութեանն՝ զօրաժողով լինի, և ճանապարհ առնէ ի կողմանս Անտիոքացւոց, և կամէր երԹալ ի վերայ քաղաքին որ կոչի Հալպ, առնուլ աւերել զնա։ Եւ եկեալ հանդիպի լերին որ կոչի Սեաւ, և տեսանէ անդ բազմութիւն վանորէից և զմենաստանս միայնակեցաց, որք ի մարմնի գոլով զարմարմնոցն բերէին զնմանութիւն, որք միով այծէիւ կամ բաճկոնաւ շատանան, զՅովհաննու բերելով զնմանութիւն. բայց միայն զի նա մարախով և վայրենի քաղցու կերակրեալ լինէր, իսկ սոքա երկաԹի բրիչ ի ձեռն առեալ՝ խոնջեալ աշխատին ի[2] գարի սերմանեաց պատրաստեալ զօրապահիկն կերակուր. այլ զանազան խորտիկս և զքաղցրահամ կերակուրս հանդերձ ուրախարար գինեաւ՝ զոր մատռուակեն որԹք այգեաց, զայսոսիկ զամենեսեան աշխարհասիրաց Թողին. ի գլուխ լերինն բարձրացեալ Նախամարգարէին կաճառակից գոլով՝ միշտ ընդ Աստուծոյ խօսին։

Զսոսա տեսեալ Թագաւորին՝ հարցանէր արժանաւորաց իւրոց, Զի՞նչ են այն բազմութիւն հերետիկոսացն։ Եւ նոքա ասեն, Սոքա ամենեքեան երամք աղօԹողաց են, որք աշխարհի խաղաղութեան և կենաց ձերոց առողջութեան միշտ խնդրուածս առնեն։ Պատասխանի տուեալ Թագաւորն ասէ. Չէ ինձ պիտոյ աղօԹք նոցա. այլ[3]

1. Մի օր. զհետ երկրածնաց. Այլ օր. զհետ ամենայն երկրայնոց։

2. Մի օր. ի գար սերմանեաց։

3. Երկու օր. գրեցեք.

դերեցէք յամենայն վանորէից աղեղնաւորս ի ծառայութիւն իմում՝ թագաւորութեանս։ Քանզի յոյժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ աւելի գոլով ամենայն ուղղափառ հաւատոց*։ Որ և զԱսորոց եպիսկոպոսն տարեալ ի Կոստանդնուպօլիս[1], ձաղ և ծանակ արարեալ, հրամայէ խուզել զմօրուսն, և ի վերայ իշոյ եդեալ շրջեցուցանել ընդ հրապարակս և ընդ փողոցս, թքակոծ առնել զնա զոր յետոյ հրամայեաց ի մետաղս տանել զնա, որ և ի նմին իսկ վախճանեցաւ։ Այսպէս խակամիտ ոմն էր թագաւորն. որ և զառաջին թագաւորսն չէած զմտաւ, թէ որպէս խնամակալութիւն ցուցին առ ազգս՝ զորս ընդ ձեռամբ ունէին. այլ ինքնօրէն հրամանաւ կամէր նորաձեւս առնել յեկեղեցիս Աստուծոյ՝ ոչ յիշելով զտէրունական զանսուտ հրամանն, թէ «Ամենայն որ հարցի ընդ վիմիս ընդ այսմիկ՝ փշրեսցի. և յոյր վերայ անկցի՝ հոսեսցէ զնա»։ Վասն որոյ ի մօտոյ հասանէին արժանահաս դատաստանքն Աստուծոյ ի վերայ նորա։ Որ ի նմին ճանապարհի եղեալ զօր ի տաճկացն՝ ոչ աւելի քան զութ հարիւր կամ զհազար այր, և անկեալ ի վերայ բիւրաւոր բազմութեանցն, անչափ կոտորածս առնէին. և զգանձն թագաւորին և զօրացն առեալ յաւարի՝ դարձան ի քաղաքն իւրեանց։

Իսկ թագաւորն մեծաւ անարգանօք փախստական եղեալ՝ ձիաթափ անկանի ի քաղաքն թագաւորութեան իւրոյ։ Ապա յածուցեալ ի սաստիկ ամբարտաւանութենէն, կարաց ածել զմտաւ զբան գաւթական երգոյն որ ասէ, թէ Բարի է յուսալ ի Տէր և յաղօթս սրբոց, քան յուսալ յիշ-

* Ծան. ի վրէպ կարծիս է պատմագիրս զՍուրբ Ժողովոյն Քաղկեդոնի, զորմէ վկայեն և ամենայն ուղղափառ միտք՝ հըմուտքն ճշմարիտ պատմութեան Ժողովոցն Սրբոց և սահմանադրութեանց նոցին։

1. Մի օր. ծաղր և ծանակ։

խանս և ի գանձուց առատութիւնս. քանզի ոչինչ[1] *օգնեն ինչք յաւուր բարկութեան։ Եւ յայնմ հետէ և առ յապայ ո՛չ ևս յաւել ելանել ի թագաւորանիստ քաղաքէն մինչև ցօր մահուան իւրոյ։*

ԳԼՈՒԽ Է.

Առումն Ուռհա քաղաքին։

Որ քաղաքին իշխանն էր, զոր ինքեանք Ամիրա կոչէին, որ ի նախնեացն ունէր զժառանգութիւն[2] *տեղւոյն, մեռաւ անորդի. իսկ կին նորա զմի ի ծառայից իւրոց՝ որում անունն էր Սալամայ, առ տռփական ցանկութեան սիրեաց զնա, և կացոյց զնա տէր քաղաքին ի տեղի առն իւրոյ։*

Իսկ նա երկուցեալ ի գլխաւորաց քաղաքին՝ թէ ոչ հնազանդին նմա, առաքէ զմին ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց առ Մանեակ, որ յայնժամ ունէր զիշխանութիւն յեզերս գաւառին Հոռոմոց, որ նստէր ի քաղաքին որ կոչէր Սամուսատ, զոր ասեն ի հնումն շինեալ Սամփսոնի. որպէս զի զգացուսցէ թագաւորին, զի տացէ նմա իշխանութիւն և ժառանգութիւն յաւիտենից, գրով և թագաւորական մատանեաւ յաշխարհն Հոռոմոց. Եւ ես տաց, ասէ, առանց պատերազմի զքաղաքս ի ձեռս նորա։ Զոր լուեալ թագաւորին Ռոմանոսի, գրէ նմա գիր հաւանական. և առնէ զնա[3] *Անթիպատոս Պատրիկ, և զկին նորա պատուէ մեծ և երևելի պատուով։*

Իսկ քաղաքացիքն իբրև լուան զձայն աղաղակին և զհնչիւն փողոցն, սրտաթափ լի դողութեամբ՝ ի դուրս ելանէին զարհուրեալք և խռովեալք, իբ-

1. Մի օր. օգտէն։
2. Մի օր. տեղեացն
3. Երկու օր. անթիպատոսն պատրուիկ։

րև զայլս ծովու կուտակեալք զմիմեամբք զեղուլին։ Եւ իբրև ոչ կարէին զելս իրացն իմանալ, որք մահմետական օրինօքն սովորեալ էին, ելեալ ի գիշերի՝ անկանէին ի մօտաւոր քաղաքս, պատմելով նոցա զյանկարծահաս չտապ տագնապին որ եհաս նոցա։ Իսկ նոքա իբրև լուան, ձայն տուեալ ի մի վայր ժողովեցան բազմութիւնք զօրաց. և եկեալ ի վերայ քաղաքին՝ խրամատեցին զպարիսպ նորա, և մտեալ ի ներքս՝ բազում կոտորուածս առնէին։ Ուստի բազումք ի քաղաքէն ի մեծ կաթուղիկէն ելեալ ամրանային, և այլք յամուր տեղիս կամ յաշտարակս։ Իսկ պաշարիչքն զբազում տեղիս հրով[1] այրեցին, մինչև ի նոյն ինքն ի սուրբ կաթուղիկէն հուր ընկեցին. և բացեալ զգանձարանս տանն սրբութեան՝ զոր[2] յառաջին թագաւորացն Հայոց ամբարեալ էր ի սպաս պիտոյից տաճարին տեառն, և հանեալ զամենայն մեծաւ շտապով՝ գնացին ի տեղիս իւրեանց։ Եւ յայնմ օրէ և այսր նուաճեցաւ քաղաքն ի ձեռն Հոռոմոց։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Մահ Ռոմանոսի։

Իսկ թագաւորն ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, յաւուր մեծի հինգշաբաթուն ելեալ ի պալատանն՝ հրապարակախօս լինել ընդ զօրս իւր, մինչև ի հասարակ աւուրն տալ ըստ իշխանութեան[3] զարքունատուր պարգևսն. և ապա պարապեալ ի գործոյն՝ հրաման տայ ոսկի լականաւ ջուր պատրաստել առ ի[4] լուանալ

1. Այլ օրինակք ապականեցին։
2. Մի օր. յառաջ։
3. Մի օր. արքունական։
4. Երեք օր. Լոգանալ։

նմա ։ Եւ իբրև եմուտ յոսկի ծովակն լցեալ ջերմ ջրով, սպասաւորքն բուռն հարեալ զգլխոյ գլխոյ նորա ծածկեցին ընդ ջրովն, մինչև վճարեցաւ ի կենաց՝ թագուհւոյն կամակից լինելով առնելեացն, որ կալաւ զթագաւորութիւնն ամս եօթն ։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Թագաւորութիւն Միխայելին ։

Դանիէլ յիւրում մարգարէութեանն՝ զոր ետես, որոյ գլուխ ոսկի էր, և թիկունքն և ձեռքն արծաթի, իսկ մէջքն և կողքն պղնձի, սոքա անցեալ են. իսկ սրունքն և ոտքն երկաթի խառնեալ ընդ խեցի, որ է Հռոմոց թագաւորութիւնն. զի ոչ ըստ ազգի վարի, որպէս և այլ ազգաց թագաւորն և որդի թագաւորի։ Որ ի հարց և ի հաւուց ունի զիշխանութիւնն՝ այն երկաթն է. իսկ եկամուտն՝ որ ոչ է ի թագաւորական տոհմէ՝ այն խեցին է։ Եւ այս յոլովակի լինի առ նոսա, որպէս և այժմ իսկ տեսանեմք առաջի կացեալ թագաւորս։ Սա ոչ ի թագաւորական տոհմէ, և ոչ որդի թագաւորի, և ոչ իշխանութեամբ յերևելի սպայից. այլ այր մի աննշան ի պալատին պաշտօնէից, յոր տրփացեալ թագուհւոյն պոռնկական մոլեգին ախտիւն, ի պատճառս նորա ջրահեղձոյց արար զայրն իւր, որ և ի սպանողացն մի զսա ասեն լինել։ Իսկ զկնի սատանայական գործոցն ի գլուխ[1] ելանելոյ, հրամայէ թագուհին զգլխաւորս քաղաքին կոչել առ ինքն. և ցուցանէ զթագաւորն վախճանեալ՝ յանկարծամահ զնա համբաւելով. և ապա հուպ ընդ հուպ զՄի-

1. Մի օր. եկելոյ. Այլ օր. եղելոյ։

խայէլս զայս յառաջ ածեալ թագաւորեցուցանէ՝ այր իւր առնելով, որոյ գործն յայտնի եղև ամենեցուն։ Սա քանզի բազում ազգականս ունէր և եղբարս, զգլխաւորագոյն իշխանութիւնն ետ ի ձեռս նոցա։ Զմի յեղբարցն առնէ Մագիստրոս, և տայ զԹէսաղոնիկն ի ձեռս նորա, և հաւատայ ի նա զհոգս Բուլղարացն և արևմտական կողմանցն. և զմինն անուանէ Դեմեսլիկոս, և առաքէ ի մեծն Անտիոք, զտաճկաստանի և զհարաւային կողման զհոգսն յանձն առնելով նմա։ Իսկ զերկրորդն յեղբարցն՝ որ էր այր ներքինի և աբեղայ, որում անուն կոչիւր Օռֆանոտոս, կացուցանէ զնա ի թագաւորական քաղաքն ի Կոստանդնուպօլիս՝ առնելով զնա Սինկլիտոս, զամենայն հոգս և զիրաւունս պալատին տալով ի ձեռս նորա։

Եւ ինքն քանզի չարապէս հարաւ ի դիւէն, մինչև յեկեղեցիս և ի հանդիսա սրբոցն ընթանայր. բայց ոչ գիտեմ եթէ վրէժխնդութիւն էր այս Ռոմանոսին մահուն՝ որ անիրաւապէս մեռաւ, եթէ [1] ի բնէ ունէր զդիւահարութիւնն։ Բայց ասեն և այլ պատճառս, եթէ վասն զի չէր անգ նմա թագաւորութիւնն, վասն որոյ երթեալ ի քաղաքն Թեսաղոնիկեցւոց առ կին մի կախարդ, որպէս ի հինսն առ Բարսղիւ՝ երիտասարդին պատմին գործք ի ձեռն կախարդին, տուեալ զինքն ի ծառայութիւն հօրն ամենայն չարեաց. որ ի ձեռն պոռնկական դիւին ջեռեալ թագուհւոյն՝ առ զնա և կայոյց զնա թագաւոր ի վերայ [2] աշխարհաց։ Իսկ յետ գործոյն ի գլուխ ելանելոյ, ըստ օրինի թագաւորաց յեկեղեցիս ի հարկէ երթեալ ի տօնս տէրունականս, ոչ կարացեալ համբերել չար դիւին, յիւրմէ ապստամբ զնա կարծելով։ Եւ զայս այնու հաւատարմացուցանեն՝

1. Ի միում օր. ի բնէ անտի։ 2. Երկու օր. ի վերայ ամենայն աշխարհաց։

որ ասէն, զի յաճախ թագաւորն ի Թէսաղոնիկն կայր, զոր կարծէին առ կախարդին լինել։ Այլ թէպէտ այսպէս, թէպէտ այնպէս, սակայն մինչ ի վախճանն ոչ հեռացաւ ի նմանէ այսն[1] որ լըլ-կէր զնա։

Ի սորա թագաւորութեան եղև մեծ կոտորած զօրացն Հոռոմոց՝ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բեր-կրի, որ է ի վիճակի Արծրունեաց աշխարհին, զոր վաղնջուց յափշտակեալ էր Պարսից՝ հանդերձ իւրովք դաստակերտօքն, և ունէին ընդ ձեռամբ։ Յորոց վերայ եկեալ Կաւասիլաս ոմն՝ որ Վասպու-րականի զաւառապետն էր՝ բազում զօրու, ա-զքաղաքն և կացոյց զունդս հեծելոց պահապան քաղաքին։ Յայնժամ՝ այլ ոմն փոխանորդեաց զիշ-խանութիւն նորա. և առեալ զզօրսն երթեալ դադարեաց հնաւագոյն ի տեղւոջ ուրեք որ կոչի Արծակ, վասն առատութեան դարմանին և այլ պիտոյից հեծելոց։ Իսկ տէր քաղաքին, որում անուն կոչիւր Խորիկ, ի բերդին արգելական ե-ղեալ՝ ազդ առնէ առ գլխաւորս Պարսից աշխար-հին։ Որք յանկարծակի ձայն տուեալ միմեանց՝ ի մի վայր ժողովեցան, և հասեալ ի վերայ քաղա-քին պաշարեցին զնա պատնիշաւ։ Իսկ զօրքն Հո-ռոմոց յանառակ գործոց և ի գինւոյ թմբրեալ, ոչ կարացին զգուշանալ անձանց։ Այլ և պահա-պանն Իարայէլի զերծ ի նոցանէ զօգնականու-թիւն իւր. յորոց վերայ սուր եդեալ կոտորեցին արս իբրև քան և չորս հազար։ Եւ այս եղև ոչ վասն արդարութեանն Պարսից, այլ վասն անօրէ-նութեան մերոց զօրացն, որք հարան ի սուր դառնութեան ըստ տեառն բանի, թէ «Չչարսն չարաւ կորուսցէ»։ Իսկ զօրքն որ յԱրծակ՝ ոչ ժամանեցին նոցա յօգնականութիւն։ Եւ առեալ զօրացն Պարսից զկապուտ և զաւար սպանելոցն՝ չոգան յաշխարհն իւրեանց։ Բայց ի ճանապար-

1. Երկու օր. այսն չար։

հին, քանզի ունէին բազում կալանաւորս, հրամայէ խորիկն յիջեանին ըստ անձին փորել զերկիր, և զկապեալսն զենուլ ի վերայ փորուածոյն՝ մինչև լի իսկ լինել, և մտաւ լուացաւ արեամբ սպանելոցն առ ի հանգուցանել զայրուց սրտին։

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին, դարձեալ այլ զօրք առաքեցան ի Թագաւորէն, որք եկեալ մեքենայս և մանգղիոնս եդեալ, սկսան փլուզանել զպարիսպ ամրոցին։ Եւ տեսեալ որք ի բերդին էին՝ թէ ոչ գոյ նոցա հնար ապրանաց, քանզի և բազումք իսկ մեռան ի նոցանէ, աղաչեցին զզօրագլուխսն՝ զի արձակեսցեն զնոսա առանց վնասու յաշխարհն իւրեանց. և ինքեանք կալցեն զամուրս և զդաստակերտս նորա։ Որք իբրև լուան՝ արարին որպէս և ուսանն. և յայնմ օրէ և առ յապայ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից ի տեղւոջէ անտի։

Ի սորա ի սկզբան թագաւորութեանն՝ խաւարեցաւ[1] արեգակն յամսեանն Արաց, յաւուրն ուրբաթու ի դառնալ աւուրն, էր և թուականիս մերոյ չորեք հարիւր ութսուն և երկու ամ։ Զոր տեսեալ բազումք ի գիտնոց, կարծեցին գոլ զծնունդ Նեռինն զօրն զայն, կամ մեծամեծ չարեաց գուշակ։ Որ եղև իսկ յաւուրս մեր, յորս պատմութիւն բանիս առաջնորդեալ տանի զմեզ, զոր տեսաք աչօք մերովք զաստուածասաստ հարուածսն, և զնորանշան պատուհասսն որ եհաս ի վերայ տանս Հայոց վասն մեղաց մերոց։ Նաև յառաջ ժամանակաւ այլ իմն մեծ նշան երևեցաւ, որ յոյժ հիացումն բերէր տեսողացն. որ էր նման նշանացն վերջին աւերածին Երուսաղեմի, զորմէ սպառնալով Փրկիչն ասէր, թէ «Եղիցին աւուրքն այնոքիկ նեղութեանց՝ որպիսիք ոչ եղեն ի ներքոյ ի սկզբանէ արարածոց, և մի՛ այլ լիցի». փոխանակ զի ի տէրն և յարարիչն իւրեանց կատաղեցան մարդ կարծելով զնա։ Այր մի Անա-

1. Երկու օր. արեգակն յամսեանն արեաց։

նիաս անուն ի մէջ քաղաքին Երուսաղեմի կացեալ՝ բարձրաձայն աղաղակաւ ողբս առեալ, ասէր. Վա՜յ Երուսաղէմ, վայ քաղաք արեան. հասին աւուրք վրէժխնդրութեան քո, և որ այլ ևս. զոր մեծն Եւսեբի յեկեղեցական պատմութիւնս նշանակէ։ Նոյնպէս և աստ ի մերում ժամանակիս, նմին նման այր մի անծանօթ ամենեցունց, անոք, անուրեք, յարևելից կողմանէ ելեալ, ընդ Ապահունեաց և ընդ Հարքայ գաւառն անցեալ, ի Մանանաղի իջեալ և յեկեղեաց անդառնալի գնացիւք, զայսոսիկ ի բերան առեալ ասէր անդադար ի տուէ և ի գիշերի. Եղո՜ւկ զիս, եղո՜ւկ զիս, բարձր բարբառով, և այլ աւելի չասէր ինչ։ Եւ եթէ ոք հարցանէր թէ Ուստի՞ կամ յորմէ՞ գաւառէ ես, կամ վասն է՞ր ասեմն զայդ, չտայր ինչ պատասխանի. այլ հանապազ զնոյն ասէր և յասելոյն ոչ դադարէր։ Զոր տեսեալ անմիտ մարդիկ՝ իմացան անկեալ ի մտացն. բայց իմաստունքն ասէին. Այդ եղուկդ ամենայն երկրի լինելոց է։ Արդ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. այլ մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք յառաջ ասացեալ թագաւորս։

Սա զքեռորդին իւր Կեսար անուանէ. և կեցեալ ի թագաւորութեան ամս եօթն և ամիսս ութ, հիւանդացեալ զքուն մահու ջերանի։ Իսկ թագուհւոյն զԿեսարն՝ իւր յորդեգիր արարեալ, թագաւորեցուցանէ ի տեղի առն իւրոյ. այլ նա փոխանակ շնորհ առնելոյ նմա վասն բարեացն՝ զոր արար նմա թագուհին, խորհեցաւ ազգականօք իւրովք ի հեռաբնակ կղզիս յաքսորս առաքել զթագուհին, որպէս զի սեփհական իւրեանց լիցի իշխանութիւնն, զոր և արարին իսկ։ Իսկ քո՛յր թագուհւոյն՝ որում անուն ճանաչիւր Թէոթորա, կոչէ զգլխաւորս քաղաքին և ծանուցանէ նոցա զեղեալսն։ Որք իբրև լուան, ձայն տուեալ արևմտական զօրուն՝ առ ինքեանս հաւաքեցին. և բռնութեամբ ի վերայ հասեալ, խնդրէին թէ

ցո՛յց մեզ զմեր ծերանեալ թագուհին, որ ի հաւուց և ի հարց ունի զժառանգութիւն թագաւորութեանդ. քանզի բազմաց կարծիք թէ մեռեալ իսկ է։ Իսկ նա իբրև ետես զբռնութիւն նոցա, յերկիւղի լեալ փութապէս դարձուցանել հրամայեաց յաքսորանացն զթագուհին։ Զոր իբրև ետես Թէոթուրա զքոյրն իւր, իսկոյն հրաման տայ ունել զթագաւորն իւրեանց ազգականօքն և որք նոցա մտերիմք էին։ Իսկ թագաւորն փախըստական եղեալ՝ կամէր յաւագ եկեղեցին մտանել, և ընդ սեղանովն թագչել և այնու ապրիլ։ Բայց ոչ կարաց ժամանել. քանզի հետամուտքն փութով հասեալ և կալեալ դարձուցին, և յանսուրբ տեղւոջ յերկիր ընկեցեալ խաւարեցուցին զլուսարանս նորա, և որ Դիմեսլիկոսն կոչիւր և զայլոց բազմաց. և հրամայէ զտունս նոցա յաւար, յաւեր և յապականութիւն դարձուցանել։ Յորս շարժեալ քաղաքն առ հասարակ, բազում աւարառութիւնս արարին. և զմեծամեծ և զգեղեցիկ ապարանս մինչև ի հիմունս քակեալ՝ յապականութիւն դարձուցին։ Եւ այնպէս[1] ծանրացաւ խռովական ամբոխն յաւարառութիւնս խանձեալ, մինչ զի զպարիսպն պալատին խրամատեալ՝ բազում գանձս ի թագաւորական գանձուցն արտաքս պեղեցին. զոր հազիւ կարացին դադարեցուցանել զամբոխն՝ գլխաւորքն քաղաքին, արեգակն օգնական լինելով նոցա՝ զծայրս արևուն առ ինքն ժողովելով։

Իսկ թագաւորն որ երէկ յոսկի աթոռ նստեալ՝ հրաման տայր տիեզերաց, այսօր խաւարեալ ի լուսոյ՝ նստի յաթոռ նանրութեան և նախատանաց. և որ կարծէին ծովու և ցամաքի տիրել յաւիտենից, ի միում վայրկենի և զանձանց ևս կորուսին զփրկութիւն։ Եւ եղեն արդարև ըստ մարգարէին, որպէս խոտ տանեաց, որ մինչչև ի բուռն եկեալ էր՝ չորացաւ. յորմէ ոչ լցաւ բուռն

1. Երկու օր. այնքան։

հնձողին և ոչ լցան գիրկք բարձողաց զորայն. նաև բարեբանութիւն անցաւորացն ոչ կալթեաց ի լսելիս։ Այսուքիկ են առօրեայ պատմութիւնք կեսարուն, որ թագաւորեաց ամիս վեց։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Թագաւորութիւն կոստանդեայ որդւոյ Թէոդոսի, որ կոչի Մոնոմախ։

Եւ սա ըստ մարգարէին տեսողութեան՝ ի խեցի մանէ. քանզի հայր սորա ի պալատին[1] զգայխոսութեան ունէր զպատիւ, յորմէ ամենայն դատաւորք աշխարհին առաքին։ Յետ անկատար թագաւորութեան կեսարու՝ մռնչեալ միատակ առիւծն ի վերայ ընկերին ի խշտիս իւր, քանզի ոչ սակաւ տարակոյսք զնա պաշարեալ պահէին, զի զոք յիւրայնոց չունէր արժանաւոր թագաւորութեան. և զոր առ յորդեգիրս, և արար տէր և թագաւոր աշխարհաց, նա փոխարէնս զայն հատոյց նմա, զոր խուն մի յառաջ նշանակեցաք։ Եւ ապա զի՞նչ առնէ. ելանէ արտաքոյ կանոնական կարգաց, և կոչէ զայրս զայս յառաջ և առնէ այր իւր, և նստուցանէ զնա յաթոռ թագաւորութեան։ Զոր բազումք կարծեցին սեղեխ գոլ նմա, բայց ես ոչ գիտեմ, եթէ այսպէս է և եթէ այնպէս. որպէս ինքն յիւրում հրովարտակին գրեալ էր յերախտիս աշխարհի, եթէ վասն աշխարհի խաղաղութեան ոչ խնայեցի յիս, և վասն այսորիկ յանարժան գործ համարձակեցայ։

Ի սորա առաջին ամին ապստամբեաց որդին Մանեակ, որ ունէր զարևմտից կողմն, այր քաջ և անուանի, և զբազումս միաբանեաց ընդ իւր։

1. Մի օր. զդայխոսութեան.

Եւ եկեալ բազում զօրօք մինչև ի դուռն թագաւորական քաղաքին, այնքան բռնացաւ ի վերայ ըստ ուժոյ քաջութեան, մինչ զի բազումք ակամայ կամօք եառուն զանձինս նմա ի հնազանդութիւն. քանզի կարծեցին զնա գոլ թագաւոր վասն բազում պատեհութեանցն որ եղանէին նմա։ Քանզի երկիցս և երիցս ելին զօրք թագաւորին և ճակատեցան ընդ նմա և պարտեալ[1] ի նմանէ, դարձան առ թագաւորն մեծաւ անարգանօք։ Իսկ ի գալ վերջին պատերազմին, յորում ուշ եդեալ էր ամենեցուն, զի զկնի այնր յաղթութեանցն՝ ամէնն նմա հնազանդեսցին և արասցեն զնա թագաւոր. բայց քանզի չխորհեցաւ Աստուծով թագաւորել, այլ ի զօրութիւն ուժոյն իւրոյ ապաստան եղև, զԱբիսողոմայն ի հեռուստ ախտացեալ, արբեալ ամբարտաւանութեամբ, վասն որոյ զնորայն հատոյց զդատաստան։ Ի մէջ ճակատուն գտին զնա անկեալ, հզօր հրեշտակի աւանդեալ զոգի նորա, առանց ուրուք նմա ի դիմի հարեալ։ Զայս արարեալ և առնէ ամենիմաստապէս ամենեցուն տէրն և արարիչն, որ կարօղն է քաղել զոգիս իշխանաց, ահաւոր գոլով քան զամենայն թագաւորս երկրի. զի մի՛ պարծեսցի հզօրն ի զօրութիւն իւր, և մի՛ մեծն ի մեծութիւն իւր, և կամ իմաստունն յիմաստութիւն իւր, որպէս ի գրոց լուաք. այլ տէրամբ պարծեսցի որ պարծին և արասցէ իրաւունս և գործեսցէ զարդարութիւն ի վերայ երեսաց երկրի։ Որ է արդարև յոյժ պարծանաց և գովութեանց արժանի, և յիշատակ նորա կայ մնայ յաւիտեան, և եղջիւր նորա բարձր եղիցի փառօք, որպէս ի սաղմոսարանի անդ գրեալ է։ Այսպիսի էր և մեծն Դաւիթ. որ թէպէտ ի տեսանողէն օծաւ թագաւոր, և ընդ օծութեանն ընկալաւ ոգի զօրութեան և մարգարէութեան, որ զգազանսն ի բուռն հարեալ իբրև զուլս այ-

1. Երկու օր. պարտաւորեալ։

ծից ճեղքէր. յորս վստահացեալ, անպարտելի սկայազնեն ընդդէմ ճակատեալ, գլխելապատակ նորա պարսաքարիւ ջարդեալ յերկիր ընկենոյր, բառնալով զնախատինս յԻսրայելէ. բայց սակայն բազում անգամ հալածեալ ի Սաւուղայ, ներէր և անսայր կոչողին հրամանի. ոչ միայն չինդրէր բռնութեամբ տիրել թագաւորութեանն, այլ և երկիցս ի ձեռն անկեալ հալածչին, խնայեաց ի նա իբրև ի բարեգործ. և որ սպանանելն կամէր, սաստեալ նմա ասէր. «Մի՛ մխեր զձեռն քո ի դմա, զի օծեալ տեառն է»: Վասն որոյ հաճեալ Աստուած ընդ կամս նորա ասէր. «Գտի այր ըստ սրտի իմոյ, որ արասցէ զհաճոյս իմ»: Իսկ սա ո՛չ ած այսպիսի զմտաւ ինչ, և ոչ անսաց Աստուծոյ հրամանին. այլ կամեցաւ անձամբ առանց Աստուծոյ հրամանին թագաւորել, մոռացեալ զաստուածային հրամանն՝ որ ի ձեռն մարգարէին զթագաւորսն Իսրայելի թշնամանելով ասէր. «Վա՛յ է նոցա զի կամեցան թագաւորել և ոչ ինև», և որ այլն ևս:

Արդ՝ ո՛չ եթէ թագաւորս այս գովութեանց ինչ արժանի է, և վասն այսորիկ արգահատեաց ի նա Աստուած, այլ զաթոռն պատուէ, և զամբարտաւանութեան աղբիւրն խնու. որպէս առ Հրեայսն փրկիչն վարդապետելով ասէր. «Յաթոռն Մովսեսի նստան դպիրքն և փարիսեցիքն». որ թէպէտ ինքեանք կեղծաւորեալք էին, այլ վասն աթոռոյն՝ հրամայէ հնազանդ լինել: Ուստի և մեծն Պօղոս խրատեալ երանելի ձայնիւն այնուիկ գրէ առ Հռոմայեցիսն. «Ամենայն անձն, ասէ, որ ընդ իշխանութեամբ իցէ, ի հնազանդութեան կացցէ. զի ոչ ուստեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ». չասէ զիշխանէն, այլ զիշխանութենէն, այսինքն զաթոռոյն. քանզի ոչ եթէ զամենայն իշխանս Աստուած յարուցանէ: Եւ ի վերայ էած, թէ «Որ հակառակ կայ իշխանութեանն, Աստուծոյ հրամանին հակառակ կայ. և որք հակառակք կան, անձանց դատաստանս ընդունին».

որպէս և սմա իսկ եղև։ Զի ոչ լծէ ի մարդկանէ ումեքէ զատեցաւ, այլ յիրաւացի Աստուծոյ դատաստանացն, որ զամենայն ինչ կշռով դատի և իրաւամբք. զի ակն է նա արթուն, և ծածուկք մեր յայտնի են առաջի ամենատես գիտութեան Նորա։ Որպէս երանելին Դաւիթ սաղմոսելով խոստովան լինի Աստուծոյ. «Դու ծանեար զյետին իմ և զառաջին իմ»։ Սմին նման և առաքեալն գրէ առ Եբրայեցիսն, եթէ «Չիք ինչ արարած աներևոյթ յերեսաց Նորա»։ Զոր և մանկունքն ի Հնոցին[1] գովելով ասէին. «Որ նստիս ի քերովբէս և հայիս յանդունդս, գովեալ ես և առաւել բարձրացեալ յաւիտեան». զի ի բարձրութենէ տեղեացն՝ զստոյգ գիտութիւնն յայտ արարին ըստ սաղմոսի երգոյն, եթէ «Տէր յերկնից յերկիր հայեցաւ»։ Այս կերպ և բարձրն Եսայիաս. «Աչք տեառն բարձունք են, և մարդ տառապեալ. և խոնարհեսցի բարձրութիւն ամբարտաւանից, և բարձրասցի Տէր միայն իրաւամբք և արդարութեամբք, և սուրբն փառաւորեսցի»։ Այսպիսի եղեն ի սկզբան թագաւորութեան Կոստանդեայ, յորում էր թուականս մեր ամք չորեքհարիւր իննսուն։

Իսկ զկնի երից ամաց եհաս կատարած կենաց տանս Հայոց. քանզի ի միում ամի զրաւեալ յաւտեացն՝ բարձան ի կենաց երկոքին հարազատ եղբարքն Աշոտ և Յովհաննէս, որ ունէին զթագաւորութիւն մերոյ աշխարհիս։ Յորում շարժեցաւ աթոռ հաստատութեան Նոցա, և այլ ոչ էառ ըզկայումն. յորում ելին իշխանքն ի հայրենի ժառանգութենէ իւրեանց, և եղեն պանդուխտ յօտար երկիր. յորում աւերեցան գաւառք և գնացին յաւար տանն Յունաց։ Եղեն չինանիստ աւանք՝ ընակութիւն գազանաց, և անդաստանք Նոցա յարօտ երէոց։ Տունք ցանկալիք, բարձրաձե-

1. Մի օր. գովելով։

դունք և մեծամեծք՝ եղեն բնակութիւնք համբարուաց և ուշկապարկաց, զոր ողբան սուրբ Մարգարէքն զամայանալն Իսրայելի. «Անդ հան ողնի ձագս և սնոյց առանց երկիւղի կորդիս իւր»: Եղեն հանդիսաւոր տեղիք վանորէից՝ այրք աւազակաց. և եկեղեցիք որ ի Նոսա՝ որ զերկնից բերէին զնըմանութիւն վասն պայծառ շինուածոցն, և վասն գեղեցկաշուք զարդարանացն, և վասն անշէջ լապտերացն և ջահիցն վառման, որոց լուսոյն[1] առգութիւն ընդ օդոյն տարածեալ՝ այսր անդր ճոճելով՝ զալեաց ծովու բերէր զնմանութիւն, որ ի հանդարտ ժամանակս ի քաղցրաշունչ օդոյն սղոխք ալեացն վէտս վէտս ի վերայ միմեանց շրջապատին. և անուշաբուրակ խնկոցն գոլորշիք, որ ըստ առատութեան նուիրաբերացն հրոյններգործեալ,զզարնանաբեր ժամանակին բալիցն ցուցանէին զօրինակ, որ ի ծայրս լերանց նստեալ՝ արգելուն ըզճառագայթս արեգականն: Իսկ զընակողացն ի Նոսա, ո՛ր բան բաւական իցէ առ ի պատմել զօրինակն. զքաղցրաձայնութիւն երգոցն և զանդադար սաղմոսերգութիւնն, զաստուածային գըրոցն ընթերցմունս, զտէրունական տօնիցն զհանդէս և զվկայիցն զպատիւս, և զմիախորհ խորհողացն զկամս և զառ ի յաստուածայինսն նկրտումն, և այլն ևս:

Արդ այսպէս և այսքան էին յառաջ ժամանակաւ. այժմ է տեսանել յամենայնէ թափուր և արուգ, յամենայն բարեփառութենէ մերկ և կողոպուտ զՆոսա: փոխանակ քաղցրաձայնութեան երգոցն՝ այժմ[2] բուէճք և[3] տաղեղունք դասագլուխք են, և փոխանակ սաղմոսական նուագացն, տատրակ և աղաւնիք երգեն ի նմա, ըստ մարգարէին՝ «Քաղցրաձայնութեամբ կարդալ զձագս իւրեա՛նց»: Ջահքն շիջեալք, և բուրումն անուշահոտ խնկոցն սպառեալ. և սեղան սուրբ խորհրդոյն՝ որ երբեմն

1. Մի օր. որոյ լուսոյն առոյգութիւնք:

2. Մի օր. բուէճք:

3. Երկու օր. դատաղեղունք:

ժամանակաւ իբրև[1] զնորահարսն առագաստի չքնաղագեղ զարդու զարդարեալ էր՝ պսակ փառաց ունելով ի գլուխ իւր, այժմ է տեսանել տեսութի՛ւն ողորմելի և բազում արտասուաց արժանի, մերկացեալ ի զարդուց, լցեալ փշով, լեալ հանգրուանք ագռաւուց։ Ամենեքեան երկայնի[2] պիտոյ բանի պատմութեան, նաև վերին շնորհին օգնականութեան, որպէս զի կարիցեմք ի[3] նպատակ բանիս ուղղել։ Արդ ի վերջէ[4] յառաջին տանելի է մեզ զպատմութիւնս։

Յորժամ մեծն Կոստանդին հիւանդացաւ հիւանդութիւն՝ որով և մեռաւ իսկ, հրաման տայ որք մերձն կային եթէ ելեալ խնդրեցէք զայր ոք ի Հայոց զօր և գտանիցէք, և ածէք այսր։ Եւ ելեալ խնդրակացն գտին զերէց մի Կիւրակոս անուն, որ կաթուղիկոսարանին հիւրատէսն էր, և բերեալ առաջի թագաւորին[5], ետ զնամակն որ վասն Հայոց աշխարհին ցնա, և ասէ. Տա՛ր զգիրդ և տո՛ւր ի թագաւորն Հայոց. և ասա, թէ որովհետև հանգոյն ամենայն հողածնաց մահու հրաւէրս և մեզ ժամանեաց, առ զգիրքո և տո՛ւր զթագաւորութիւնդ որդւոյ քո, և որդի քո որդւոց իւրեանց մինչև յաւիտեան։ Եւ ինքն առեալ զոտս իւր ի մահիճս վախճանեցաւ։ Իսկ նորա առեալ զնամակն պահեաց առ իւր մինչև ի ժամանակս Միխայելի թագաւորութեանն, և վաճառեալ նմա՝ առ գանձ բազում։ Ո՛վ դառն վաճառոյն այնորիկ. քանի՛ արեանց զանձն պարտական կացոյց. քանի՛ եկեղեցիք ի ձեռն վաճառոյն այնորիկ աւերեցան. քանի՛ գաւառք անմարդ, ամայի դարձան. քանի՛ մեծանիստ աւանք մարդաթափ ի բնակչաց եղեն։ Այլ զբովանդակն յիւրում տեղւոջն ասասցուք. և մեք զկարգ պատմութեանս որպէս սկսաք՝ յառաջ վարեսցուք։

1. Այլք. զնոր հարսն։
2. Այլ օր. երկայնի պիտանի պատմութեան. Միւսն, երկայնի պիտոաքանի պատմութեան։
3. Այլք. վիպատակ կամ վեպատակ։
4. Մի օր. յառաջինսն։
5. Այլք յաւելուն. և տեսեալ զնա թագաւորին։

Արդ ի հասանել համբաւոյ մահու թագաւորացն ի լսելիս ինքնակալին Հոռոմոց, և գտեալ զգիր Նամակին Հայոց, իբրև իւրեան սեփհական ժառանգութիւն՝ հոգ տարաւ առնուլ զքաղաքն Անի և զաշխարհն։ իսկ մի ոմն ի գլխաւոր ազատացն Հայոց Սարգիս անուն՝ եդ շուք անձինն թագաւորել ի վերայ տանն Շիրակայ և որք շուրջ զնովաւ գաւառք. զի զամենայն զանձս գտեալ ի տան թագաւորին Յովհաննիսի՝ յինքն ժողովեաց. վասն զի ի մահուան նորա նա էր հոգաբարձու նմա։ իսկ Վահրամ այր հզօր և անուանի, և բարեպաշտութեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ ոք հաւասար նմա Պալհաւ[1] հանդերձ իւրովք ազգակցօք որդւովք և եղբօրորդւովք իբրև երեսուն[2] ազատք, ոչ միաբանեցան ընդ նմա, այլ կոչեալ առ ինքեանս զԳագիկ որդի Աշոտոյ, թագաւորեցուցին ի վերայ իւրեանց, և իմաստութեամբ և հնարիւք մուծին ի քաղաքն։

Իսկ Սարգիս իբրև ետես զեղեալսն, զգանձս թագաւորութեանն առեալ՝ ի ներքին ամուրն մտանէ յանառն Անի։ Այլ Գագիկ այրական քաջարտութեամբ միայն իջեալ առ նա, և ողոքական բանիւք հաւանեցուցանէ զնա. և նա ելեալ յամրոցէն երթայ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Սուրմառի. այլ զամուրն ոչ տայ ի Գագիկ, և ոչ զայլ ամուրսն զորս ընդ ձեռամբ ունէր. և երթեալ անդ՝ դարձեալ խորհի զխորհուրդ նանրութեան, տալ զոր ունէր՝ ընդ ձեռամբ Հոռոմոց, և ելանել առ նոսա։ իսկ Գագիկ սակաւ արամբք երթեալ մըտանէ ի մէջ բանակին՝ ի խորանն ուր էր Սարգիսն, և ձերբակալ արարեալ զնա, մտանէ ի քաղաք թագաւորութեան իւրոյ։ Եւ զոր պարտ էր զապստամբն բառնալ ի կենաց, նա զՍաւուղայն խորհեցաւ, զերկրորդ Ագագ խնայեալ՝ ընդ իւր ի կառսն նստուցանէր. վասն որոյ զՍաւուղայն

1. Երկու օր. ազգաւ պալհաւ։ 2. Մի օր. ազատօք։

ընկալաւ զհատուցումն, կեանք որ քան զմահ դառնագոյն է։

Յայսմիկ[1] աւուրս հետամուտ եղեալ զօրքն Հոռոմոց, չորս անգամ զկնի միմեանց մտին յաշխարհն Հայոց, մինչև մարդաթափ արարին զերկիրն ամենայն սրով և հրով և գերութեամբ։ Զորոյ զնշանակ չարեացն[2] յորժամ զմտաւ ածեմ՝ յիմարի անձն իմ և ափշին միտք իմ, և յաճախագին զարհուրանացն զդողի առեալ ձեռինս՝ զոճ տողիս ոչ կարեմ յառաջ խաղացուցանել. զի դառն է պատմութիւնս, և բազում ողբոց արժանի։

Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև ընդդրախտ տնկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղ, տերևալից, պտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ անցաւորացն ցուցանիւր. քանզի իշխանք նստէին յիշխանական գահու զուարթահայեաց դիմօք, և զգարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վառ ի վառ գունովք առաջի կացեալք, ուրախական երգոց և բանից միայն լինէին հանդէպք. ուր և ձայնք փողոցն և ծնծղայից և այլ երգեցողական արուեստիցն զլսողացն անձինս լի առնէին ուրախական բերկրանօք։ Անդանօր և ծերք նստէին ի հրապարակս հարկեոր և պատուական ալեօք բարգաւաճեալ. այլ և մարք զմանկունս ի գիրկս ընկալեալ, և մայրենի գթովքն աղեխարշեալ, վասն առատ ուրախութեանցն մոռանային զախրական ժամանակս երկանց, զօրէն աղաւնեաց զնորափետուր ձագօքն միշտ թոթուելով։ Զի՞նչ ասացից և զհարսացն ի սենեկի, և զփեսայիցն յառագաստի զխրահարուստ ըղձիցն զբոլորոքումն և զանժոյժ բնութեանն զհակամիտութիւն։ Այլ և վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական աթոռն և ի առ թագաւորական պատիւն. զի մինն զօրէն ամպոյ խտացեալ ի պարգևացն հոգւոյն՝ ի ձեռն վարդապետական շնոր-

1. Մի օր. յետ այսորիկ յաւուրս։
2. Մի օր. յաւելու, մերոյ աշխարհին։

հին, ցօղէր զցօղ կենացն. 'որով պարարտացեալ պտղաբերէր եկեղեցւոյն դըրախտ, արթուն պահապանս ի վերայ պարսպաց նորա կարգելով զառ ի յինքենէ ձեռանադրեալսն։ իսկ թագաւորն յառաւօտինսն յորժամ ի քաղաքէն ելանէր, զօրէն փեսայի որ ելանէ յառագաստէ իւրմէ, կամ որպէս տունջենային արուսեակն որ ի գլխոյն արարածոց բարձրանալովն զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ, այսպէս և նա պաղպաջէր փաղփուն հանդերձիւք և մարգարտախուռն թագիւն, և զամենայն մարդ ի տեսութիւն և ի զարմանս ցուցանէր. որ և սպիտակամազ նժոյգ՝ ոսկեզօծ զարդիւք առաջի ընթանալով, ի ճառագայթից արեգականն որ զնովաւ հարկանէր՝ շլացուցանէր ըղտեսողացն տեսանելիս։ իսկ զօրացն բազմութիւն խուռն առաջի ընթանալով՝ զօրէն ծովային ալեացն[1] զխիմեամբ կուտակելով։ Նաև[2] անապատական վայրքն լցեալ և խճողեալ էին կրօնաւորական դասուք, մինչ զի և զագարակս զգեօղս առ բարինախանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց։ Զայս և որ սոցին նման է, առաւել ունէր աշխարհս մեր։ Եւ զայս զի գրեցի, զի յորժամ զսոցին հակառակն պատմեցից, ամենեցունց շարժեցից զարտասուսն։

Արդ այժմ թագաւորն անկեալ ի պատւոյ, իբրև զգերի կալանաւոր նստի ի հեռաբնակ տեղիս. այսպէս և հայրապետական աթոռն ամայացեալ ի բնակողէն՝ ցուցանի տխուր դիմօք իբրև զկին նորահարսն՝ մնացեալ յայրիութեան։ Հեծելազօրն անտէրունչ շրջեալ ոմն ի Պարս և ոմն ի Յոյնս, և ոմն ի Վիրս։ Սեպուհ գունդն ազատաց ելեալ ի հայրենեաց, անկեալ ի ճոխութենէ, մնչեն ուր և են իբրև զկորիւն առիւծուցն ի խշտիս իւրեանց։ Արքունական ապարանքն աւերակ և անմարդի։ Մարդաբնակ աշխարհն թա-

1. Մի օր. զխիմեանս։ 2. Երկու օր. անապատացոյն։

փուր ի բնակչացն։ Ոչ լսի ձայն ուրախութեան ի կութս այգեաց, և ոչ բարբերանութիւն առ կոխօղս հնձանի։ Ոչ խաղան մանկունք առաջի ծնողացն, և ոչ նստին աթոռով ծերք ի հրապարակս։ Ոչ լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ զարդարին առագաստք[1] հարսնարանին։ Պակասեաց այս ամենայն և կորեաւ և ո՛չ ևս յաւելուցու յառնել ըստ[2] սաղմոսողին ձայնին։ Այժմ յողբս փոխեցաւ մեզ ամենայն, և ուրախութեան պատմուճանն այն յարջնագգեստ խորգ փոխեցաւ։ Ո՛ր լսելիք տանիցին զթշուառութեանս մերոյ զպատմութիւն։ Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ ոչ լքանի հառաչմամբ և բեկանի հեծեծալով։ Ժամ է ինձ յԵրեմիայի ողբոցն խառնել ընդ մեր հառաչանս. «Ճանապարհք Սիովնի, ասէ, սգան, զի ոչ ոք է որ մտանէ»։ Այսոքիկ ասացան յայնժամ յաւերն Երուսաղէմի, բայց կատարեցաւ այժմ։

Արդ այս ամենայն ի վաճառէն յայնմ հանդիպեցաւ Հայոց՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք. այս վաճառ անմարդադոյն գոլ թուի ինձ քան զՅուդայինն. քանզի անդ թէպէտ վաճառօղն ընդ պարսաւանօք, այլ վաճառն եղև գինք փրկութեան ամենայն աշխարհի։ Որպէս մեծն Պետրոս յընդհանրական թուղթն գրէ. «Ոչ ասէ ոսկեղինօք և արծաթեղինօք գնեալ ազատեցայք ի ձեր[3] հայրենատուր սնոտի պաշտամանցն, այլ արեամբ որդւոյն Աստուծոյ»։ Իսկ աստ վաճառօղն յոյժ ապառումն և տմարդի, զի այսքան չարեաց զանձն պարտական կացոյց. զի այգի զոր տնկեաց տէր, և մշակեաց Լուսաւորիչն մեր իւրով հնդետասանամեայ քրտնալից աշխատութեամբն, նա քակեաց զցանկ նորա և կործանեաց զաշտարակս նորա, և արար զնա կոխան անցաւորաց. մինչև ապականեաց զնա խոզ անտառի, և կինճ վայրի

1. Մի օր. հարսանց, յայլուս, հարսանեաց։
2. Մի օր. Սողոմոնին, յայլուս, սաղմոսին։
3. Մի օր. հայրենական։

ճարակեցաւ ի Նմա, ըստ դաւթական[1] երգոցն։ Արդ այսոցիկ ամենեցուն լուր առ տէր հասցէ, և իրաւունք Նմա ի տեառնէ եղիցի. և մեք ի մերն դարձուսցուք զոճ բանիս։

Արդ ի չորսհարիւր յիննսուն և չորս թուականին առաւ Անի, ո՛չ պատերազմի օրինիւ, այլ պատիր բանիւ. քանզի երդմամբ և խաչիւ հաւանեցուցին զԳագիկ՝ հրամանաւ թագաւորին, թէ Միայն ի տեսանելն զքեզ, դարձուցից ի քեզ զթագաւորութիւնդ քո, և գրեցից զքեզ ժառանգ յաւիտենից աշխարհիդ և քաղաքիդ քոյ. քանզի իմաստունն երդնու և անմիտն հաւատայ, որպէս[2] իմաստնոցն բերին բանք. և դարձեալ, թէ «Բանք ստոց պարարտ են իբրև զլոր, և անմիտք կլանեն զնա». հաւատայ վասն երդմանցն և խաչին, եթէ վասն խաղաղութեան մտացն եթէ վասն երկիւղածութեան վարուցն՝[3] ոչ գիտես. տուեալ ըզբանալի քաղաքին ի Պետրոս, որ յայնժամ ունէր զաթոռ հայրապետութեան Լուսաւորչին մերոյ, և յանձնեաց ի նա զամենայն հոգս աշխարհին մեծաւ դաշամբ և ուխտիւ։ Եւ ոչ եկաց ի պատուէր վահրամայ և այլ ազատացն որ թագաւորեցուցին զնա, այլ նենգաւորին Սարգսի սադրելոյն լուեալ՝ ել ի քաղաքէն, և չոգաւ ի Յոյնս զանդարձ ուղևորութիւն. իբրև զձուկն ի կարթէ ըմբռնեալ կամ՝ իբրև զհաւ ի ծուղակաց։ Զոր տեսեալ թագաւորին՝ ո՛չ յիշեաց զերդմունսըն, և ոչ զխաչի զմիջնորդութիւնն. այլ առ իւր արգել, և խնդրէր թէ Տո՛ւր զԱնի, և ես տաց քեզ փոխանակ զՄ՚ելիտինէ և զգաւառսն որ շուրջ զնովաւ։ Այլ նա ո՛չ առնու յանձն։

Եւ յերկարիլ խնդրոյս այսորիկ, Գրիգոր որդի քաջին Վասակայ, ելեալ և նա գնաց առաջի թագաւորին. քանզի այր իմաստուն էր և խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, որպէս թէ ո՛չ այլ ոք։

1. Երեք օր. ողբոցն, բանք։
2. Մի օր. իմաստնոյն բերին
3. Յերկ. օր. պակասի ոչ գիտեսն։

Իբրև ետես եթէ ոչ են թողլոց զԳագիկ ի տեղի իւր, յառաջ կացեալ տայ զբանալին Բջնոյ ցԹագաւորն, և զամենայն զիւր զհայրենի ժառանգութիւնն. և մեծարեալ ի նմանէ՝ առնու զպատիւ մագիստրոսութեան, և զտեղիս բնակութեան ի սահմանս միջագետաց գեօղս և քաղաքս, գրով և ոսկի մատանեաւ յազգէ յազգ մինչև յաւիտեան։

Իսկ քաղաքացի գլխաւորքն որ նստէին յԱնի, իբրև տեսին թէ արգելաւ Գագիկ ի Յոյնս, խորհեցան երբեմն ի Դաւիթ տալ զքաղաքն[1] ի Դունացին, քանզի քոյրն Դաւթի կին էր նորա. երբեմն ի Բագարատ թագաւորն Ափխազաց։ Իբրև ետես հայրապետն Պետրոս զայնպիսի խորհուրդս, թէ ում և իցէ՝ ի գնալ է քաղաքս, առաքէ առ այն որ ունէր զիշխանութիւն արևելից կողմանն, որ նստէր ի քաղաքին Սամոսատ, զոր ասէն ի հնումն շինեալ Սամփսոնի և գրէ, թէ Ծանո՛ թագաւորին զի մեզ զի՞նչ հատուցանէ փոխարէնս, և ես տաց զքաղաքս և զայլ ամուրս որ յաշխարհիս են։ Իսկ նա իբրև լուաւ փութապէս ծանոյց թագաւորին. և լուեալ թագաւորին, գանձիւք և իշխանութեամբ հաճեալ զկամս նորա, և այնու տիրեցին Անւոյ և ամենայն աշխարհին։

Իսկ Գագիկ աներախտի մնաց առ թագաւորն, յորում առ մարդասիրութեան տուեալ նմա տեղիս, զոր ինքն կամեցաւ, որ յոյժ պակաս էր ըստ արժէից Անւոյ և այլ աշխարհին, զշնորհակալիսն և զորից տուրսն կաթուղիկոսին հատուցին, յորմէ զքաղաքն առին։ Եւ Գագիկ հրամանաւ թագաւորին առնու իւր կին զդուստր Դաւթի որդւոյ Սենեքերիմայ, և տիրէ նորին բաժնին. քանզի Դաւիթ վաղճանեցաւ չունելով այլ զաւակ ժառանգաւոր։

Իսկ իշխան ոմն Ասիտ անուն, որ յառաջ կալեալ էր զտէրութիւնն արևելից, և զնա առաքէ

1. Երկ. օր. երբեմն ի դունացին։

թագաւորն տեղակալ քաղաքին Անւոյ։ Որոյ եկեալ՝ անչափ պատուով մեծարէ զհայրապետն Պետրոս, և նուաճէ զաշխարհն ընդ ձեռամբ. և ինքըն բազում զօրօք խաղայ ի վերայ քաղաքին Դունայ։ Իսկ Ապլսուար տէր քաղաքին պատերազմ տուեալ ընդ նմա, անչափ կոտորածս առնէ ի դուռն քաղաքին, յորում տեղւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Վրահամ հանդերձ որդւովն որ մեծ սուգ հասոյց Հայոց։ Եւ կեցեալ Ասիտն ի տէրութեանն Հայոց, փոխանակէ զիշխանութիւն նորա Կամենաս ումն, ի չորս հարիւր իննսուն և երեք թուականիս մերոյ. և եկեալ ոչ ըստ առաջին պատուոյն մեծարէ զհայրապետն։ Եւ սկսանի գրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն, և խաբանօք հանէ զնա ի քաղաքէն ասելով. Եթէ հրամայեալ է քեզ թագաւորն տեղի բնակութեան ի Կարին գաւառի յԱրծին աւանի։ Եւ եղեալ հայրապետին դալ մեծանխատ և ի չահաստան քաղաքս մեր, և մեծաւ ուրախութեամբ լցոյց զանձինս տեսողացն, որ ցանկային նմա։ Եւ էր ժամանակն մերձեալ ի տօն սրբոյ Աստուածայայտնութեանն. Իսկ ի գալ մեծի տօնին իջեալ[1] այնչափ բազմութեամբ ի յորդախաղաց ջուրն՝ որ իջանէ ի լերանցն որ ի հիւսիսակողման դաշտին են. և կատարեալ զխորհրդածութիւն աւուրն փառաւորապէս, որպէս և վայել էր. Իսկ ի ժամ հեղլոյ զտէրունական իւղն ի ջուրն, այր մի[2] տաճիկ յառաջ եկեալ ի բազմութենէն՝ խնդրէ մկրտիլ ի ջուրն։ Իսկ նորա հարցեալ զպատճառն վասն որոյ զայն խնդրէր, տեղեկացեալ ի նմանէ ցանկալ նմա լինել քրիստոնեայ. և հրամայէ նմա իջանել ի ջուրն։ Իսկ մեռոնակիրն մերձ կալով նմա, առեալ զշիշն ի ձեռն և հարեալ[3] զձեռամբն, եբեկ զշիշն՝ առատապէս

1. Այլ օր. եղեալ այնչափ բազմութիւն . . . հիւսիսակողմըն։

2. Մի օր. այր մի այլազգի տաճիկ։

3. Այլք. ձեռամբն։

հեղլով գլուխն ի վերայ նորակնքին և ջրոյն. և յապակւոյն բեկոր ինչ հարեալ կարեվէր խոցեաց զձեռն նորա, յորդութիւն արեան յերկիր հեղլով. զոր տեսեալ բազմաց ընդ խորանօք արկեալ զեղեալսն, ասելով՝ թէ Զէ բարւոյ ինչ նշան. որ և ի նոյն աւուրս կատարեցաւ իսկ։ Քանզի մինչդեռ ճաշաժամուն ի սեղանն էին, հասին կալանաւորք և առին զնա, տարան եդին ի բերդն՝ որ կոչի Խաղտոյ Առիճ։ Եւ ապա ածեալ ի Հայոց զքեռորդի նորին զԽաչիկ անուն, և եդեալ ի բերդին որ կոչի Սեաւ քար. և մնացին անդ մինչև մերձ ի զատիկն։ Եւ ապա հանեալ զնոսա անտի, տարան ի Կոստանդնուպօլիս առաջի թագաւորին. քանզի և զԱնանիա զերէց եղբայրն Խաչկայ յառաջ տարաւ ընդ իւր ներքինի ոմն, որ ունէր զպատիւ կէս թագաւորութեան։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ·

Ցաղագս կոտորածին որ եղեն ի գաւառն Բասենայ և ի լեառն որ կոչի Սմբատայ։

Ի սոյն ամս բացաւ դուռն բարկութեան յերկնից ի վերայ աշխարհիս մերոյ. և շարժեալ զօրք բազումք ի Թուրքաստանէ, որոց երիվարք արագունք իբրև զարծուիս, և սմբակք նոցա իբրև զվէմս հաստատունք. աղեղունք լարեալք, և սլաքեալ նետք նոցա, գօտեորեալք քաջապէս և անլուծանելի ունելով զխրացս կօշկաց։ Եւ ելեալ ի գաւառն Վասպուրականի, յարձակեցան ի վերայ քրիստոնէից իբրև գայլս քաղցեալս անյագեալս ի կերակրոյ. և եկեալ մինչև ի գաւառն Բասեան, և մինչև ի դաստակերտն մեծ՝ որ կոչի Վաղարշաւան, քանդեալ ապականեցին գաւառս քսան և չորս սրով և հրով և գերութեամբ։ Ողոր-

մագին և բազում ողբոց և արտասուաց արժանի է պատմութիւնս։ Որք իբրև զաւիծս ընթացան, և իբրև կորիւն առիւծուց անողորմաբար արկին զդիակունս բազմաց գէշ գազանաց և թռչնոց երկնից. և կամէին այնու ձեռնարկութեամբ գալ ի քաղաքն Կարնոյ։ Բայց որ ծովու եդ սահման՝ ասելով, «Ցայդվայր եկեսցես, և այլ մի՛ ևս յաւելուցուս, այլ այդրէն ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո»։ Նա արկ զխաւար թանձրամած առաջի նոցա, և արգել զնոսա յընթացից իւրեանց։ Զայս առնէ ըստ իւրոյ անճառ իմաստութեանն, որպէս զի ահիւ նոցա մեք խրատիցիմք, և նոքա ուսանիցին թէ ոչ իւրեանց զօրութեամբ ինչ արարին. այլ ձեռն որ արգել զնոսա հզօրապէս, նոյն արար ճանապարհ գնալոյ նոցա։

Արդ հեղ զբարկութիւնն իւր ի վերայ մեր ի ձեռն ազգի օտարի, վասն զի մեղաք նմա. և դարձեալ զղջացաւ ի չարեաց[1] իւրոց ածել ի վերայ մեր, զի ողորմած է. վասն որոյ ոչ ի սպառ բարկանայ և ոչ յաւիտեան պահէ ոխս։ Միովն ի մէնջ բռնադատի՝ զիրաւացի դատաստան ի մէջ բերելով, զի դատաւոր արդար է. և միւսովն կանխէ յողորմութիւն, վասն զի հայր գթութեանց է. և միւսովն զղջանայ ի վերայ չարեաց մերոց, քանզի Աստուած ողորմութեանց է։ Որպէս և աստըստին իսկ երկոսեանն եցոյց առ մեզ, ըստ արժանահաս վրէժուցն ծանրացոյց զձեռն իւր ի վերայ մեր. և դարձաւ փութապէս անցոյց զբարկութիւն իւր, զի մի՛ ի սպառ սատակեսցէ զմեզ։ Այլ մեք զփարաւոնի ախտացաք զծանրասրտութիւն, և զլոյժ յիմարին յիւրոց[2] ախտակցաց, որ երբեմն տանջեալ՝ խոստովան լինի ասելով «Մատն Աստուծոյ է այս». և յանցանել բարկութեան պատուհասին՝ արբեալ ամբարտաւանութեամբ, ասէ. «Ո՛չ գիտեմ

1 Մի օր. մերոց։
2. Այլ օր. ախտակրաց. և այլ. ախտաւորաց։

զտէր, և զիսրայէլ ո՛չ արձակեմ»։ Մինչև ուղերձեաց ինքն զվերջին պատուհասն՝[1] ընակից լինելով անդնդային խորոցն։ Բայց բարւոք ասէր վատաչուէրն, թէ մատն Աստուծոյ է այս. զի ձեռն տասն մատամբք ունի առ գործն զկատարելութիւն. որպէս և անդ զմիջէ սկսեալ՝ ի տասն աւարտեաց հարուածոց զխրատ, և ապա արձակեաց զիսրայէլ։

Արդ ի հասանել բարկութեանն և ի բորբոքել հրատին և ի չարժել եղեռնաւոր չարեացն, ահիւ ահարեկ եղեալ՝ յոյժ զդողի հարեալ զարհուրեցաք. բայց ողորմեցաւ Աստուած, և խաւարափակեաց զճանապարհս Նոցա, և խափանեաց զընթացս արշաւանաց անօրինացն։ Կարծական եղև մեզ բարին, և չմարդոյ գտաք առ շնորհակալիսն. զի զոր պարտ էր ի ձեռն խրատու եղբարց մերոց ողջախոհանալ մեզ, և փութալ կանխել առ մարգարէն, և ուսանիլ ի Նմանէ զկեցուցանօղն խրատն, «Դադարեցէք, ասէ, ի չարեաց ձերոց, և ուսարուք զբարիս գործել», և որ զհետ սոցին գան բանք. և յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԱստուած, և չիջուցանել զգեհեննաբորբոք պատուհասն, և զբարձրացեալ ձեռն խոնարհեցուցանել ի բարկութենէ ի Ներումն. Նա՛ ի մոռացօնս եղև մեզ այս, և ոչ ծագեաց անգամ ի սիրտս մեր գիտութիւն Նորա. այլ որ անօրինելոցն էր, անօրինէր, և որ անիրաւելոցն էր, անիրաւէր. մինչև ըստ օրինակի փարազացն՝ ի վերայ սրոյն մղեցաք զանձինս, զբովանդակն ի մեզ բերելով։ Թուէր մեզ թէ Նոքա մեղաւոր գոլով՝ կրեցին զպատուհասն, և մեք ըստ արդարութեան մերոյ ապրեցաք. և ոչ գոյր ի յիշխատակ մեզ տէրունական պատուէր և իմաստնացուցիչ խրատն. «Գալիլեացիքն, ասէ, զորոց արիւնն Պիղատոս խառնեաց ընդ զոհս Նոցա, համարիք թէ Նոքա

1. Մի օր. բնակակից։

մեղաւո՞րք էին քան զամենայն մարդիկ, ո՛չ. այլ եթէ ոչ ապաշխարիցէք, նոյնպէս ամենեքեան կորնչիցիք»։ Իսկ մեք ըստ ամոլական բանիցն, որովք նախատէր զիսրայել, որք զպարզեալ գինին ըմպէին, և անոյշ իւղովք փափկանային, և ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, և որ այլն ևս, և ոչ ցաւէր նոցա վասն բեկմանն Յովսեփու։ Քանզի խնդրէ Աստուած՝ զի յորժամ զոմանս տանջանաց մատնիցէ, մերձաւորքն ընդ նոսա վշտակից լինիցին. ըստ այնմ, «Լալ ընդ լացօղսն»։ Այլ նոքա զնորին հակառակն առնէին. ի միջէ յարենէ էին, և ընդ դերութիւն ցեղի Յովսեփու չցաւէր նոցա. վասն այսորիկ յերգ արկեալ մարգարէն՝ ամբաստան լինէր զնոցանէ։ Այսպէս և ի մերումս հանդիպեցաւ։

Քանզի յամի չորեքհարիւրերորդի իններորդի եօթներորդի թուականիս մերոյ՝ որ էր երկրորդ ամ դերութեանն մերոյ, շարժեալ միւսանգամ մրրիկ դառնութեան լի բարկութեամբ ի տանէն Պարսից՝ ահագին ծփանօք, և եկեալ հեղաւ յընդարձակ դաշտն Բասենոյ և Կարնոյ. և ցայտուկս հեղեղատին կալաւ զչորս անկիւնս երկրին. յարեւմուտս՝ մինչև ի խաղտեաց գաւառն. իսկ ի հիւսիսի՝ մինչև ի Սպեր և մինչև յամուրս Տայոց և Արշարունեաց. իսկ ի հարաւ մինչև ի Տարօն և մինչև ի գաւառսն Հաշտենից մինչև յանտառն Խորձենոյ։ Եւ [1] զետղ առեալ դադարեաց աւուրս չորեքտասան, և ծովացեալ ծածկեաց զլերինս և զմացառ վայրս, և կալաւ բնաւ զաշխարհս. որ ինձ թուի յանապակ գինւոյն յայնմանէ գոլ նմա զոր մանուկն Երեմիա ի տեսողութեան իւրում ոսկի բաժակաւ մատռուակեալ արբոյց թագաւորաց, ազգաց, քաղաքաց, իշխանաց և զօրաց նոցա. և յետոյ արբոյց տանն Սիսակայ. ահա յայտնի կատարումն մարգարէութեանս գլխովին։ Քանզի արբ տունս Հայոց յանապակէն յայնմանէ

1. Մի օր. զետղի։

և արբեցաւ յարբումն չար. արբ և թմրեալ յիմարեցաւ. արբ մինչև զբովանդակն յինքն ընկալաւ. և այժմ անկեալ կայ ի կիցս ամենայն ճանապարհացն մերկ և խայտառակեալ, և կոխեն զնա նախատանօք անցաւորք ճանապարհաց։ Ելեալ ի տանէ, օտարացեալ ի ծանօթից. հեռացեալ յընտանեաց և ի բարեկամաց և յազգականաց գերի և կալանաւոր ամենայն ազգաց։

Ժամ է ինձ զմարգարէականն զայն բարբառել բանս, եթէ «Զմնացորդս թրթրոյն եկեր մարախն, և զմնացորդս մորեխին եկեր ջորեակն, և և զմնացորդս ջորեկին եկեր գրուիճն»։ Իմ են և այսոքիկ, քանզի ի մեզ կատարեցան ամենայն կանխասացիկ բանք մարգարէիցն. արդ թրթուրն և մորեխն այն անցեալ են. իսկ ջորեակն և գրուիճն սոքա են վասն որոյ ճառս մեր արկեալ է։ Քանզի յառաջին անգամոյն՝ յորժամ ելին Պարսիկք և այլ խուժադուժ ազգք հեթանոսաց, և մարդակոտոր սատակմամբ ապականեցին զգաւառս բազումս, և առ և գերի բազում առեալ իջին յաշխարհն իւրեանց, աւետաւորք եղեն ազգաց և թագաւորութեանց. և հրաւէր տուեալ նոցա՝ ասեն ըստ մարգարէին, թէ «Գազանք անապատի եկա՛յք կերէ՛ք զայս որ յանտառիս է»։ Եւ ի գալ միւսում ամին ժողովեցան իբրև արծուիք ի վերայ կերակրոյ անհամար բազմութիւնք զօրաց աղեղնաւորաց և[1] ուսերամարտից. և մեծաւ խրախուսանօք ճեպ ի ճեպոյ ելին յաշխարհս մեր յամսեանն սեպտեմբերի, ի տօնի սրբոյ խաչին յաւուր չորեքշաբաթու։

Աստանօր մեզ պատմութիւնս ողբոյ և աշխարանաց է. և[2] զամենեսեան հանդէսք պատմութեանս ի կոծ հրաւիրէ։ Զի թէ Նինուէացիքն ի վերայ սպառնալեաց մարգարէին, և այն զի մի

1. Մի օր. ուսերամերկից: ստորեւ. միւսն, զամենեսեան
2. Այլ օր. զամենայն հանդի. հանդիսատեսք պատմութիւնս։

անձն եմուտ ի քաղաքն, օտարաշխարհիկ և անծանօթ յամենեցունց և առանց նշանաց, այնքան ահիւ ահարեկ եղեալ՝ մինչ զի ի թագաւորէն սկսեալ մինչև յայն որ՝ յաղօրիսն նստէր, միաւոր եղև ամենեցուն կոծ, ամենեքեան խորգազգացք, ամենեքեան արջնազգեստք, ամենեքեան հատեալք ի կերակրոց, և զբնութիւնն բռնադատէին առատանալ ողբովք, նաև զեղերամայր կանայս ձայնակից ինքեանց կոչէին. «Թերևս, ասէ, զղջասցի Աստուած, և դարձցի սրտմտութիւն նորա ի մէնջ։ Մերս քանիօն առաւել ողբոց արժանի է, որ ոչ սպառնալիք միայն, այլ պատուհաս բարկութեան հասեալ և ի գլուխ ելեալ, և մեք չարագանեալք և կործանեալք և տեսարան աշխարհի եղեալ. զոր Առաքեալն ի վերայ որբոցն առնու զբանս, և չար պատմութիւն թողեալ զկնի մեր ազգաց յազգս։ Քանզի քաղաքք մեր աւերեալք և տունք այրեցեալք, ապարանք հնոցացեալք, և արքունաշէն սրահք[1] աճիւնացեալք։ Արք ի հրապարակս կոտորեալք, և կանայք ի տանց գերի ելեալք, և կաթնասուն տղայք զքարի հարեալք, և գեղեցիկ դէմք պատանեկաց թառամեալք։ Կոյսք ի հրապարակս ի խայտառականս անկեալք, և երիտասարդք առաջի ծերոց սրախողխող եղեալք. պատուական ալիք ծերոց ընդ արիւն և ընդ ապաժոյժ եկեալք, և դիակունք նոցա թաւալգլոր խաղացեալք։ Սուրք թշնամեացն շլացեալք, և ձեռք նոցա ի զօրութենէ պակասեալք. աղեղանց նոցա լարք հատեալք, և նետք ի կապարճից նոցա սպառեալք. անձինք նոցա ձանձրացեալք, և սիրտք նոցա յողորմութիւն ոչ եկեալք։

Ո՜վ ողորմութեան քո Աստուած, որ այնքան ներեցեր անօրինացն խրոխտալ ի վերայ խաչին արտի քո։ Յիշեա՛ զժողովուրդ քո զոր ստացար ի սկզբանէ զալստեան միածնի քո, և փրկեցեր

1. Մի օր. անձրևացեալ։

արեամբ օծելոյդ։ Ընդէ՞ր մերժեցեր Աստուած ի սպառ, բարկացար սրամտութեամբ քո և մատնեցեր զմեզ ի ձեռս արանց անօրինաց, խստաց և ապստամբաց։ Մի՛ յիշեր զմեղս մեր, և մի՛ վասն մեղաց մերոց դարձուցաներ զերեսս քո ի մէնջ. այլ յիշեա՛ զձեռն քո հզօր զբազուկ քո բարձր, որով տիրէիր մեզ, և անուն քո կոչեցեալ էր ի վերայ մեր։ Եւ արդ ահա դու բարկացար, և մեք մեղաք. վասն այնորիկ մոլորեցաք գերութեամբ ի բազում՝ ազգս, և եղաք իբրև զպիղծս ամենեքեան։ Հողմք մերժեցին զմեզ, և ոչ ոք իցէ որ կարդայցէ զանուն քո, և որ յիշեսցէ ապաստան առնել զքեզ. զի դարձուցեր զերեսս քո ի մէնջ և մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց։ Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ, և ի ժամանակի մի՛ յիշեր զմեղս մեր։

Ո՜Հ և աւաղ աւուրն այնորիկ լուսանալոյ. զի լոյսն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին տեսակաւ ի բանէն Աստուծոյ գոյացաւ, և ի չորրորդում աւուրն ընդ մարմնոյն պարուրեալ՝ ի լուսաւորս բաժանեցաւ, իշխան տունջեան և գիշերի լինելով, և աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից. մինն զմարդ ի գործ յարուցանելով, և միւսն գազանաց համարձակութիւն տալով։ Այսօր միջօրեայ աւուրն այնորիկ՝ մեզ ի խաւար փոխարկեալ գիշերացաւ[1], գազանաբար ազգն հեթանոսաց որք ի վաղընջուց ի[2] խշտիս իւրեանց մնչէին, ըստ մարգարէին ձայնի, և յԱստուծոյ հօտից խընդրէին կերակուր իւրեանց, ի գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝ ելին և տարածեցան ընդ երեսս երկրի, և գտին որս բազում և յագեցան կերակրովք, և նշխարեցին տղայոց իւրեանց յամս բազումս։ Արդ թէպէտ և յամենայն տեղիս որս բաւականապէս պատրաստեցաւ նոցա, քանզի իբ-

1․ Մի օր․ գազանաւար։
2․ Երկու օր․ ի խորհուրդս, և այլ օր․ ի խանս։

րև զդրախտ փափկութեան լի պտղով գտաւ երկիր առաջի նոցա. բայց առաւել ի գաւառն Մանանաղւոյն ի լեառն՝ որ կոչի Սմբատայ բերդ. քանզի անդ ժողովեալ էին բազմութիւն անթիւ փախստէիցն, և [1] անասուն որ ոչ գոյր թիւ։ Ցորոց վերայ հասեալ անօրինացն ապականեցին զամուրս նորա, և մտեալ ի ներքս՝ սուր ի վերայ եդեալ կոտորեցին զամենեսին։

Անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և բազում ողբոց արժանի. զի զոմանս ի նոցանէ որ ի բուռն անկանէին՝ սրամահ[2] սպանանէին. և որք յառապար տեղիս անկանէին և ամրանային, նետիւք խոցոտեալ սատակէին. և զբազումս յանձաւէին վերայ ելեալք մեծամեծ վիմօք գլաջարդ առնէին, որոց դիակունքն գլաթաւալ ի վերայ միմեանց շեղջեալ իբրև զկոյտս փայտահարաց՝ զառաջիկայ զձորն լնուին։ Վա՜յ և աւաղ շատ դառն լուսոյ աւուրն այնորիկ. զի քաջ արքն վառեալ զինու և սրտմտութեամբ եռացեալք, և վատքն թալկանային, կանացիք յիմարէին և երիտասարդք խիզախէին, այլ ելս իրացն ոչ կարէին իմանալ։ Քանզի յամենայն կողմանց պատնէշ թըշնամեացն պաշարեալ էր զնոսա. ոչ գոյր անդ սէր սիրելեաց և ոչ աւաղ բարեկամաց. մոռացաւ հայր զգութ որդւոց, և մայր զսէր նորածին մանկանց։ Ոչ կարէր յիշել անդ կին նորահարսն զսէրն փեսայի, և ոչ զմտաւ ածէր այր զգեղ ցանկալի ամուսնոյն իւրոյ. պակասեցան երգք պաշտօնէից, և հատան ձայնք սաղմոսաց ի շրթանց սաղմոսողաց. կալաւ առ հասարակ զամենեսեան դողումն և երկիւղ։ Եւ ի սաստիկ տագնապէն, բազում կանայք յղի գոլով՝ վիժէին զմանկունս. և այսպիսօրէն գործով՝ իբր վարմաւ որսորդաց թակարդեալ էին զլեառն ամենայն մինչև լքան և հատան ի զօրութենէ։

1. Մի օր. անասնոցն։ 2. Երկու օր. առնէին։

Իսկ ի գալ երեկոյին, առեալ զառ զգերի և զըզկապուտ սպանելոցն, չոգան ի տեղւոյն։ Իսկ զըզկընի ելանելոյն նոցա, անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի, և քան զառաջինն ողորմագոյն և բազում ողբոց արժանի։ Քանզի բազմադիմի էին օրհասք մահուն. զի ոմանք յանկելոցն դեռ յոգիս կէին, և լեզուք նոցա ի ծարաւոյ ցամաքեալք, նեղ և նուրբ ձայնիւ հայցէին հայթայթանս ծարաւոյն գտանել, և ոչ ոք էր որ տայր. իսկ կէսք չարապէս վիրաւորեալք, և ի ձայնէ պակասեալք, ուժգնակի շնչէին. և այլք ընդ փողխն զենեալք՝ կիսամեռ գոլով, դժուարաւ խռնչէին. իսկ ոմանք ի դժուարին խոցուածոյն մարմանջեալք՝ աքսատէին ոտիւք, և եղնգամբ ձեռացն զերկիր դափր հատանէին։ Բայց առ նոսա և այլ ահագին էր տեսիլ տեսանել, որ և զքարինս անգամ և զայլ անշունչ արարածս շարժէին ի յողբս և ի հառաչանս. քա՛նզի անօրէնքն յորժամ զգերիսն հանին ի լեռնէն, զողայս առեալ ի դրկաց ծնողացն՝ յերկիր ընկեցին, որովք ի բազմութենէ նոցա եռայր առհասարակ տեղի բանակի նոցա։ Ոմանք յանկելոցն զքարի հարեալ սատակէին, և կիսոց կուշտքն պատառեալ, և փորոտիքն յերկիր հեղեալ. իսկ զկենդանեայն զկառաչ ո՞ր լսելիք տանել կարէին. քանզի որ հետիոտիւք ընթանալ կարէին, այսր անդր յածելով զմարս իւրեանց խնդրէին, յորոց ի բարձրաձայնութենէ լալեացն՝ արձագանք լերինն զհետ հնչէին. իսկ որք այլք չև ևս էին հաստատեալք յոտս, ի գուճս սողալով կառաչէին. իսկ որք քան զնոսա ի տխեղծ հասակին, ոտիւք զերկիր հարկանէին. և ի սողալոյն պակասեալք ի ձայնս, ո՛չ կարէին արտաքս բերել զհագագն. և այսպիսի ողորմագին ձայնիւք և անհատ աղաղակաւ՝ զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռադեռ ի մարցն բաժանեալ ի հօրձիցն ելևելս առնէին վասն անժոյժ գոլոյ բնութեանն. և անդադար ղօղանջիւք վիրաւորէին զօդն, և ձանձրացուցանէին զլսելիս լսողացն։

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՛վ լեառն. լեառն ամուր Սմբատայ՝ ոչ ընդ որ հաճեցաւ Աստուած բնակել ի նմա, այլ լեառն արեան, կոտորման և կորստեան: Ո՛չ է մարթ անուանել զքեզ լեառն, այլ խորխորատ տղմոյ ի կորուստ ամենայն բնակչաց երկրի. քանզի ի քեզ գտանք օթագայանան, և ցինք և անգեղք արարին իւրեանց բնակութիւն. ի քեզ աղուեսունք երամակեալք, խայտացեալք, լցեալք ի կերոյ: Ո՛վ լեառն, ոչ ըստ Հերմոնի ի ցօղոյ երկնից պարարտացար ի քեզ կաթելոյ, այլ ի ճարպոց և յարենէ դիականց ի քեզ կոտորելոց: Ո՛վ լեառն, ոչ ընդ Սինէականին Մովսեսի առ Աստուած խօսից եղեր միջնորդ, այլ զբազում քահանայս լռեցուցեր ի սաղմոսական երգոց, որք աղօթիւք միշտ խօսակիցք Աստուծոյ լինէին: Եղիա երկուցեալ ի մահուանէ, Յեզաբելայ փախստական՝ ի Քորեբ անկեալ ապրեցաւ. և սոքա ի քեզ ապաստան եղեալ՝ մատնեցան ի ձեռն սրոյ, և բաժինք աղուեսուց եղեն: Ո՛վ լեառն, համաձայն տեսանեմ զքեզ լերինն Գեղբուայ, յորոյ վերայ անկան[1] ազատքն իսրայէլի: վասն որոյ ժամ է ինձ զառ ի Դաւթայն զառ ի նա զասացեալսն՝ ի քեզ երկբորդել: Լերինք Սմբատայ, մի՛ անկցի ի վերայ ձեր անձրև, և մի՛ ցօղ. քանզի արբէք դուք յարենէ հաւատացելոց արանց և կանանց ի ձեզ անկելոց: Այլ որ վասն լերինն այնորիկ չար համբաւ պատմութիւն էր՝ զկայ առցէ, թէպէտ ի բազմաց սակաւ ինչ ասացի: Աստանօր ի մերս դարձուցից զոճ բանի պատմութեանս. և կամիմ ըստ ուժոյ իմոյ յամել ի բանս, որպէս զի ամենեցունց շարժեցից զարտասուս: Կոչեմ և զձայնարկու կանայս ընդ Երեմիայ, զի ընդ իս զողբս յարդարեսցեն. քանզի ոչ եթէ լերանց և անձաւաց և անապատ տեղեաց առնեմ զպատմութիւնս, յոր սինլիքորք փախստէից երթեալ բնակեցան:

1. Յամենայն օր. ազատքն:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Վասն Արծինն անողորմ կոտորածին։

Այլ քաղաքին, և քաղաքի այսպիսում, որ հոյակապ և ականաւոր էր ամենայն աշխարհաց, իբրև զքաղաք որ ի վերայ լերինն կայցէ. և ծով և ցամաք երկնէր և առատանայր կրել ի սմա զզօրութիւն իւր. որպէս բարձրն Եսայիաս վասն Երուսաղեմի մարգարէանայր։ Արդ սա յառաջինան մինչդեռ բարեացն առատութեամբ պակեալ էր, ամենայն ինչ ըստ մտի էր սորա. և նման իմն էր նորահարսն կնոջ, որ գեղոյն վայելչութեամբ և զարդուցն պայծառութեամբ՝ ցանկալի գոլ ամենեցուն։ Քանզի իշխանք սորա էին մարդասէրք, և դատաւորքն արդարադատք և կաշառուցն ներողք։ վաճառականք՝ եկեղեցւոյ շինողք և զարդարիչք, կրօնաւորաց օթևանք և հանգուցիչք, և առ աղքատս ողորմածք և դարմանիչք։ Ոչ գոյր խաբէութիւն ի վաճառս, և ոչ նենգութիւն ի տուրևառիկ փոփոխմունս։ Ընդբամբասանօք էր վաշխից և տոկոսեացն շահքն, և խոտեալ և անարգեալ էր ի նուէրս ընծայից պատարագ նոցա։ Ամենեցուն մի նախանձ էր բարեպաշտութեան. քահանայք նոցա սրբակացք և աղօթասէրք, և եկեղեցական սպասու հլուք և հրպատակք։ Վասն որոյ և վաճառականք սորա փառաւորք, և օգնողք թագաւորք ազգաց։ Եւ իբրև ակն մի պատուական լուսագեղ պայծառութեամբ փայլէր քաղաքս մեր ի մէջ ամենայն քաղաքաց, ամենևին գեղեցիկ, բոլորովին զարդարուն։

Բայց յորմէ հետէ մտին յեկեղեցիս մեր Սե-

Քարայիք և Պիհոոնայք,[1] և արդարութեան օ-
րէնքն յանիրաւութիւն դարձաւ, և յարգի եղև
արծաթսիրութիւն քան[2] զաստուածսիրութիւն,
և մամոնայն քան զՔրիստոս. յայնժամ ամենայն
համեստութիւն կարգաց զառածեալ՝ յանկարգու-
թիւն դարձաւ։ Իշխանք սորա գողակիցք եղեն
գողոց, վրիժագործք և արծաթոյ ծառայք. դա-
տաւորք սորա կաշառառուք և վասն կաշառաց գո-
ղանային զիրաւունս. և դատաստան որբոց ոչ առ-
նէին, և յիրաւունս այրեաց ո՛չ խոնարհէին։ Վաշ-
խից և տոկոսեաց օրէնք եդան, և ցորենոյ բազ-
մապատկութիւն, որով երկիր պղծի և արգելու-
զարգանդ առ ի տալոյ զպտուղ ի ժամու իւրում
առ ի կերակուր մարդկան։ Որ խաբէր զընկերն՝
պարծէր իմաստուն գոլ, և որ յափշտակէր՝ ասէր,
Ես հզօր եմ։ Զտունս տնակից[3] աղքատացն, և
զսահմանս անդաստանաց նոցա յափշտակէին մե-
ծատունքն, և չկամէր ի լսելիս նոցա աստուա-
ծապատուէր անէծքն գրեալք ի ձեռն Մովսեսի
ծառայի տեառն. «Անիծեալ է, ասէ, որ յափըշ-
տակէ զարտս ընկերին»։ Կամ զոր բարձրն Ե-
սայիաս բողոք բարձեալ սաստէ այնպիսեացն.
«Վա՜յ, ասէ, այնոցիկ, որ յարեն զտուն ի տուն և
անդաստան առ անդաստան մերձեցուցանեն, զի
զընկերին հանիցեն։ Նա աւանիկ ազդ եղև յա-
կանջս տեառն զօրութեանց այդ ամենայն», և որ
ի կարգին է, լռեմ խնայելով ի ձեզ։ Զգոյր ի
յիշատակ նոցա այգին Նաբովթայ, և Յեզաբէլ՝
որ յափշտակեաց զայն, թէ զի՞նչ կրեաց, որ մին-
չև ցայսօր փող հնչէ յամենեցունց լսելիս։ Բար-
ձաւ և ի քահանայից երկիւղ և ընտրութիւն
սրբութեան. նեղին և մղին մերձենալ ի սեղանն
և սպասաւորեն անճառ խորհրդոյն որ հրեշտա-
կաց է զարհուրելի, թո՛ղ թէ մարդկան, և զայն

1. Մի օր. մտին յեկեղեցին մեր Սիքարացիք և Պիհոռնա-ցիք։

2. Երկու օր. զաստուած-պաշտութիւն։

3. Երկու օր. տնանկաց։

ի ձեռն արծաթոյ և ո՛չ Աստուծոյ և ի մտա֊
ցօնս եղև սաղմոսական երգն՝ որ ասէ. «Խոտեա֊
ցին այնոքիկ որ ընտրեալ են արծաթով»։

Զի՞նչ ասացից և որ առ կանայս ամբաստանու֊
թիւն է բաւական են առ ի յԵսայեայ ասացեալք,
չկարօտանան մերում բանիցս։ Քանզի նա զԵրու֊
սաղէմի կանայսն վասն զարդասէր լկտութեանն
այսպէս յանդիմանէ. «փոխանակ, ասէ զի հպար֊
տացան դստերք Սիովնի, և գնացին ի բարձր պա֊
րանոց»։ Նախ զարմատոյն ամենայն չարեաց բուռն
հարկանէ, զամբարտաւանութենէն ասեմ. զի նա է
մայր և սկիզբն ամենայն չարեաց, զի ի մարդկանէ
դևս գործէ, և նոյն տանջանացն վիճակակից առնէ։
Արդ ամենեցուն չար է ախտս այս, բայց կարի առաւել
կանանց ազգի. վասն այսորիկ նախ զնոսա դատի, և
ապա ի կարգ արկեալ յիշէ զտորինան ընդ երկիր
զքարշիլն, և զգինդսն և զմատանիսն, զապարան֊
ջանսն, զքօղէսն և զմեհեանդսն և զայլ ամենայն։ Տե՛ս
լսող, և զհատուցումն նոցին. «փոխանակ, ասէ,
ոսկի զարդուցն, գլխոյն կնտութիւն»։ Զի ի զար֊
դուցն մերկացուցեալ զգլուխն, զհերսն հատա֊
նէին ծաղր առնելով զնոսա։ «փոխանակ ոսկի
կամարացն չուան գօտի. և փոխանակ պատուա֊
կան հանդերձիցն քրձազգեաց, ասէ, լինել». զի
ի գերութիւն հանդերձեցան, գերիչքն զայն չնոր֊
հեցին նոցա։

Ոչ վայրապար եղև ինձ անցանել ընդ այս ա֊
մենայն. այլ զի ցուցից, թէ որպէս ըստ կարգի
նոցա յանցանքն մեր, նոյնպէս ըստ նոցա պարտ
էր և խրատ ընդունել մեզ, և առաւել ևս. զի
թէ նոքա առանց օրինակի զայն կրեցին, մերս
քանիօ՞ն առաւել պատժոց արժանի չիցեն՝ յետ
զնոսա մեզ օրինակ ունելոյ, և Քրիստոսի խրա֊
տուն՝ որ աղաղակէ և ասէ. «Թէ ո՛չ առաւելու֊
ցու արդարութիւն ձեր աւելի քան զդպրացն և
զփարիսեցւոցն, ո՛չ մտանէք յարքայութիւնն երկ֊
նից»։ Եւ մեք ոչ յարդարութիւնն ևեթ, այլ և ի

մեղսն առաւել գտանիմք, և զո՞ր ներել թողութեան ունիցիմք։

Արդ տե՛ս զդիւրակշիռ և զդէպ հատուցմունսն։ Ելին Պարսիկք ի վերայ Երուսաղէմի, ելին և ի վերայ մեր. աւերեցաւ Երուսաղէմ, և աւերեցան քաղաքք մեր։ Մտին հեթանոսք ի տաճարն սուրբ, և յաւարի տարան զզարդարանս նորա, և պղծեցին զտաճարն սուրբ. մտին և յեկեղեցիս մեր, և համարձակեցան յանմտանելին, և պղծեցին պիղծ գարշապարօք զսրբութիւնս նորա. և կապուտ կողոպուտ արարին զզարդս նորա։ Հրայրեաց եղև տաճարն սուրբ. այրեցան և ի մեզ փոխանակ միոյ տան՝ բազում եկեղեցիք. և առանց համարոյ անկան քահանայք նոցա ի սուր. և զմերոյս ո՞վ բերէ զհամար։ Ժամ է ինձ ի գաւթական բանսն ելանել, և նորին ձայնիւ զմերս յօրինել զողբս։ Ընդէ՞ր տէր կայցեր ի հեռաստանէ և անտես արարեր զմեզ ի նեղութեան մերում, յանօրինել անիրաւին ի սրբութիւնս քո, և ի պարծիլ ատեցողացն զքեզ ի մէջ տօնից քոց. զի ահա մտին հեթանոսք ի ժառանգութիւն քո, և պղծեցին զտաճար սուրբ քո. այրեցին ի հուր զսրբութիւնս քո, և յերկիր խոնարհեցուցին զփառս եկեղեցւոյ քո. հեղին զարիւնս ծառայից քոց որպէս ջուր, ո՛չ որպէս յայնժամ՝ շուրջ զԵրուսաղեմաւ միայն, այլ՝ թէ ամենայն երկիրս լցաւ արեամբ սպանելոցն, իսկ զթաղելոյ նոցա զհաշիւ և ի միտս անգամ ո՞ բերէր։

Բայց զքաղաքիս մերոյ զբազմադիմի և զանհընարին չարիս ընդ գրով ո՞վ կարիցէ արկանել. զի որպէս գրեալ է վասն սոդոմայեցւոցն, թէ «Արեգակն ծագեաց յերկիր, և տէր տեղաց ի Սոդոմ հուր և ծծումբ, և այրեաց զնա». Նոյնգունակ և աստ ի ծագել արևուն յերկիր՝ հասին ի վերայ անօրինացն ժողովք իբրև շունք քաղցեալք, և շրջապատեցին զքաղաքն. և մտին իբրև հնձողք ոճոյ ագարակի, և սուր առ՛ ի վերայ ե-

դեալ հնձեցին մինչև անջատեցաւ ի կենդանւոյ քաղաքս։ Իսկ զփախուցեալսն ի տունս կամ յեկեղեցիս՝ հուր հարեալ այրեցին անողորմաբար, բարեգործութիւն զիրսն կարծելով, որպէս կանխաւ փրկիչն ասէր. «Եկեսցէ ժամանակ, զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ, համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ». և զպատճառն ինքն յայտ առնէ. «Եւ զայն արասցեն ընդ ձեզ վասն անուան իմոյ, զի ոչ ծանեան զիս»։

Նաև օդոյ ձեռնտուութիւն եղև կործանական աւուրն. զի հողմ ուժգնակի շնչեցեալ՝ բորբոք արկանէր հրատին, մինչև ծուխն ծառացեալ յերկինս հասանէր. և ցնցուղք լուսոյ հրատին՝ յաղթէր ճառագայթից արեգականն։ Անդանօր էր տեսանել տեսիլ ողորմագին և զարհուրական յոյժ. զի ամենայն քաղաքն լի էր դիակամբք անկելոցն վաճառափողոցք և նրբափողոցք և ընդարձակ սրահք։ Իսկ զայրեցելոցն ո՞վ կարիցէ բերել զհամար. քանզի որք ի սրոյ չողալոյ փախստական եղեալ՝ ի տունս ուրեք ի թագստի եղեն, ամենեքեան նոքա հրայրեացք եղեն։ Իսկ զքահանայսն, զորս յեկեղեցիս ըմբռնեցին՝ հրով ծախեցին. և զորս արտաքոյ՝ զոմանս սպանեալ, և զմեծամեծ խոզեանն եդեալ ի գիրկս առ ի նախատինս մեզ, և այպն կատականաց տեսողացն. իսկ զթիւ քահանայիցն, որք ի սուր և ի հուր վախճանեցան՝ գտաք աւելի քան զհարիւր յիսուն, որք վիճակի տեարք էին և եկեղեցւոյ. բայց զեկամըտիցն, և որք յամենայն աշխարհաց անդր հանդիպեցան, զնոցա ո՞վ կարէ բերել զհամար։

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՞վ քաղաք երջանիկ և երանելի, յղփացեալ, ականաւոր ի մէջ աշխարհաց. այժմ ամբարձ զաչս քո, և տե՛ս զորդիս քո վարատեալս ի գերութիւն, զորդայս քո անողորմաբար հարեալս զքարի, զերիտասարդս քո այրեցեալս ի հրոյ. մեծահարկի և փառաւոր ծերք անկեալք ի հրապարակի։ Հովա-

ռուն և բարեկեցիկ կոյսք և կանայք՝ անկեալք ի խայտառականս, և հետի ոտիւք վարեալք ի գերութիւն, առ մեզ կատարեցան դաւթական ողբոցն երգք. «Մատնեաց, ասէ, ի գերութիւն զզօրութիւնս նոցա. և զգեղս նոցա ի ձեռս թշնամեաց նոցա» և որ ի կարգին է. բայց Քրիստոս յամէ զզարթնուլն, և ոչ որպէս յայնժամ։

Այլ որ վասն Արծինն տխրական պատմութիւնս աստանօր զկայ առցէ. զի մեք զամենայն անցս չարեացն ոչ կարացաք ընդ գրով արկանել, այլ զթողեալն ի մէնջ՝ յաւերակացն ուսանի խնդրօղն։ Այսոքիկ երկուց էր տեղեաց՝ լերինն և քաղաքի, ողորմելի պատմութիւնս, զոր աչօք մերովք տեսաք և ընդ փորձ չարեացն անցաք, զայն միայն գրեցաք. իսկ զայլ գաւառացն և զքաղաքաց զանցս աղետից, ո՞յր միտք բաւեն. այնոքիկ երկայն բանի[1] պիտոյ և ժամանակի. մեք զմերն ըստ կարի մերում համառօտեցաք։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև ի մեծ դաշտին Բասենոյ, յորում պարտեցան Հոռոմք։

Մարգարէն Եսայիաս՝ յորժամ[2] զեգիպտացւոց աւերանաց մարգարէանայր, զայսպիսի ասէր, թէ «Յիմարեցան իշխանք Տայանու, որ էին իմաստուն խորհրդականք թագաւորին». որ և այս մեզ հանդիպեցաւ։ Քանզի հեծելազօրք Հոռոմոց ոչ սակաւք էին յարևելս պահապանք աշխարհին, որ մինչև ցվաթսուն հազար ասեն եթէ էր թիւ բանակին. որոց գլխաւորքն էին կամե-

1. Երկու օրին. պիտանանայ։
2. Մի օրին. զեգիպտականն աւարացն։

նաս որ Թարգմանի կրակ, որ ունէր զիշխանութիւն տանն Հայոց. և Աճարոն՝ որդի Բուլղարին որ ունէր զկողմն Վասպուրականի, և Գրիգոր՝ Հայոց իշխանն, որ ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան։ Եւ քանզի գիրք ասեն եթէ՝ բազմիշխանութիւն ամբոխեալ է և անյարմարական և մերձ ի լուծումն. որ և սոցա հանդիպեցաւ։ Զոր պարտ է միահաղոյն միաբանութեամբ զյաղթօղն ի պատերազմի զտէր Աստուած կարդալ յօգնականութիւն, որպէս օրէն էր առաջին յաղթողացն. «Քանզի ոչ եթէ իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն», այլ տէր քաղէ զզօրութիւն հակառակամարտին։ Իսկ նոքա ոչ այնպէս խորհեցան. այլ որ անօրինելոց էր ի նոսա՝ անօրինէր. և կարծէին մարդկօրէն հնարագիտութեամբ զբորբոք ահագին հրատին շիջուցանել։ Վասն որոյ ի ծուփս անկեալ, միոյ միոյ բանից ոչ հաւանէին. քանզի եբարձ Աստուած զիմաստութիւն ի խորհրդոց նոցա վասն չխնդրելոյ նոցա զնա։ Եւ այս ի գործոցն յայտնի է, զի զԼիպարիտն հայցէին գալ յօգնականութիւն, զՍաւուգայն ախտացեալ առ վհուկն ընթացեալք. կամ որպէս Հրեայքն, որ բարձեալ ուղտուց զգանձս իւրեանց՝ տանէին առ ազգ մի, որ ոչ գոյր ի նոսա յոյս օգնականի։ Եւ զայն [1] ո՛չ ածին ի յիշատակ զԴաւթայն որ առ մսեղէն բլուրն, որ մեծաւ խրոխտանօք նախատէր զԻսրայէլ. որոյ պարսաքար մի միայն բաւական եղև առ ի գլխելապատակ ուղղոյ նորա ջարդել. կամ զԵզեկիայն՝ որ աղօթիւք միայն զհարիւր ութսուն հազարսն յԱսորւոց ի ձեռն հրեշտակին՝ աներևոյթ սրովն յերկիր յորսայսեաց։

Արդ՝ եկն Լիպարիտն բազում աղաչանօք և գանձուց առատատուր պարգևօք, և ոչինչ վճարեցաւ այնու. քանզի և ինքեանք իսկ չէին միա֊

1. Երկու օր. ոչ գիտէին յիշատակ զԴաւթայն։

բանք առ միմեանս։ Վասն որոյ ի խմբել պատերազմին, որդի Բուլղարին իւրայնովքն ի թիկունս դարձեալ՝ համարձակութիւն տայր թշնամեացն. որք մեծաձայն աղաղակաւ զմիմեանս յորդորէին, և ի մէջ փակեալ զԼիպարիտն իւրովք քաջ արամբք, զոմանս սպանանէին, և զերիվարի նորա զջիլմն հատեալ սուսերաւ՝ զինքն ձերբակալ առնէին։ Զոր տեսեալ այլ զօրացն՝ ի փախուստ դառնային. որոց զհետ մտեալ թշնամեացն, անչափ կոտորածս առնէին, զոմանս սրով, և զբազումս՝ վասն զի գիշերացու ժամն, ի գահից և ի քարանձաւաց դահավէժ առնէին. և մնացեալքն մերկ կողոպուտ հետիոտիւք ուր կարէին՝ ապրեցան։ Իսկ թշնամիքն լցեալ աւարաւ առաւել քան զառաւել, ուրախ լինէին. իսկ մերքս վայիւք և ողբովք լի։ Եւ յայնմ օրէ և այսր՝ իբրև չունք գիշախանձք, կամ իբրև գայլք արաբացիք՝ ոչ յագեցան երբէք արեամբ քրիստոնէից, մինչև սպառեցին և բարձին ի միջոյ։ Եւ եղեւ երկիրս ամենայն իբրև անդաստան հատեալ ի հունձս զորոյ զհետ հնձողացն ընթանան որ զորայն բառնան, և ապա զհասկաքաղն և զխոզանն միայն թողուցուն յարօտ երէոց։ Արդ յետ պատերազմին յաղթութեանն, առեալ զառ և զգերի՝ մտին յաշխարհն իւրեանց, և անչափ աւարաւն լցին զերկիրն ամենայն. Իսկ զիշխանն Վրաց տարեալ ետուն ցխալիփայն իբրև զմեծ ինչ և քան զամենայն զերին հաճելի նմա. զոր առեալ և ընկալեալ ի շնորհակալիս, և մեծաւ պարգևօք արձակեաց խաղաղութեամբ յաշխարհն իւր։ Այս աստ մինչև ցայս վայր։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Թէ ո՛րչափ եղև հայրապետին Պետրոսի մնալ ի Կոստանդնուպօլիս, կամ ո՛րպէս դարձն։

ԹԱԳԱՒՈՐՆ տեսեալ զնա՝ բազում պատուով և մեծարանօք ընկալաւ, և առատ ռոճկօք հրամայեաց պաշտել զնա. բայց առ իւր պահեաց զնա ամս երիս, քանզի կասկածէր թողուլ ի Հայս՝ թէ երթեալ ապստամբեցուցանէ զԱնի։ Իսկ Ատոմ որդին Սենեքերիմայ առեալ զնա յերաշխիս, ած ի քաղաքն իւր ի Սեբաստուպօլիս. և տուեալ նմա տեղի բնակութեան զհանդիստ սըրբոյ Նշանին, զոր իւր շինեալ էր բազմայարդար զարդարանօքն և մեծապայծառ վայելչութեամբ, յորում տեղւոջ կեցեալ ամս երկուս, փոխեցաւ ի Քրիստոս։ Եւ կացուցանեն ի տեղի նորա զխաչիկ զնորին քեռորդի, որ զձեռնադրութիւն հայրապետութեանն վաղնջուց ընկալեալ էր։ Զոր իբրև լուաւ թագաւորն՝ առաքեաց խնդրակս, և տարաւ զնա առ իւր և զգանձս՝ զոր և գտին թէ անդ և թէ ի Հայս. քանզի յոյժ սիրող էր գանձուց Պետրոս, որ և բազումք վասն այնր եպերէին զնա։ Իսկ յետ երից ամաց արձակեցաւ տէր Խաչիկ ի թագաւորանիստ քաղաքէն և եկեալ ի սահմանս երկրորդ Հայոց՝ ի գաւառն որ կոչի Տարընտայ, անդ դադարեաց. քանզի անդ հրամայեցին նմա տեղի բնակութեան։

Իսկ ժամանակ յամելոյ նորա ի Կոստանդնուպօլիս՝ այս է պատճառն, ընդ հարկիւ կամէին արկանել զնա. իսկ նա ոչ առնու յանձն, թէ զոր մինչև յիմ ժամանակն չէ լեալ և ոչ ես հաւանիմ։ Եւ ապա ի հարց և ի փորձ արկեալ, և սպառնալիս ևս յաւելուին թէ ոչ ելանիցես աստի,

եթէ ոչ զհրամայեալս ի մէնջ յանձն առնուցուս. Իսկ երանելի անձն այն և մեծի Լուսաւորչին մերոյ փոխանորդն՝ ոչ ինչ զանգիտեալ ի նոցա բանիցն, այլ ի նոյն և ի նմին եկաց հաստատուն։ Յետ այսորիկ արք երկու, մին իշխան և միւսն վանական ի Հոռոմոց, յառաջ կացեալ, եթէ վասն նախանձ արկանելոյ նմա եթէ ճշմարտիւ, ոչ գիտեմ, խնդրեցին զվերակացութիւն եկեղեցւոյ և հաստուցանել զհարկն. որ և երկոքեանն չարամահ սատակեցան։ Ապա ի զեղջ եկեալ արձակեաց զնա առանց հարկի, տուեալ նմա գրով և ոսկի մատանեաւ զոր ի Հայս իւրեանց տեղիք էին, և երկու վանս ի Տարընտայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Թէ որպէս անհնարին հարաւ քաղաքն յղփացեալ, որ կոչի Կարս։

Քաղաքս այս ի բազում ժամանակաց հետէ չէր զփորձ չարեաց առեալ. վասն որոյ յանհոգս և յանկասկածի կէին, հարստացեալք բազում ընչեղութեամբ ի ծովէ և ցամաքէ ամբարեալ։ Արդ ի գալ մեծի յայտնութեան տեառն մերոյ, ի գիշերին՝ յորում ուրախական ձայնիւ դասք քահանայից հանդերձ բազմամբոխ ժողովրդովքն զպաշտօն աւուրն կատարէին, յանկարծակի ի վերայ հասին զօրք անօրինացն. և քանզի առանց գիշերապահաց էր քաղաքն, մտեալ ի ներքս, սուր ի վերայ առն եդեալ, անողորմ կոտորեցին զամենեսին, որ յոյժ ողբոց արժանի է պատմութիւնս։ Քանզի օրէն է քաղաքաց ի տէրունական տօնսն բազում զարդարանօք վայելչանալ արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց ըստ ուժոյ և ըստ կարողութեան, ըստ նմանութեան գարնա-

նաբեր ծաղկանոցաց։ Որ և զտոստ այսպէս գտեալ, յանկարծակի վայրւք և ողբովք լի եղև քաղաքն։ Զքահանայսն ի պաշտամանցն լռեցուցին, և զսաղմոսասացսն ի սաղմոսական երգոցն, հատաւ երգ օրհնութեան ի բերանոյ դպրաց և ողայից։ Անդանօր էր տեսանել տեսութիւն ողորմագին որ զքարինս և զանշունչ արարածս անգամ շարժէր յողբս հառաչանաց, թող թէ զզգայունս և զկենդանիս. քանզի մեծահարկի և պատուական վաճառականք չարաչար մահուամբ սպանեալք. երիտասարդք և ըմբշամարտք ի փողոցն սրակոտորք. պատուական ալիք ծերոյն արիւնաշաղախ առ նոքօք անկեալք. և այսպիսօրէն գործովք սպառեցաւ քաղաքն յարանց. և թէ ոք ժամանեաց յամուրն ելանել որ ի վերայ քաղաքին կայ, նա միայն ապրեցաւ։ Եւ թիացեալ զօրն ողջոյն ի տեղւոջն խիլ արկեալ բրեցին զտունսն, և ապա հուր հարեալ այրեցին զքաղաքն, և ինքեանք առեալ զգերի և զկապուտ քաղաքին գնացին յաշխարհն իւրեանց։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ·

Վասն գալոյն Սուլտանայ։

Զկնի այսր պատմութեանս, ի գալ տարւոյն էր թուականիս մերոյ ամք հինգ հարիւր երեք, ի նոյն ամիս և ի նոյն քանիս ամսոյն, ուր զառաջին աշխարհս գերի տարան, զԱրծն այրեցին, և զայլ քաղաքս զաւանս. և խաղաց գազանն մահաշունչ արիւնարբու և մարդախոշոշն Սուլտան անհամար զօրօք, փղօք և կառօք և երիվարօք, կանամբք և որդւովք, և բազում պատրաստութեամբ։ Զանց արարեալ զԱրճիշաւ և զԲերկրաւ՝ եկեալ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն, որ կոչի Մանազկերտ, ի գաւառն

Ապահունեաց, և կալաւ բովանդակ զընդարձակ վայրս դաշտացս։ Եւ արձակեաց սապատակս յերեսին կողմանց աշխարհին, ի հիւսիս մինչև յամուրն Ափխազաց և մինչև[1] ի լեառն որ կոչի Պարխար և մինչև ցստորոտն Կովկասու և յարևմուտս՝ մինչև յանտառն Ճանեթոյ, իսկ ի հարաւ մինչև ցՍիմն կոչեցեալ լեառն. և բովանդակ կալեալ զաշխարհս իբրև հնձօղք ոճոյ ագարակի։

Արդ զայնմ ժամու զչարիսն՝ որ նոքա աշխարհիս հասուցին, ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, կամ ո՞յր միտք բաւեն ի համար ածել. զի ամենայն աշխարհս լի էր գիակամբք, չէնք և անչէնք, ճանապարհք և անապատ տեղիք, քարանձաւք և առապարք, անտառախիտ մայրիք, և ափափայ վայրք՝ և յամենայն չինանիստ տեղիս հուր[2] հարեալ ապականեցին զտունս և զեկեղեցիս, որոյ բոց հրատին առաւել բարձրանայր քան զհնոյն Բաբելոնին. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ապականեցին զաշխարհս մեր, ո՛չ միանգամ, այլ երիցս անգամ մի միոյ վերայ դարձ արարեալ՝ մինչև առ հասարակ հատաւ երկիրս ի բնակչաց, և բարձաւ կառաչ անասնոց։

Զայս արարուած տեսեալ՝ սուգ առ և կործանեցաւ երկիր, վասն զի կործանեցան բնակիչք նորա. բարձաւ ուրախութիւն յերեսաց ամենայն երկրի. յամենայն տեղիս ողբք և հառաչանք. ամենայն ուրեք կոծ և լալականաց հանդէսք. ոչ ուրեք քահանայից երգք. ոչ ուրեք լսի փառաբանութիւն Աստուծոյ։ Ոչ ուրեք բանին գիրք առ ի խրատ և ի մխիթարութիւն լսողաց. վասն զի ընթերցօղքն սրամահք ի հրապարակս, և ինքեանք այրեցեալք և աճիւնացեալք։ Ոչ ուրեք լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ աւետիք նորածին մանկանց. ոչ նստին ծերք աթոռով ի հրապարակի, և ո՛չ խաղան մանկունք առաջի նոցա. ոչ երամա-

1. Մի օր. ի դուռն։ 2 Մի օր. հուր արկեալ։

նան անդեայք ի յարօտս, և ոչ խայտան գառինք ի մարգս։ Ո՛չ լնու հնձող որայն զգիրկս, և ոչ լսէ բարեբանութիւն յանցաւորաց. ոչ լնուն կալք ցորենով, և ոչ զեղուն գինւով. ոչ լսին ձայնք ուրախութեան ի կութս այգեաց և ո՛չ ծանրանան[1] պահառք ի ստամանաց։ Բարձաւ այս ամենայն, կորեաւ և ո՛չ երևի[2]։ Ո՛ր Երեմիա ողբասցէ զմեր կործանումնս, ի ճանապարհաց և ի լերանց յերկարելով զողբսն. ո՛ր Եսայիաս անհնազանդի մխիթարչացն զի յագեսցի ողբովք։

Վա՛յ ինձ որ վիպասեմ զայսոսիկ, հիմենացի երիտասարդին նման գոլով իմ՝ գուժարկու եղէ, ո՛չ միում գեղջի կամ միում քաղաքի, այլ ամենայն աշխարհաց, ազգաց յազգս մինչև ի կատարած ժամանակաց. քանզի չիք ինչ ժամանակ կամ գործ որ զմերն հնացուցանել կարէ, բայց թէ որ զպղծոյն անապատի զգուշացուցանեն գիրք։ Արդ զի՞նչ արարից, թողի՞ց ի պատմելոյ զանհընարին չարիսն որ եհաս ի վերայ քրիստոնէից՝ խնայելով ի ձեզ, եթէ չարժեցից ողբս և հառաչանս ամենեցուն որք[3] հանդիսակից էք այսմ դժոխալուր պատմութեանս. բայց գիտեմ որ կամիք լսել. վասն որոյ և ես ի բաց եդեալ զանձին դանդաղանս, գրեցից զգլխաւոր տեղեաց մի ըստ միոջէ զանհնարին չարիսն։

Զխորձեան և զՀանձէթն յորժամ յիշեմ և որ ինչ ի նոսա գործեցաւ, հատկլիմ արտասուօք, փղձկի սիրտ իմ, և յիմարին միտք իմ. և զդողի հարկանի ձեռքս և ոչ կարեմ զոճ տողիս յառաջ խաղացուցանել[4]։ Բազում և անհամար հոգիք ի վերադոյն գաւառացն, վասն տեղեացն ամրութեան՝ անդր ժողովեալ էին. յորոց վերայ հասեալ անօրինացն արագապէս որպէս թռչունք, անողորմաբար որպէս գազանք, սրտմտութեամբ

1. Յոմանս, պակասք։
2. Յայլ օր. ոչ...նոր Եսայիաս։
3. Երկու օր. հանդիսատեր։
4. Երկ. օր. քանզի բազում ...ի վերադոյն յիշեալ։

եռացեալք որպէս վրեժխնդիրք, և խիլ արկեալ ի քարանձաւս և յանտառախիտ մայրիս՝ անյագաբար կոտորեցին զորս և գտին. մինչ զի արիւնն զօրէն գարնանաբեր ժամանակին, յորժամ ի ջերմութենէ օդոյն ջուրն ծորեալ ելանէ՝ ի ձեանն առուս առուս վիժելով, զհող երկրին զկնի իւր հեղեղատելով, այսպէս և յայնժամ լինէր. արեան առուք ի դիականցն անկելոցն ելեալ, ի զառ ի կող տեղիս ի յորդութեան գնացիցն զհող երկրին հեղեղատէին։

Այլ դու յայնժամ եղեալն ա՛ծ զմտաւ, զկրօնաւորացն դաս և զքահանայիցն՝ որ անդ հանդիպեցան, կամ՝ զերամս ծերոցն, կամ զերիտասարդացն զբազմութիւնս, որոց դեռաբոյս մօրուացն՝ իբրև զնկար գեղեցկայարմար զայտսն զարդարէին, և խոպոպք վարսիցն փաղփեալք ի վերայ ճակատուն զօրէն վարդի վառ ի վառ գունով զդիրս երեսացն պայծառացուցանէին, թէ ո՛րպէս յանկարծակի ի սրոյ թշնամեացն իբրև ի կարկտոյ հարեալք՝ յերկիր թաւալ անկեալ գլոր խաղային։ Բե՛ր ի մէջ և զտղայոցն համար, զորս առեալ ի գրկաց մարցն յերկիր ընկենուին, որ մեծակական հառաչմամբ զմարսն խնդրէին. իսկ զծնօղսն դանալից հարուածովք՝ առ չտապ ի նոցանէ բաժանէին։ Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ զայս լսելով ոչ հեղձնու արտասուօք ընդ բազմադիմի չարեացն յաճախութեամբ։ Կոյսք ի խայտառականս անկեալք, նորահարսունք յարանց բաժանեալք և ի գերութիւն մատնեալք. ի միում վայրկենի երկիրն՝ որ իբրև զքաղաք մարդախիտ առատութեամբ խճողեալ էր, եղև անմարդ ամայի, յերկուս բաժանեալ կամ սրակոտոր կամ գերի։ Ո՛վ Քրիստոս քո յայնժամ ներողութեանդ, ո՛վ մերում չարեաց, ո՛րքան դառն մահու մատնեալ եղաք։

Իսկ զօր ի Դերջան և յեկեղեաց և ի միջասահմանս նոցա եղև կոտորումն, զայն և ընդ

գրով արկանել չէ ոք բաւական. բայց դու ասացելովքս կշռեա՛ զայն։ Իսկ որ ի Տայսն մտին, առեալ զերկիրն և հասեալք մինչև ի գետն մեծ՝ որ կոչի Ճորոխ, և զկնի գետոյն դարձեալ իջին յաշխարհն Խաղտեաց. և առեալ զառ և զգերի գաւառին՝ դարձան, և եկեալ մինչև ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բաբերդ, հանդիպի և անդ գունդ մի ի զօրացն Հոռոմոց որ կոչին փռանկք, որք յանդէտս միմեանց ի դիմի հարեալք ճակատեցան. և յողորմութենէն Աստուծոյ զօրացան գունդն Հոռոմոց, և յաղթեալ թշնամեացն՝ զգլուխ զօրուն սպանին և զբազումս ընդ նմա, և զայլսն ի փախուստ դարձուցեալ, զառ և զգերի զամենայն թափեցին, բայց փախստէիցն զհետ ոչ իշխեցին յերկարել, քանզի երկեան թէ գուցէ ծանր զօրու հանդիպեսցին։ Իսկ գերիքն որ ազատեցան, գոհացեալք զԱստուծոյ, չոգան ի տունս իւրեանց։ Իսկ որ ի վերայ Հայոց գնացին, զոր և գտին՝ ի սուր և ի գերութիւն ծախեցին, և լցեալ աւարաւ՝ դարձան անդրէն. և եկեալ ի սահմանս Վանանդայ, որոց ի դիմի հարեալ քաջազուն իշխանքն Գագկայ որդւոյ Աբասայ, և բազում նախճիրս ի տեղւոջն գործեալ։ Որոց ի վերայ հասեալ զօրք անօրինաց ի մէջ փակեցին. և քանզի յերկարել պատերազմին և յահագին կոտորուածէն ի զօրութենէ պակասեալք էին ինքեանք և երիվարք իւրեանց, վասն որոյ ոչ կարացեալ զպատնէշ թշնամեացն պատառել և ելանել, յորոց սուր ի վերայ եդեալ կոտորեցին յազատացն արս երեսուն։

Իսկ զմի ոմն յազատացն կալեալ, որում անուն էր Թաթուլ, որ էր այր հզօր և պատերազմասէր զոր առեալ տարան առ Սուլտանն։ Եւ քանզի կարեվէր խոցեալ էր զորդի Արսուրանայ Պարսից ամիրային, զոր իբրև ետես Սուլտանն՝ ասէ. Եթէ դա ապրի, զքեզ ազատեմ. ապա թէ մեռանի, զքեզ զմա մատաղ հրամայեմ առնել։

Որ յետ սակաւ աւուրց մեռաւ։ Իսկ Նորա պատասխանեալ, Թէ իմ՛ է զարկածն, չէ կենաց. թէ այլում է զայն ոչ գիտեմ։ Սուլտանն իբրև լուաւ թէ մեռաւ, հրամայեաց սպանանել զնա, և զաջ բազուկ նորա հատեալ, եւ տանել Արսուրանայ ի մխիթարութիւն, թէ ի վատ բազկէ չէ մեռեալ քո որդին։

Արդ զի՛նչ է ինձ մի ըստ միոջէ զանկանգնելի կործանումն քրիստոնէից ընդ գրով սահմանել. որ իբրև ծով ի սաստիկ հողմոց յուզեալ՝ ահագին ծփանօք, և փրփրադէզ կուտակօքն յամենայն կողմանց գայ ի ծփանս, այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ. աշխարհս ամենայն յանկարծակի լի եղև խռովութեամբ, և ոչ ուրեք գտանիւր տեղի ապաւինի. զի վասն անհնարին չարեացն՝ բարձաւ յոյս կենաց յամենայն մարդկանէ։ Զայս և փրկիչն յառաջագոյն գուշակեաց, իբրև ծովու խռովութեանց նմանեցուցանելով զեղեռնաւոր չարիս, յորս բազումք ի մարդկանէ թալկացեալք՝ ո՛չ կարէին պահել զոգին առ ինքեանս, յերկիւղէ և ի կարծեաց եկելոցն։

Բայց դու թողեալ զայս, եկ զարմացիր ընդ Սուլտանայ անմտութիւնն և ընդ Աստուծոյ բազմապատիկ իմաստութիւն. ընդ նորա անմտութիւնն, զի ամենակալ համբաւէր զինքն և Աստուծոյ աթոռակից. և ընդ Աստուծոյ իմաստութիւնն, զի միով տամբ խաղաց ընդ նմա, և լի անարգանօք դարձոյց յաշխարհն իւր։ Եւ արդ դու միտ դիր ասացելոցս. ի կարգի յառաջին անգամոյն յորժամ եկեալ անհամար զօրօքն շրջապատեաց զքաղաքն՝ և նոքա յանպատրաստի էին ի մարդոյ և յանասնոյ, և յայնժամ թէ տասն օր ի վերայ կացեալ էր, առեալ էր զքաղաքն. բայց Աստուած որ ոչ ի սպառ բարկանայ և ոչ յաւիտեան պահէ ոխս, և ոչ ըստ մեղաց մերոց առնէ, այլովքն հանդերձ, արկանէր ի միտս նորա խորհուրդ նանրութեան։ Յետ երից աւուրց չար-

*ժեալ ամենայն բանակաւն, խաղայ իջանէ ի տու-
արածոյ տափ, և անտի իջանէ յընդարձակ դաշտն
Բասենոյ առ անառ ամրոցաւն որ կոչի Աւնիկ,
յորում ետես աշխարհաժողով մարդոյ և անաս-
նոյ, և ոչ ինչ փոյթ արար. քանզի ի հայելոյն
միայն ծանեաւ թէ անառ է. և անցեալ առ նո-
վաւ գայ ի գլուխն Բասենոյ, մերձ ի գեօղն՝ որ
կոչի Դու։ Եւ ելեալ անտի սակաւ արամբք յան-
դէտս ի վերայ գահին որ հայի ի Կարին, ետես
զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ.
և նայեցեալ յերկար ժամն՝ դարձաւ անդրէն։
Իսկ արքն Մանազկերտոյ անկասկած ի դուրս ե-
լեալ ի քաղաքէն՝ պատրաստեցին առատապէս
զարմանս մարդոյ և անասնոյ. քանզի ժամանակն
հնձոց իսկ էր։ Եւ մինչ Սուլտանն զայսու գայնու
եղեալ դարձաւ անդրէն, նոքա յանհոգս եղեալ
էին. և ապա եկեալ նորա վառեալ սրտմտու-
թեամբ, դնէ մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին։
Իսկ իշխանն որ ունէր զհոգ վերակացութեան
քաղաքին, քանզի այր բարեպաշտ էր, զամենա-
կալն Աստուած կարդայր յօգնականութիւն՝ պա-
հօք և աղօթիւք հրահանգելով զինքն. և այնու
սպառազինեալ՝ քաջապէս հաւատովք արիա-
նայր. և առ Աստուած սաղմոսելով ասէր. «Ոչ
երկեայց ի չարէ զի դու տէր ընդ իս ես», և
զմիւսն, թէ «Ոչ երկեայց ես ի բիւրաւոր զօրաց
նոցա, որ շուրջ են զինև» և որ ի կարգին է։ Եւ
առ արս քաղաքին և առ զօրս խրախոյս տուեալ
ասէ. Քաջալերեցարուք ընկերք և եղբարք իմ,
քաջալերեցարուք և մի՛ երկնչիք. գործ մի դիւրին
է Աստուծոյ այս. նոքա գան ի վերայ մեր կառօք
և երիվարօք, մեք զանուն տեառն մերոյ կարդաս-
ցուք, և Աստուծով պարծեսցուք յաւիտեան և
անուան նորա խոստովան եղիցուք, զի նա տացէ
զօրութիւն և հաստատութիւն ժողովրդեան իւրոյ
որ է օրհնեալ յաւիտեան։ Զքահանայս յորդորէր
յաղօթս, յերգս սաղմոսաց, որք անհատական ա-*

ղաղակաւ առ Աստուած կարդային ի տուէ և ի գիշերի, որ խաչիւ և ժամահարաւ բարձրաձայնութեամբ ի վերայ պարսպացն զԱստուած աղաչէին գալ յօգնականութիւն վտանգելոցն։ Յորմէ ձանձրացեալ լսելիք բռնաւորին, հարցանէր թէ զի՞նչ է այն անհատ աղաղակն, և ուսանէր ի գիտնոցն՝ թէ առ Աստուած աղաղակեն։

Արդ սոսականօք աւուրբք եկաց ի վերայ քաղաքին, առ միմի օր երկիցս անգամ դնէր մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին, մի ի լուսանալ աւուրն և մի ընդ երեկն։ Բայց դու աստ տես զԱստուծոյ իմաստութիւնն թէ ո՛րպէս գիտէ հակառակօքն զհակառակին պտուղն չահել։ Արդ մինչդեռ քաղաքն յայս տարակուսի և ի վտանգի կայր, արկանէր խորհուրդս բարւոք ի սիրտ իշխանի միոջ, որ էր յոյժ ի մտերմաց Սուլտանայ, որ զառ ի նմանէ խորհեալսն ծանուցանէր քաղաքին՝ կամ բանիւ կամ գրով։ Բազում անգամ գրեալ ի քարտիզի ի սլաք նետին կապէր, և պատերազմի օրինակաւ մերձեալ ի պարիսպն՝ ընդ նետսն ի քաղաքն ընկենոյր. և այնու զամենայն կռուոյ օրինակսն ծանուցանէր նոցա, թէ առ վաղիւն այսպէս և ըստ այսմ ձևոյ է կռուոյն օրինակն. և եթէ յայս նիշ տեղւոջ ի գիշերին կամին ի ներքոյ պարսպին զերկիր փորել և մտանել ի ներքս. բայց դուք պինդ և ամուր կացէք, և ի տեղեացն վերայ զգուշացարուք։

Զայս առնէ Աստուած, որ գիտէ ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց. որ զԲաղաամ առ Բաղակաւ մարգարէ գործեաց՝ ի տեսչութիւն ժողովրդեանն, և զանխօս անասունն մարդկեղէն բանիւ ետ բարբառել. և զԵղիա ի ձորն Քերիաթու ագռաւօքն [1] զերիս ամս ի սովին կերակրեաց։ Զի՞նչ թէ և աստ ի ձեռն հակառակորդացն ըզփրկութիւնն քաղաքին տնօրինեաց։

1. Մի օր. ի չերինն՝ զերիս ամս։

Արդ յոր կողմ և նոքա ի պատերազմ կային թէ ի գիշերի և թէ ի տունջեան, սոքա վառեալք և պատրաստք անդր գտանէին։ Յետ այսորիկ մեքենայս կանգնեալ, այնու պատերազմէին։ Իսկ երէց ոմն ի մերոցս հնագոյն ունելով զաւուրս, որ յոյժ տեղեակ էր արուեստին, և սա իւր կանգնեալ փիլիկուանն. և լինէր յորժամ նոքա քար եդեալ ի պարսատիկս մեքենային և ձգէին ի քաղաքն, երէցն զիւր քարն դէպ ուղիղ նոցա քարին արձակէր, որպէս զի[1] դիպեալ քար երիցուն ի քար անօրինացն, ի վերայ իւրեանց ընկենոյր։ Զայս արարեալ անօրինացն եօթն անգամ, ոչ ինչ կարացին վճարել. քանզի զօրացաւ քարն երիցուն ի վերայ քարի նոցա։

Ապա այլ պատերազմական գործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք բաբան կոչէին, որ յոյժ ահագին էր, զոր ասէին թէ չորս հարիւր սպասաւորք էին նորա, որք զպարանսն քարշէին, և վաթսուն լիտր քար եդեալ ի պարսատիկսն՝ ի քաղաքն ձգէին. և առաջի նորա պարիսպ կանգնեցին ի բամբակի բեռանց և յայլ բազում կարասւոյ, զի մի՛ քար երիցուն հասցէ ի նա։ Եւ իբրև զայս այսպէս յարդարեցին, արձակեցին քար մի, որ դիպեալ ի պարիսպն ուժգնակի, փլոյց և խոռեաց զնա. զոր տեսեալ քաղաքին՝ յոյժ զդողի հարան, և առ Աստուած աղաղակէին մեծաւ հառաչմամբ. գալ յօգնականութիւն, իսկ անօրինացն լինէր մեծ ուրախութիւն։ Իսկ ի գալ երկրորդ աւուրն[2] Որտիլմեզ՝ որ զօրուն իշխանն էր, առեալ զզօրս իւր եկեալ մարտ եդեալ կռուէր ընդ մերսն, քանզի այր քաջ էր. եկեալ խոռին կամէր հզօրապէս ի ներքս մտանել, և յանկարծակի զիւրովին երթեալ անկաւ։ Իսկ որ ի վերայ պարսպին էին, ձգեալ զճանկ երկաթի

1. Այլք. Որդեզմից։
2. Այլ օր. դէպ քար երիցուն, կամ դէպ քարի երիցուն։

կալան զնա և քարշեալ ձգեցին ի ներքս պարսպին. և զօրացն տեսեալ՝ դարձան լի տրտմութեամբ ի բանակն. իսկ քաղաքին լինէր ուրախութիւն ոչ սակաւ։

Յայնժամ մի ոմն զօրաւոր ի զօրացն Հոռոմոց պատրաստեալ հուր նաւթիւ և ծծմբով, արկեալ յաման ապակեղէն. և նստեալ ի վերայ ազնիւ երիվարի, քաջասիրտ և արի գոլով, վահանաւ միայն զթիկունս ամրացուցեալ, և ելեալ ընդ դուռն քաղաքին՝ մօտանէ ի բանակն այլազգեացն, Մանաատօր ձայնելով զինքն՝ այսինքն թղթաբեր. և երթեալ մինչև ի բաբանն՝ շուրջ անցեալ զնովաւ, և յանկարծակի ի վեր առեալ զշիշն եհեղ ի վերայ բաբանայն, և նոյնժամայն բորբոքեալ հրոյն՝ բոց ծիրանի ի դուրս ելանէր, և ինքն դառնայր փութապէս։ Զոր տեսեալ անօրինացն, ի հիացման եղեալ, հեծեալ յերիվարսն, զհետ մտեալ և ոչ կարացին հասանել։ Եւ նորա եկեալ խաղաղութեամբ եմուտ ի քաղաքն, օգնականութեամբ Աստուծոյ ոչ ինչ ունելով վէրս յանձին։ Իսկ Սուլտանն իբրև ետես զեղեալսն, ցասմամբ մեծաւ հրամայեաց զպահապանսն սրակոտոր առնել։

Տեսանե՞ս զԱստուծոյ մարդասիրական խնամսն, թէ որպէս մերձ է առ երկիւղածս իւր փրկութիւն նորա. տեսանե՞ս, որպէս գիտէ փոքր իրօք մեծամեծացն յաղթել. որպէս առ Մովսեսիւն Ովգայ՝ որոյ բարձրութիւնն ինն կանգուն էր հսկայի կանգնով. կամ որպէս մանկամբն Դաւթի՝ Գողիաթու. կամ որպէս Սիսարայ սպայազինն այլազգեաց, ի ձեռն Յայելի՝ կնոջն Քաբերայ. կամ որպէս զՀողեփեռնէսն՝ ի ձեռն այլում կնոջ։ Զայս ասացի, զի մի՛ վհատեսցուք յորժամ ի մէջ անհնարին փորձանաց անկանիցիմք։ Զի սովոր է Աստուած ներել առ վայր մի յայնպիսի վտանգաւոր նեղութիւնս, զի համբերողքն արժանասցին պսակին փառաց, և անօրէնքն ընկալցին

զիւրեանց չարեաց զհատուցումն յարդարադատ դատաստանացն։ Զոր և ի հնոցին առ մանկունսն լեալ տեսանեմք, քանզի ներեաց Աստուած մինչև թագաւորն զիւր սրտմտութեան զայրացմունսն ի լոյս էած զամենայն, և հնոյն պատրաստեցաւ, որոյ բոցն ի քառասուն և ինն կանգուն բարձրանայր. և նա առ սաստիկ ամբարտաւանութեանն՝ ասէր, Թէ Ո՞վ է Աստուած որ փրկէ զձեզ ի ձեռաց իմոց. տե՛ս առ նմին և զմանկանցն սրտապինդ հաւատս, թէ ընդ որպիսում գազանի կացեալ ի յատենի, առնէին պատասխանի համարձակագոյնս, որ յոյժ քամահանաց բունաւորին էր. Ոչ ինչ է, ասէ, վասն այդր տալ մեզ պատասխանի. և ապա զի՞նչ։ Յորժամ թագաւորի սպառնալիքն վճարեցաւ, և նոցա կապանօքն արկան ի հնոցն, յայնժամ եհաս ի թիկունս՝ որ արագն է յօգնականութիւն, և ոչ ամաչեցուցանէ զայնոսիկ՝ որ կարդան առ նա ճշմարտութեամբ։ Տե՛ս աստանօր զԱստուծոյ իմաստիցն ըղխորսն՝ յոր չհասանէ ոք. զի հուրն յերկուս բաժանեաց զքաղդէացիսն. զոր դտանէր կիզոյր. իսկ մանկանցն ցօղէր հրեշտակ, որ ո՛չ մեձենայր ամե՛նևին ի նոսա, ո՛չ տրտմեցուցանէր՝ և ոչ նեղէր զնոսա. որ և զբարբարոսն ի զգաստութիւն էած, որ ի վերայ անպատում սքանչելեացն խոստովան եղեալ ասէր. Եկայք արտաքս ծառայքդ Աստուծոյ, զի և ես ընդ ձեզ օրհնեմ՝ որ օրհնեալն է յաւիտեանս։ Նոյնպէս և աստ ի ձեռն աննշան առնն՝ եցոյց մեծամեծ սքանչելիս։ Արդ այս մեզ ի խրատ և ի վարդապետութիւն եղիցի։

Իսկ վասիլն՝ որ քաղաքին իշխանն էր. հրամայեաց ռամկին ի վերայ պարսպին մեծաձայն աղաղակաւ անարգել և թշնամանել զՍուլտանն, որ յետ երկուց աւուրց չարժեալ բանակաւն գնաց ի տեղւոյն և երթեալ՝ հանդիպի քաղաքի միոջ, որ կոչի Արծկէ, որ է ի մէջ ծովուն Բզնունեաց, և ունի մօտ յինքն բերդ ամուր և անառիկ. և

քաղաքացիքն յայս ապաստան եղեալ ի ծովս և յամրոցն, յանհոգս կային։ Իսկ արիւնարբու գազանն ծանծաղ տեղի գտեալ ի ծովուն, եթէ առաջնորդութեամբ ուրուք, և եթէ իւրեանց հնարագիտութեամբն, մտին ի քաղաքն. և սուր ի վերայ եդեալ կոտորեցին[1] զամենեսին. և առեալ զգերին և զկապուտ քաղաքին, ելին ի տեղւոջէն։ Եւ այս սրտին դիւր եղև Սուլտանին, և գնաց մեծաւ տրտմութեամբ յաշխարհն իւր. քանզի ոչ զոր ինչ կամէր՝ կարաց վճարել ինչ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Կատարած[2] թագաւորութեանն Մոնոմախին։

Գրէ երջանիկ և աստուածայինն Սողոմոն, եթէ թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհս, իսկ անօրէն կործանէ[3]։ Զոր և իսկ աչօք մերովք տեսաք առ սմա եղեալ. քանզի թագաւորայ օրէն է աշխարհի խաղաղութիւն և շինութիւն հոգալ, որպէս Աստուած յիւրմէ եղելոցն նախախնամէ ամենեցուն։ Իսկ սա ո՛չ այնպէս. այլ միշտ ուտելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, զաղբիս մեծայուցանէր. և զգանձս, զոր ի հարկաց ամենայն աշխարհաց ժողովէր, զոր պարտէր ի պէտս հեծելոց բաշխել և բազմացուցանել հեծելազօրս ընդդէմ թշնամեաց՝ որ զաշխարհս ի խաղաղութեան կարէին պահել յաղթելով թշնամեացն, որպէս առնէր երանելին Վասիլ յիսուն ամ թագաւորեալ, ոչ ոք ի թշնամեաց համարձակեցաւ յաշխարհն նորա մտանել. իսկ սա զգանձսն զոր ժողովէր, ի բոզից ծախսն վճարէր և ոչինչ ցաւէր նմա աշխարհի աւերումն. քանզի այնքան պոռնիկ և բոզասէր էր՝

1. Երկու օր. զամենայն։
2. Երեք օր. կատարած։
3. Այլ օր. զոր և այժմ իսկ։

մինչզի Կոստանդնուպօլսոյ կանամբքն չյագեցաւ, այլ ի հեռաւոր աշխարհաց տայր ածել կանայս, և զօրն ամենայն նոքօք վարանէր։ Վասն որոյ համարձակեալ թշնամեացն որպէս գայլք քաղցեալք որք յորժամ գտանեն զհօտ առանց պահապանի՝ յանխնայ կոտորեն, նոյնպէս և ի սորա ժամանակս եղև յարևելից և յարևմտից առ հասարակ կործանումն քրիստոնէից, զոր ի վերոյ փոքր ի շատէ նշանակեցաք։ Եւ սա այսպիսի գնացիւք վարեալ զկեանս իւր՝ վախճանեցաւ. որ թագաւորեաց ամս երեքտասան, ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի եղեալ։

Իսկ Թէոդոռն որ էր դուստր թագաւորին Կոստանդեայ, կալաւ զթագաւորութիւնն իբրև զիւր սեպհական ժառանգութիւն հայրենի՝ որում ոչ ոք կարացէ ի վերայ յառնել։ Առ որ առաքէ Սուլտանն տաճկաց՝ դեսպան, և գրէ առ նա հրովարտակ, որ ունէր օրինակ զայս. եթէ կամ տուր զքաղաքս և զգաւառս ինձ, զոր նախնիքն քո տարեալ են ի տաճկաց, կամ տուր յամենայն աւուր հազար դահեկան։ Իսկ նորա տուեալ ձիս և ջորիս սպիտակամազս, և բազում գանձս և հանդերձս ծիրանիս ևս առաքեաց նմա։ Իսկ նորա վեր ի վերոյ ընկալեալ՝ զտարօղ գանձին առ իւր արգել, ճանապարհ առնելով նովաւ յաշխարհն Բաբելացւոց. և էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր չորս։

Եւ ի սոյն ամի ելին Պարսից զօրքն յանուն Սուլտանայ, բայց ասեն թէ Ապուսուարայ էին, այն որ զԴուին և զԳանձակ ունէր, և էր փեսայ թագաւորին Հայոց Աշոտոյ, որ ելեալ էին յաշխարհն Հայոց։ Յորոց հինէ՝ մարդաբնակ տեղիքն փախուցեալ՝ ի քաղաքն Անի ժողովեցան, և ոչ ժամանեալ ամենեցուն ի ներքս մտանել, քանզի երեկոյայաւ ժամն և ածին զդրունս քաղաքին։ Իսկ զօրքն Պարսից գիշերագնաց եղեալ, կալան զդուռն քաղաքին, և սուր ի վերայ եդեալ՝

անհնարին կատարուածս առնէին, որում ոչ ոք գոյր օգնական. զորոց առեալ զառ և զգերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց։

Իսկ ի կողմանս Տարօնոյ Թէոդորոս որդի Ահարոնի, զոր Աւանն կոչէին ըստ իւրեանց լեզուին, զգիրն պակաս[1] ունելով, որ նա էր իշխան գաւառին. առ որ եկեալ գունդ մի ի Թուրքաստանէ՝ հնազանդեցան նմա, և կամեցան ըզմիամտութիւն ցուցանել. մտեալ ի գաւառն խլաթայ և առեալ աւար բազում, ածին ի Տարօն։ Իսկ ժողովեալ զօրք ի Պարսից և ի Թուրքաստանէ յղեցին առ Թէոդորոսն՝ թէ կամ տուր զապըստամբսդ ի մեզ, կամ թէ ո՛չ՝ զերկիրդ գերի տանիմք։ Որում ոչ առեալ յանձն, յետ որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ միմեանս երկիցս և երիցս, և բազում արութիւնս ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեվէր խոցեալ՝ յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ. որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն մանուկ հասակաւ և գեղեցկաշուք կերպարանօք զԴաւթի մարգարէին ունելով զնմանութիւն, և քաջութեամբ առաւել քան զբազումս, որ տարաժամ բարձաւ ի միջոյ.

Իսկ ի գալ ձմերանին, յաւուրս աստուածայայտնութեան տօնին՝ գիշերագնաց եղեալ զօրք անօրինացն, և ե՛կեալ ի քաղաքագիւղն Հարքայ որ կոչի Մանկան գոս, և կալեալ զնոսա անհաւատքն, դեռ նոքա զգիշերական պաշտօնն կատարէին, սուր ի վերայ եդեալ կոտորեցին զամենեսեան, և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք էին. և առեալ զգերի և զաւար, չոգան ի դեօղն Արածանի, քանզի ընդ այն իսկ անցանէին։ Եւ հանեալ ի վերայ պաղին զառն և զգերին, յանկարծակի հատեալ պաղին, զորս ի վերայ կային՝ զամենեսեան ընդ իւրեաւ ծածկեաց։

Ո՛վ քանի՜ դառն է պատմութիւնս և ողբոց ար-

1. Այլք. ռաճեղ։

ժանի. այլ Թերևս ոք մեղադիր լինիցի մեզ, թէ մինչև ցե՞րբ զվշտաց և զնեղութեանց արկանես առաջի մեզ զրոյցս[1]։ Մարգարէքն քանի՜ սպառնական բանս մարգարէանային, որ յետ ժամանակաց լինելոց էր. ժողովուրդն ընդ այն դժկամակս լինէին. իսկ ես ոչ թէ սպառնալեաց եմ քարոզ, այլ զեղեալ և զգլուխ ելեալ իրս պատմեմ. որպէս զի ամենեցուն՝ որք լսիցեն, չարժեցից արտասուս թէ ո՛րքան դառն ժամանակի հանդիպեցաք. կարծական եղև մեզ այս կեանքս։ Եթէ մեղք հարցն մերոց ընդ մեզ ելին, որպէս մարգարէն ողբալով զիւրոցն ամբաստանէր, ապա աւա՜ղ է մեզ որ մեք զպարտիս հարցն մերոց վճարեմք։ Եւ ո՞ւր է այն Աստուած ընդ Եզեկիելի խօսելով ասէր. «Որդի՛ մարդոյ զի՞նչ է առակդ այդ զոր ասեն ի մէջ Իսրայելի, թէ հարքն ագոխ կերան, և որդւոցն ատամունքն առին։ Կենդանի եմ ես, ասէ տէր, եթէ լինիցի առակդ այդ ի մէջ Իսրայելի. զի ամենայն անձինք իմ են, որպէս անձն հօր նոյնպէս և անձն որդւոյ», և որ ի կարգին. և ազատեաց զորդի ի պարտուց հօր։ Եւ եթէ վասն և մերոց չարեաց եկին այս ամենայն ի վերայ մեր, ապա ողորմելի եմք քան զամենայն մարդիկ. աշխարհ ամենայն ի խաղաղութեան բնակէ, և մեք դերիք և կալանաւորք, որակոտորք և տնաւերք, և յընչից կողոպտածք։

Զորք աթոռք թագաւորութեան ունէր Հայք, Թո՛ղ[2] թէ զկիւրապաղատին իշխանութիւն, և զոր ի Հոռոմոց։ Եւ հայրապետութիւն մեծ և նախանձելի ամենայն ազգաց. և վարդապետք[3] ճշմարտախօսք, հանդոյն առաջին վարդապետացն՝ ի խորս գիտութեան հասեալք. յորոց բանից ամենայն փաղանգք հերձուածողացն կործանեալք և ընդ գետին մտեալք, ո՛չ կարէին ի փարախս հօ-

1. Երկու օր. Ասեմ. մարգարէքն։ դատրին իշխանութեանն։
2. Երկ. օր. զի ի Կիւրապա- 3. Երկու օր. ճարտարախօս։

տի հաւատացելոց մտանել. քանզի և դռնապանն ոչ ընդունէր զնոսա, որ ճանաչէ զիւրսն և ճանաչի յիւրոցն։ Եւ եկեղեցիք մեր իբրև զնորահարսն զարդարեալ ամենայն վայելչութեամբ առ ի հաճել զկամս անմահ փեսային. և նորածին մանկունք յանախտ արգանդէ մօրս մերոյ Սառայի իբրև զձագս աղաւնեաց երամացեալք կոկորդալիր ձայնիւ զհրեշտակական երգէին զերգս։

Արդ՝ ե՛կ և տե՛ս զչար և զառանց մխիթարութեան զփոխարէնն զոր ընկալաք։ Ո՞ւր թագաւորացն աթոռք, ահա ոչ երևի. ո՞ւր զօրացն բազմութիւն որ իբրև զամպս խտացեալ առաջի նոցա, զօրէն զարնանաբոյս ծաղկանց դունակ գունակ հանդերձիւք փայլէին. ահա ո՛չ են, և ոչ ևս երևին. ո՞ւր հայրապետական աթոռն մեծ և հրաշալին զոր երանելի այրն Աստուծոյ մեծն Գրիգորիոս իջեալ ի խորութիւն վիրապին՝ քրտնալիր աշխատութեամբ զհնգետասան ամ փորձեաց, և ի վերայ առաքելական աթոռոյն եդ զաթոռ իւր. այսօր տեսանի թափուր, դատարկ ի բնակչաց, մերկ ի զարդուց, փոշւով և սարդխոստայնիւ լցեալ, և ժառանգ աթոռոյն յօտար աշխարհ հեռացեալ իբրև զգերի և զկալանաւոր։ Վարդապետաց ձայնք և քարոզութիւնք լռեալք. և հերձուածողաց դասք, որ առ նոքօք իբրև ծակամուտ մկունս այսր անդր թաքչէին հալածեալք ի նոցա աստուածաբանական բանիցն և յուղղադաւան խոստովանութենէն, այսօր իբրև առիւծունս հզօրեղապէս աներկիւղ ելանեն ի խշտից բերանաբաց թէ զո՛ կլանիցեն յանձանց մեղաց։ Զինչ ասացից և վասն եկեղեցւոյ, որ յառաջն այնպէս զարդարուն էր և վայելուչ, բազմածնունդ[1] դերերջանիկ. որ և զմարգարէն[2] ի հիացումն շարժեաց. իսկ այսօր նստի անշուք, անզարդ, մեր-

1. Մի օր. և երջանիկ։
2. Մի օր. ի զարմացումն այլ օր. բարկացումն։

կացեալ յամենայն գեղեցկութեանց իբրև զկին մի այրի անորդի, մերկացեալ ի զարդուց, անկեալ ի պատուոյ, պատառատուն հանդերձիւ նըստեալ աւանց մխիթարի. այնպէս և աստ տեսանի. ջահք շիջեալք, ճրագունք անցեալք, խնկոց բուրմունք և անուշահոտութիւնք սպառեալք, պսակ տէրունական սեղանոյն փոշւով և մոխրով ծածկեալ։ Զառ ի սմանէ մանկունս է տեսանել, որ ի դրունս սորա բնակիտ ի ձեռս առեալ զդաւթական երգս երգէին, այսօր ի դուրս դիւաբնակ կաղաղանացն՝ զոր մզկիթն կոչեն, անդր կաքաւեն ուսանելով զմահմետաւանդ զասացեալսն։ Նաև կանայք պարկեշտք և ողջախոհք՝ որ զօրհնաւոր ամուսնութիւնն յարանց իւրեանց մեծ թախանձանօք ընդունէին, այսօր յանառակ և յայլանդակ խառնակութիւն սովորեալք են։

Արդ եթէ այս ամենայն զոր պատմեցաք, վասն մեր չարեացն եհաս ի վերայ մեր, ձայն տուք երկնի և որ ի նմա և որ ի վերայ նորա. ձայն տուք երկրի և որ ի նմա կենդանիք. ձայն տուք լերանց և բլրոց, ծառոց և անտառախիտ մայրեաց, թող լան և ողբան զմեր կործանումն։ Զայս և մարգարէքն առնէին ի յուրախութիւնս. լերանց և բլրոց խայտալ հրամայէին, և գետոց ծափս հարկանել և ծովու զուարճանալ և մայրից ցնծալ. քանզի սոքա ամենեքին համատոհմք են մեր, յուրախութիւնս մեր ուրախակից մեզ լինին, պարտին և սգոյն հաղորդիլ. զոր օրինակ և յառաջինսն՝ խոնարհեցան ընդ մեզ յաւուր խոնարհութեան և տառապանաց մերոց, զի վասն մեր իսկ եղեն։ Բայց և այս չէ մեզ օգուտ ի մխիթարութիւն, զի զմեռեալ՝ թէպէտ բազում ժամանակ լան և կոծեն և ի խաւարի փակին, չբերէ ինչ նմա օգուտ. զի՞նչ եղև օգուտ հրէիցն՝ Երեմիայի լացն, և Քրիստոսինն՝ Երուսաղեմի կամ Յուդայինն. ասա ինձ. և ոչինչ. վասն որոյ զայս գիտելով, պարտիմք յանձանց ուղղութենէ հաչ-

տեցուցանել զԱստուած. զի թէ այս յարդարի-
ցի, և թշնամեաց սուրն պակասի ի սպառ, և դը-
ժուարինքն մեզ ի դիւրինս փոխի, և առապարքն
ի հարթ ճանապարհ. և տեսցէ ամենայն մարմին
զփրկութիւն Աստուծոյ։ Զի թէ Աստուած ի մեր
կոյս լինիցի, ո՞վ կարիցէ կալ մեզ հակառակ. քան-
զի ինքն յօրէնսն հրամայեաց, թէ «Թշնամեաց
քոց թշնամի եղէց, և զատելիս քո ստատկեցից».
և դարձեալ, թէ «Ոչ թողից զքեզ և ոչ ընդ-
վայր հարից». միայն թէ ընդ Աստուած խաղա-
ղութիւն ունիցիմք, և առ նա սրտի մտօք կար-
դայցեմք՝ զգործս բարիս ի միջի գրաւական
ունելով, չիք ինչ ի հակառակայն որ զմեզ ոըրա-
մեցուցանել կարիցէ։ Տէրունի է և այս զոր յԵ-
սայեայ գտանեմք ի գիրմն, թէ «Մինչչև իցէ քո
կարդացեալ, ես լուայց քեզ. և մինչդեռ խօսեա-
ցիս, ասացից եթէ զի՞նչ խնդրես». որ ընդ ա-
նայն[1] ջերմագութ հարամբ անցանէ այս բան։
Իսկ յանարժանիցն ձեռնթափ լինի ասելով. «Ոչ
եղիցի անձն իմ ընդ նոսա ». և դարձեալ, «իցէ՛
զի կարդայցէք առ իս, և ես ոչ լուայց ձեզ.
խնդրեսցեն զիս չարք, և ոչ գտցեն». և դար-
ձեալ. «Յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր ի
վեր, դարձուցից զերեսս իմ ի ձէնջ. և եթէ
յաճախիցէք յաղօթս, ոչ լուայց ձեզ». քանզի
զի՞նչ հաղորդութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի։

Երկիցո՛ւք եղբարք և ակն ածեսցուք[2] յերկնա-
կողման պատգամացս. մի՛ լիցուք յանծանօթից
նորա, զի մի՛ ասիցէ, թէ Ոչ ճանաչեմ զձեզ. այլ
լիցուք ի բարեկամաց կարգի նորա, զի ասիցէ
ցմեզ. Եկա՛յք օրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք
զանպատում զկեանսն։

1. Յօր. միում. ջերմագոյն հարմամբ։
2. Մի օր. երկնային կոչման։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Թագաւորութիւն Թէոդոսի որ թարգմանի[1] *Աստուա-ծատուր։*

Յետ մահուանն Մոնոմախին, մռնչեալ առիւծա-բար գազանութեամբ մատակ առիւծն ի խշտիս իւր, այն որ յառաջ յուցաւ Դանիէլի ի տեսո-ղութեան իւրում, և կոչեալ զգլխաւորս քաղաքին, և զմեծամեծս յիշխանացն, ասէ ցնոսա. Թէ որ ի ձէնջ վստահանայ ելանել զօրօք յարևելս և[2] դադարեցուցանել[3] զգոռն Պարսից, և նուաճել զաշխարհս ի խաղաղութիւն, յայնժամ թող հա-մարձակ գայ նստի թագաւոր. յԱստուծոյ իրա-ւանց նա է արժանի թագաւորութեան. իսկ թէ ոք չառնու յանձն զասացեալս, տեղապահ ես բա-ւական եմ։ Զայս լուեալ իշխանացն, գնացին ա-ռանց պատասխանի տալոյ յիւրաքանչիւր[4] պալատս։

Իսկ թագուհւոյն զՍուլտանն իբրև զքաղցեալ գազան՝ տրոց առատութեամբ յագեցուցեալ մինչ-զի մոռանալ նմա զ'ի վերայ մեր զյառնումն. այլ անդրէն ի Բաբելոն և որ զնովաւ կողմամբքն յուզէր զմարտն. քանզի յոյժ պատերազմասէր էր այրն։ Բայց որ մերս էին սահմանակիցք և դրա-ցիք՝ խանձեալ, ոչ դադարեցին զամառն և զձմեռն յապականելոյ զաշխարհս Հայոց. քանզի դիտօք որոնէին, և ուր լսէին զմարդաբնակ տեղեաց, գիշերագնաց եղեալ՝ յանկարծուստ ի վերայ ան-կանէին, և նորանշան հարուածովք անողորմաբար զամենեսեան առհասարակ սատակէին. և անհոգա-

1. Երկու օր. աստուածատուրի։
2. Մի օր. դարձուցանել։
3. Այլ օր. զգոռոզն։
4. Յամենայն օրինակս գրա-յար. ի միում գրչագրի այն է տեղիս։ Եւ մին և եթ սրբագր-եալ ունէր ի պալատս։

ցեալ յերկիւղից՝ բազում աւուրս առնէին ի տեղւոջն, մինչև խիլ արկեալ տանցն, եթէ ուրուք կայր ինչ ի թաքստեան զամենն հանեալ, և բնաբարձ աւերմամբ քանդեալ զվայրն, առեալ զառ և զգերի՝ յաշխարհն իւրեանց դառնային։

Եւ քանզի աւան մի էր ի գաւառին Բասենոյ՝ մերձ առ ստորոտով լերինն որ կոչի Ծիրանիս, և անուն նորա Օկոմի, մարդաշատ և ընչաւէտ. յորոյ վերայ գիշերագնաց եղեալ անօրինացն յաւուր մեծի աստուածայայտնութեան տօնին, և քանզի ի սաստիկ սառնամանեացն դաշտին[1] բըրտացեալ էին ձեռք և ոտք մարդադէմ գազանացն, որք յորժամ հասին մօտ ի շէնն, գտին խառն բազում ի դարմանս անասնոց դիզեալք, որում հուր հարեալ, և ի հրատին բորբոքմանէ առհասարակ դաշտն ամենայն իբրև միջօրէիւ լուսաւորեցաւ. առ որ կացեալք ջեռան ինքեանք և երիվարք իւրեանց։ Եւ ապա լարեալ զաղեղունսն և մերկացուցեալ զզէնսն՝ յարձակեցան ի վերայ շինին, հեշտացեալք իբրև յամսաբայնի, և սուր ի վերայ եդեալ կոտորեցին առհասարակ զամենեսեան ոգիս իբրև երեսուն հազար, ոչ թողլով ի բնակչաց տեղւոյն և ոչ մի, բայց թէ ի ճանապարհի ուրեք ոք կայր։ Եւ արարեալ ի տեղւոջն աւուրս երիս, և բարձեալ եզանց և իշոց և ձիոց զամբարս ցորենոյ և զվթերս ընչից, և սակաւ ինչ ի պիտանեաց, զորս առեալ գերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց։ Այլ[2] զբազմադէմ չարիսն, զորս նոքա անդ գործեցին ընդ գրով ո՞վ կարիցէ արկանել. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ամայացաւ ի բնակչացն երկիրս ամենայն, ոչ թողլով կենդանի՝ բայց եթէ յամրոց ուրեք։

Իսկ թագուհւոյն կալեալ զթագաւորութիւնն ամս երկուս, և հասեալ ի խորին ծերութիւնն, հիւանդացաւ զհիւանդութիւն, որով և մեռաւ

1. Երկու օր. ցրտացեալ։ 2. Երկու օր. զբազում։

իսկ. որում եկեալ առաջի գլխաւորք քաղաքին՝ խնդրեն, թէ Մինչդեռ կենդանի ես, կացո զոք թագաւոր, որպէս զի մնասցէ առանց խռովութեան քաղաքս։ Որում հաւանեալ թագուհւոյն, հրամայէ զոմն ածել ի գլխաւորաց քաղաքին Միխայէլ անուն, որ իւր հարանցն ժամանակաւ լեալ էր ի պաշտօնէից պալատանն, այր հասակաւ խոնարհեալ յալիս, և ընչաւէտ յոյժ, և կացուցանէ զնա թագաւոր հաւանութեամբ քաղաքին. և ինքն զկնի երից աւուրց չոգաւ [1] զճանապարհ ամենայն երկրի, ուր ի միասին թագաւորք և տնանկք ըստ դաւթական երգոյն։ Իսկ իշխանք աշխարհաց մեծամեծք և փոքունք յորժամ լուան զնորա թագաւորելն, եկին ամենեքին նմա ի հնազանդութիւն։ Եւ զոր պարտ էր նմա ողոքական բանիւք և՛ պարգևաց առատութեամբ զամենեսեան ուրախ առնել, և ընդ ինքեան իշխանութեամբ ի հնազանդութիւն նուաճել. իսկ նա չըմարդի գոլով՝ զՌոբովամուն ախտացեալ, զոմանս յիշխանաց պահէր՝ անարժան գոլ իշխանութեանն. իսկ ընդ մեծամեծսն ատենախօս եղեալ, ասէ. Կամ ելէք ընդդէմ Պարսից ի պատերազմ, և մի՛ տայք զերկիր ապականել. կամ թէ ոչ, զձեր հողն հարկեցից Պարսից, և պահեցից զաշխարհս ի խաղաղութեան։ Որում ոչ հաւանեալ իշխանացն՝ ելին առանց պատասխանւոյ յերեսաց թագաւորին, և միաբանութեամբ դաշն արարեալ՝ անցին ընդ ծովն, և ժողովեցան զօրք բազումք, որոց ոչ գոյր թիւ։ Որոց առաջնորդք էին Կոմիանոսն որ և թագաւորեացն իսկ և Կոմինիան. և ապստամբեալք ի թագաւորէն երդմամբ չափ ոչ հնազանդել նորա թագաւորութեանն։ Եւ այս եղև ի հինգհարիւր վեց թուականիս մերոյ, յորում Հոռոմ դիքտիոնի էր տասն։

Վա՜յ տարւոյն, վա՜յ աշխարհաւեր խորհրդոյն,

1. Մի օր. զկնի. որք ի միասին են. դաւթեան։

յորում կործանեալ ապականեցան ընա՛ւինչք երկրի. քանզի դարձաւ յառաջին անզարդութիւնն ըստ աշխարհապատում բանին. «Երկիր, ասէ, էր ամայի եւ անպատրաստ. վասն զի մարդ չէր որ գործէր զերկիր», Զի զոր օրինակ գեղեցիկ դէմք առն՝ ի ծաղկի հասակի սիրուն եւ ցանկալի տեսողացն ցուցանի, իսկ յորժամ զարդարիչ հոգին մահուամբ բաժանի ի նմանէ, յառաջին պայծառ եւ գեղեցիկ զարդուցն ահարկելի եւ անշուք ցուցանի տեսողացն, նաեւ գուժն ընդ նմա հասանի. ըստ այնմ, թէ «Մոռացեալ եղէ ես որպէս մեռեալ ի սրտէ». ըստ նմին օրինակի[1] զերկիր է տեսանել. զի յորժամ մարդաբնակ շինութեամբ հարստանայ, յայնժամ երկրագործք առատութեամբ[2] սերմամբ զանդաստանս լնուն. որք յորժամ բուսանին, կանաչագեղ տեսլեամբ զմայրսն վայելչացուցանեն, եւ բարձրաբերձ աճմամբ ի վեր ընձիւղին. եւ յորժամ զհասկիցն զկերպարանս ի գագաթունսն երեւեցուցանեն, յայնժամ թանձրախիտ բարձրութեամբն ամպաձեւ տեսողացն ցուցանի, եւ ի քաղցրաշունչ օդոյն՝ ճօճի, ճեմի զօրէն ծովային ալեաց. այսպէս եւ հօտք անդէից արօտականաց ի հովիտս դալարաբեր բուսոց առ ցուրտ աղբերականօք խայտան խաղան, եւ երկիր իբրեւ զդայեակ՝ գեղեցիկ դիմօք զարդարի նոքօք, ըստ այնս, եթէ «Ցնծասցեն դաշտք, եւ ամենայն որ է ի նոսա»։

Իսկ այժմ զնորին հակառակն տեսանեմք. երկիր աւերակ, թափուր ի բնակչաց. քաղաքք կործանեալք, եւ անդաստանք խոպանացեալք եւ փշաբերք, ահագին եւ զարհուրելի անցաւորացն ցուցանի։ Նաեւ քաղցրաձայն հաւուց տարմք, որք մարդասէր բարոյիւք ընտանի գոլով մերային ազինս, որ քաղցրանուագ եղանակօք զմայրսն հնչեցուցանեն, եւ յառաւօտինսն ճռուական երգովք

1. Մի օր. երևի ցուցանի։ 2. Մի օր. սերմանի։

և բարձրաձայն[1] կարկաչիւք զերկրագործսն ի դանդաղանաց իբրև խմանաւ զարթուցեալ, իւրաքանչիւր արուեստից պատրաստաբար յարդարէին. բայց այժմ չէնք աւերակք և ամայիք և անմարդիք, և նոցա ոչ գոյր տեղի բնակութեան. զի ո՞ւր տառեղունքն բոյն կառուցանեն, և ո՞ւր ակարք ի թռչնոց ի նոսա ապաւինէին ըստ սաղմոսին ձայնի. և կամ ո՞ւր ծիծառն զիւր վարանից բունիկն յարդարէ՝ աներկիւղ սնուցանել զառ ի յինքենէ ծնեալսն: Արդ այս աստանօր զտեղի կալցէ բանս. մեք ի գլխոյն սկիզբն արասցուք դժուարալուր և չար պատմութեանս:

Արդ յորժամ յերկուս բաժանեցաւ տունն Յունաց, և զաւազանն երկաթի՝ զաւազան՝ եղեգնեայ ջախջախ եղև, զոր Ասորեստանեայն զեգիպտացւոց թագաւորութիւնն նախատելով՝ այսպէս անուանէր. և կալթայն որ Երեմիայի յեռանդն ցուցաւ՝ որ ի հիւսիսոյ ի հարաւ ձգէր յայնժամ զցնցուղս եռանդեանն, այժմ ի հարաւոյ ի հիւսիսի ահագին եռանդեամբ, և կիզեալ ապականեաց զազգս քրիստոնէից: Քանզի ըստ տէրունի հրամանին՝ թագաւորութիւն բաժանեալ ոչ կարէ կալ, այլ կործանեալ է, արդարև եղև իսկ. քանզի յորժամ՝ Պարսիկք գլխացին զսոցա մարտ և զհակառակութիւնս առ միմեանս, համարձակապէս ելին ի վերայ մեր անդադար երթևեկս առնելով[2], տարաւ յանդ զաշխարհաւեր կործանումն:

Արդ ի սկսանել տարւոյն, զորոյ զյիշատակն վայրի արարաք, և նոքա իբրև զգայլս գիշախանձս՝ որք հանդիպին հօտի՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ, զի ոչ թէ լուրեանց կերոյն միայն շատանան կոտորել[3], այլ զամենայն ջանան: Նոյնպէս և ի Պարսից եկեալ զօրքն՝ ոչ թէ աւարաւ յագենային, այլ անյագ քաղց մերոյ սատակմանն ունէին. զի

1. Երկու օր. կարկաչանօք. միւսն, տարաւ յանգեալ:
այլ օր. կարկանչիւք: 3. Ցերկ. օր. պակասի, այլ
2. Մի օր. տարեաւ յանգեալ. զամենայն ջանան:

զոր աչօք տեսանէին, անհնար էր նմա ի ձեռաց նոցա պրծանել, մեծ բարեգործութիւն հաշուելով զայն։

Արդ ի լինել մարտին Հոռոմոց, որդի Լիպարտին Իւվանէ անուն, որում տուեալ էին ի պարգևի տեղիս բնակութեան զմեծ աւանն Երիզայ ի գաւառին Հաշտենից, և որ շուրջ զնովաւ դաստակերտք, սա իբրև լուաւ զայն՝ թէ թագաւորութիւն յերկուս բաժանեալ է, գնաց և խաբանօք էառ զամուրն Եղանց բերդ կոչեցեալ, և արարեալ զայն ընդ իւրով ձեռամբ՝ դառնայ անդրէն ի գաւառն Ազորի, և յամուրն որ կոչի Հաւաճիչ. և բարեկամաբար եկ քաղաքն ընդ առաջ նորա. և դատաւորն որ ունէր զհօգս արևելից՝ որ յայնժամ անդ հանդիպեցաւ, զոր իբրև ետես՝ վաղվաղակի ունել հրամայեաց. և առեալ ի նմանէ գանձ անչափ, և ձիս և ջորիս և զամենայն զոր ինչ և նա յարևելից ժողովեալ էր, և զինքն եդ ի յԵղնուտն ի բանտի. և ինքն փոյթ ընդ փոյթ չոգաւ ի վերայ ամուր քաղաքին Կարնոյ։ Եւ առժամ մի ջանայր խաբանօք, ասելով թէ ի թագաւորէն հրաման ունիմ, իմ է քաղաքդ, բացէք զդրունս, զի մտից։ Եւ իբրև այնու ոչ կարաց հնազանդեցուցանել, ապա մարտ եդեալ, պատերազմաւ կամէր տիրել քաղաքին. իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, վաղվաղակի ծանուցանէր իշխանին որ նստէր յԱնի, և ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան. որ իբրև լուաւ, զմի ի գլխաւորացն հանդերձ զօրու առաքեաց ի վերայ նորա։ Իսկ նա իբրև ծանեաւ զայն, ասպատակաւ առ զերկիրն և դարձաւ ի տեղի իւր. և առաքեաց ի Պարսիկս բերել զօրս յօգնականութիւն իւր. այս եղև սկիզբն անհնարին չարեացս որ անց ընդ մեզ։

Զոր իբրև լուան անօրինաց ժողովքն զհրաւէրն, ձայն տուեալ միմեանց, առժամայն ի մի վայր եկեալ, փութապէս առ նա հասանէին. իսկ նա ի-

բրև ետես զբազմութիւն զօրացն, զահի հարաւ. և քանզի ոչ գոյր հակառակ ոք, քանզի իշխանն այն՝ յորոյ պատճառս նոքա եկին, յորժամ զխօշիւն առ գնոյս գալոյն, մտեալ ի մեծ ամուրն, ամրանայ։ Յայնժամ եկեալ զօրքն ասեն. մեզ ճանապարհ ցոյց ուարի[1], զմեզ դատարկ մի՛ դարձուցաներ. իսկ նա անճարեալ, տայ նոցա առաջնորդ յիւրայնոցն, որք ելեալ գիշերագնաց եղեալ ընդ անապատ վայրս, հասին և վերայ գաւառին խաղտեաց. և յանհոգս կալեալ զնոսա, ըստ իւրեանց արիւնարբու բարուցն, որոց պատահեցան՝[2] զարան զամենայն սրակոտոր արարին մինչև ի խորթի անտառն Ճանեթոյ, և առեալ անչափ առ և գերի, դարձան մեծաւ յաղթութեամբ. և եկեալ առ չարեաց առաջնորդն՝ մեծատուր պարգևօք շնորհակալիս մատուցին նմա վասն ճանապարհի յաջողութեանն որ պատահեաց նոցա. և ապա գնացին յաշխարհն իւրեանց։ Եւ քանզի տեսին զերկիրն անտէրունչ և առանց պահապանի, վասն այսորիկ հուպ ընդ հուպ դարձ արարեալ ելին ի նոյն՝ չարին արբանեակք. և իջեալ ի գաւառն Մանանաղու, բաժանեցան յերկուս։ Մի բաժինն չոգաւ ի յԵկեղեաց, և անկեալ գիշերայն ի վերայ քաղաքին որ ի նմա, և զոր ի նմա գտին անպատրաստ և առանց զգուշանալոյ. զորոյ զաղետաւոր և զողորմագին չարեացն չեմ բաւական ընդ գրով արկանել. զի ի լուսանալ առաւօտուն՝ լալագին էր տեսանել տեսութիւն լի խռովութեամբ, որ և ըզքարինս անգամ և զանշունչ արարածս բաւական էր յողբս հառաչանաց շարժել. զի ո՞յր ուրուք ի տեսողացն ոչ բեկանէր սիրտն, և ոչ զդողի հարկանէր անձն, և ոչ խաւարամած միգաւ մթանայր լուսարանք երեսացն. զհրապարակս լի դիակամբք տեսանել, և զտունս և զընդարձակ սրահս և ըզնրբափողոցս և զգանգս այգեաց. և զրեթէ ամե-

1. Երկ. օր. առանի։ 2. Երկ. օր. զօրսն։

Նայն սահմանք քաղաքին ներկեալ էր արեամբ կոտորելոցն. ուր և զբազումս դեռ ի հոգիս էր տեսանել, հատեալս ի ձայնէ դժուարապէս շնչելով, և զայլս անողորմաբար չարաչար վիրաւորեալս. ըզկիսոցն զփորոտիսն հեղեալ և զլեարդն հանեալ և ի բերանն եդեալ, էր զի կենդանւոյն իսկ ուտել բռնադատէին։ Ով քո, Աստուած, յայնժամ ներողութեանդ. ով մերոյ չարեացս առաւելութեան. զի այս երեքտասան ամ է որ զայսպիսի անհանդուրժական կիրս կրեն ազգ քրիստոնէից, և չչիջաւ սրտմտութիւն բարկութեան տեառն. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է՝ լի բաժակաւ անապակ գինւոյ արբուցանել՝ արբուցումն չար։ Ոչ ևս ի ներումն և յողորմութիւն, այլ ի հատուցումն ատելեաց. այսոքիւք պաշարեալ զքաղաքն և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք, մինչև չմնալ կենդանւոյ ուրուք ի մարդկանէ, բայց եթէ յամուրս ուրեք։ Իսկ անօրինացն լցեալք և յագեցեալք աւարաւն, հուր հարեալ քաղաքին, առեալ զգերի և զկապուտ գաւառին, դարձան անդրէն։ Այսոքիկ վշտամբեր պատմութիւնք քո, ով քաղաք, ոչ ևս քաղաք ապաստանի, այլ խորխորատ կորստեան ի քեզ բնակողացն, ի բազմադիմի չարեացն սակաւ ինչ նշանակեալք։

Եւ եկեալ անօրինացն, հասեալք ի գաւառն Կարնոյ մերձ ի գիւղն որ կոչի Բլուրս, և քանզի բնակիչք տեղւոյն շրջապատեալ պարսպաւ ըզբլուրն՝ ի վերայ հողոյ եդին զհիմունս նորա, ըստ տէրունական առակին, վասն որոյ ի գալ անօրինացն զօրէն յորդեռանդն հեղեղի, ի բախելն ըզնա՝ ոչ կարաց վայրկեան մի կալ ընդդէմ, այլ վաղվաղակի կործանեցաւ, և եղև կործանումն նորա աշխարհալուր և անմոռաց մինչև ի կատարած յաւիտենից։ Արդ զոր նոքա յոյս փրկանաց և տեղի ապաւինի կարծէին, եղև նոցա գուբ ապականութեան, և քանզի որ յայս կոյս գետոյն Եփրատայ էին գեօղք և կրօնաստանք, ամենեքեան

անդ էին հաւաքեալք, այլ և յԱրծինն աւանէ բազումք, յորոց վերայ հասեալ թշնամեացն՝ առժամայն առակեցին զամուրս նորա. եւ մտեալ ի ներքս՝ ի փայլուն սուսերացն և ի ձայնէ լարից աղեղանցն, զդողն հարեալ ամենեցուն յերկիւղէն՝ իբրև չղթայիւք կապեալ եղեն: Եւ քանզի ոչ գոյր իշխան և առաջնորդ, որ ահիւ և խրախուսանօք զնոսա յոգի զօրութեան վառէր ընդդէմ թշնամեացն, և նահատակս քաջս յորդորելով՝ որպէս օրէն է ամենայն պատերազմողաց. վասն այնորիկ անտերունչք գոլով, ի տեսլենէ միայն լքան. լուան, խռովեցան, սասանեցան, և ամենայն իմաստութիւն նոցա ընկլաւ. և սկսան ի միմեանց զողանալ զանձինս. ոմանք ի գալ գիշերոյն ընդ պարիսպն իջեալ՝ փախստական եղեն, եւ այլք կամօք անձնատուր եղեալ. Իսկ որք ի ներքս մնացեալ, զպատերազմի հոգս թողեալ, խորափիտս փորեալ, ընդ հողով ծածկէին: Յորոց վերայ համարձակեալ անօրինացն՝ սկսան կոտորել զնոսա, ո՛չ պատերազմի օրինակաւ, այլ իբրև զոչխարս արգելեալս ի բակի. զոմանս բուռն հարեալ և բերեալ առաջի, սուսերաւ զգլուխն հատանէին: Կրկին մահուամբ բառնային ի կենաց. շողալով սուսերին ի վերայ՝ որ քան զմահ դառնագոյն է, և մահու վճռաւ. և զոմանս ի դիմի հարեալ սուր ի ձեռին ունելով, և ի պատահելն գազանաբար ի վերայ[1] յարձակեալ՝ հարեալ սուսերաւն զսիրտն, առժամայն սատակէին. Իսկ զթանձրամարմինսն և զհարստակողսն յերկիր ի դուճս արարեալ, և պարզեալ զձեռսն ի ցիցս վարեալս՝ ի գետինն պնդէին, և կորզեալ զմորթն եղնգամբքն հանդերձ յայսկոյս և յայնկոյս ընդ բազուկ և ընդ թիկունս մինչև ի ծայրս ձեռինն երկրորդի բռնաբար քարշեալ և հանեալ, լար աղեղանցն առնէին: Ո՛հ. քանի՜ դառն է պատմութիւնս:

1. Երկու օր. ճասնեալ:

PACIFIC SCHOOL ... RELIGION

Իսկ զերիցանցն և զկրօնաւորացն ո՞ր լսելիք տանին զնորանշան չարիսն՝ զոր նոքա կրեցին. զորոց ի կրծիցն ի վեր քերթեալ զմորթս՝ տարեալ երեսօքն հանդերձ զգլխովն շրջէին, և այնպիսի դառն տանջանօք տանջեալ, յետոյ ապա սպանանէին. որ զի քան զայս զի՞նչ այլ ոք դառն և անհնարին տանջանս իմանայցէ, որ և ի սրբոց վկայութիւնս չերևի ուրեք եղեալ։

Արդ այպիսօրէն գործով հատին սպառեցին զամենեսեան ի կենաց, մինչև խիլ արկեալ, և ըդկենդանւոյն թաղեալս աշտէիւք չարաչար խոցոտելով սատակէին. որ և տանջելոցն վայիւք հնչէին առ հասարակ արձագանգք լերանցն։ Եւ յորժամ վճարեցին զամենեսեան ի կենաց, ապա զանկելոցն զամենեցուն զկուշտսն ծակեալ և զլեղիսն հանեալ՝ ի յամանս ժողովէին, գերի կանանցն զհետ իւրեանց ետուն տանել։ Այսպէս եղև վաղճան կործանական բանտին. այսպէս մատնեալք ի ձեռս արանց չարաց և անողորմից. և ո՛չ եղև մեզ այցելութիւն ի տեառնէ, վասն զի ոչ լուաք նմա մինչ ի խաղաղութեան էաք. նա կոչէր զմեզ աղերսական ձայնիւ ի ձեռն մարգարէիցն. «Եկայք, ասէ, լուարո՛ւք ինձ, և կեցցէն ի բարութեան անձինք ձեր, և եթէ ախորժելով լուիջիք ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիջիք»։ Մեք ապախտ արարաք զբանս նորա. վասն այնորիկ և նա ո՛չ լուաւ մեզ ի ժամանակի նեղութեան, այլ դարձոյց զերեսս իւր ի մէնջ. և մատնեալ եղաք ի ձեռս թշնամեաց մերոց, և ատելիք մեր նեղեցին զմեզ, և արբեցաւ նետ նոցա յարեանց մերոց, և սուր նոցա եկեր զմիս անկելոց վիրաւորաց՝ արանցն պատերազմողաց մերոց. և գնացին այսու յաղթութեամբ յաշխարհն իւրեանց։ Իսկ զթիւ համարոյ անկելոցն և գերեացն՝ եօթն հազար ասացին, և կրօնաւորս վաթսուն։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Վասն աւերանաց երկրին Միջագետաց և որ ինչ ի նմա քաղաքք և անչափ կոտորածին։

Այն զոր յառաջին յիշատակ արարաք՝ թէ յորժամ իջին ի սահմանս Մանանաղւոյ բաժանեցան յերկուս, առաջինն զայս գործեաց զոր գրեցի. իսկ երկրորդն[1] ձիաթափ արագամէտ ընթացիւք ընդ Հանձէթ և ընդ Խորձեանն, ոչ խոտորելով յաջ կամ յահեակ, այլ որպէս նետ որ ի ձեռաց աղեղնաւորին ելանէ, ուժգին ձգմամբ երթեալ նպատակին հանդիպի. Նոյնպէս և նոքա, ոչ տալով քուն աչաց և նինջ[2] արտևանաց, գիշերագընաց եղեալ, յանկարծակի յեղակարծումն ժամու իբրև զկարկուտ քարախառն՝ հեղան ի վերայ բնակչաց քաղաքին Հարաւոյ։ Եւ քանզի անպատըսպարան վայրս ունէր քաղաքն, վասն այնորիկ ծովային ալեաց նմանեալ բնակչացն՝ ծուփս առեալ յետ յառաջ, բայց ելս իրացն ոչ գտանէին։ Աւաղ գործոցն որ յայնժամ անդր գործեցան։ Յորոց վերայ սուր եդեալ անօրինացն՝ կոտորեցին զմայր առ մանկամբ և զորդի առաջի հօր. և առժամայն եղև քաղաքն բարեշէն՝ գուբ արեան։ Եւ քանզի ի սաստիկ խուճապէն, և յանկարծահաս օրհասէն մոռացեալ եղև սէր սիրելեաց և գութ արեան, իւրաքանչիւր ոք հնարէր հայթայթանս գտանել՝ զի թերևս կարիցէ ապրեցուցանել զինքն ի գեհենաբորբոք բարկութենէն. վասն որոյ փախըստական եղեալ ի յայգիսն՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին, յայնս անկեալ ընդ արևախիտ որթովքն թաքչէին. զոր ծանուցեալ անօրինաց, խոյզ ար-

1. Յայլս թուի ձի արափ։ 2. Երեք օր. նիրհ։

կեալ, աշտէիւք խոցեալ զամենեսեան սատակեցին. որոց արեամբքն ներկան ողկոյզք խաղողոյն. որք յետոյ սինլքորք որք մնացեալ էին, զմեռեալս իւրեանց գտանէին ընդ որթովքն, զնոսա ծածկէին ընդ հողով. բայց զայգիսն խղճէին կթել կամ ի խաղողոյն ճաշակել, ասելով թէ մարդոյ արիւնք են[1]: Իսկ անօրինայն պարապեալ ի կոտորուածէն, դարձան ի քաղաքն, և խիլ արկեալ տանցն՝ եթէ ոք զիւր[2] ընչուկն թագուցեալ էր ուրեք, և կամ ի դարանս, մեծաւ հնարագիտութեամբ արտաքս պեղէին. և ապա հուր հարեալ քաղաքին, կիզեալ ապականեցին, և առեալ զառ և զգերի՝ ելին ի տեղւոյէն. Նոյնպէս և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և աւանք՝ զամենեսեան ապականեալ սրով և հրով և գերութեամբ, մինչև ոչ մնալ կենդանւոյ ուրուք՝ որ բանայր զբերանն և ճիկ հանէր:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Թագաւորութիւն Կոմիանոսի:

ԿՈՄԻԱՆՈՍ, քանզի առատաձեռն էր և գանձիւք հարուստ, բազում զօրս ժողովեաց իւր: Թագաւորն իբրև ետես թէ պատեհութիւնք նմա ի դէպ գան[3] և եկանեն, յաղերս անկեալ՝ սկսաւ դեսպանս առաքել. պարգևս խոստանայր և զկիւրապաղատին իշխանութիւնն յաւելուլ՝ տալ նմա, միայն թէ ի խաղաղութիւն դառնաս, որ քրիստոնէից արեանն խնդիր առնեմք. այլ նա ոչ հաւատաց և ոչ առ յանձն: Ապա ի սպառիլ դեսպանացն, որ թագաւորին էին մօտերիմք ջանային պատերազմի յաղթութեամբ հնազանդեցուցանել զնա:

1. Երկ. օր. յաւելուն, ի յուտել: 3. Երկ. օր. կան:
2. Մի օր. ընչուցն. միւսն, ընչուցն:

Եւ հանդէս արարեալ բազում զօրաց՝ եկին ի վերայ նորա, և հասեալք առ միմեանս՝ ճակատեցան ի պատերազմ. ուր բազում արեանհեղութիւնք եղեն, զորոց ասեն եթէ այնպիսի կոտորուած ի մի տեղի ի Հոռոմս չէ ոք տեսեալ. յորում տեղւոջ և բազումք ի գլխաւորացն իսկ անկան, և այս յերկոցունց կողմանցն. բայց յաղթեաց զօրն Կոմիանոսին: Եւ քանզի պատրիարգն ի կողմն Կոմիանոսին էր, որ զբազումս ի գլխաւորաց քաղաքին միաբանեաց ընդ ինքեանս, և տարեալ ի ներքս զԿոմիանոս, թագաւորեցուցին. և զՄիխայիլն աբեղայ արարեալ, ի կղզի անցուցին. բայց ասեն թէ ինքն յօժարութեամբ չոգաւ: Այս ամենայն յաշխարհաւեր տարւոջս գործեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Կործանումն Մելտինոյ շահաստան քաղաքի:

Գուսաձայն տանջանաց և ոչ խրատու՝ առ ի ձեռն Աստուած զԹուրքաստան և զտունն Պարսից,[1] և նոքօք դատեաց զմեզ ըստ իրաւի իւրոյ դատաստանացն. զի խրատու գաւազանն՝ հայրական է, իսկ տանջանացն՝ դատաւորի, որպէս Դաւիթ զտանջանս մեղաւորաց ասէ. «Բազում տանջանք են մեղաւորաց. և խրատք քո ուսուցէ զիս». սմին համաձայն և Պօղոս Եբրայեցւոցն գրէ. «Զի թէ ի խրատու կարգի կայք, ասէ, իբրև յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած»:

Արդ Քրիստոս ի կենարար իւրում աւետարանութեանն, իւրում երկնաւոր հօրն տարեալ մերձ կացոյց զմեզ նմա յընտանութիւն, և պատուիրեաց ամենայնիւ նմա նմանօղ լինել, և բարոյիցն

1. Մի օր. յաւելու և սկիզբացնող:

քաղցրութեամբ զազգականութիւն պահել հաստատուն. բայց մեք ապստամբեցաք ի մեր քաղցր և ի բարի հօրէն, և յընտանութենէն օտարացաք. վասն այնորիկ ի ժամանակի նեղութեան և չարչարանաց մերոց՝ անտես արար զմեզ, և մատնեալք եղաք ի ձեռն ազգի օտարի. և զօրացան ի վերայ մեր թշնամիք մեր, և ատելիք մեր[1] ապականեցին զմեզ. և խոնարհ եղեն մինչև ի հող անձինք մեր, և յերկիր մածան որովայնք մեր։ Եւ որպէս առ Մովսեսիւ տասն հարուածեայ դատաստանաւն տանջեալ զեգիպտոս ասէր Աստուած, թէ «Այս է զօրութիւն իմ մեծ». այժմ ամենայն մեզ հանդիպեցաւ։ Նոցա ջուրն յարիւն փոխեցաւ, մեր գետք և ջրաշեղջք և գրեթէ բովանդակ հող երկրիս՝ յարիւնն ներկաւ յաւրեանց մերոց. ի նոցա մարմինս խաղաւարտ եռայ[2], մերս բովանդակ մարմին սրակոտոր եղեալ, անդամ անդամ յօշեցաւ. ի նոսա չանաճանճն և մժեխն, որ զտիրական դէմս երեսացն չիթոցօքն հարեալ կուրացուցանէր. իսկ ի մեզ նետիցն յարձակմունքն, որ ևս դառնագոյն վիրաւորեցին. Նոցա զերիս աւուրս լոյսն ի խաւար փոխեցաւ, իսկ մեզ չիջաւ իսկ լոյսն, զի լուսոյն իսկ ընդունարանն անկեալ մահուամբ, և ոչ ևս յաւելու տեսանել զբարութիւն տեառն ի կեանս իւր. ի նոցա տունս դժուարահայեաց ժիժմակն սողեալ մտանէր, մերս տունք և եկեղեցիք, որ սարսափումն դայ ինձ ասել, ապականագործ ախտիւք այլ և դժուարաւ՝ հոտեալ ապականեցան[3]. ի նոցա անդրանիկսն զընդայ մահաբեր հրեշտակն, մերս բովանդակ տունն բնակչօք սպառեալ սատակեցան։ Ծովն միայն էր պակաս ի մէնջ. բայց թէ կշռես ըստ գործոյն, և զայն ևս տեսանես ի մեզ եղեալ. քանզի ո՞ր անդունդք անհնարինք[4]

1. Երեք օր. յափշտակեցին։
2. Մի օր. խաղաւարտ գորտ։
3. Մի օր. այպանեցան։
4. Մի օր. յաւելու աստ ընդ Պարսկաստան։

քան զԹուրքաստան կամ զեղերս երկրի խորագոյն է, յորս մեր գերիքն հեռացեալ կորեան իբրև ի կարմիր ծովուն, որ արեամբ նոցին գերեացն ներկեալ էր։ Ի նոցանէ զարդ ոսկւոյ և հանդերձից խնդրեցին իսրայէլացիքն ի վարձ՝ ընդ որոց ծառայեցին նոցա. զմեզ ի բնաւիցն կապուտ կողոպուտ արարին, և մեք նոցա չեմք ինչ մեղուցեալ։ Ո՜հ, աւա՜ղ և վա՜յ ի վերայ անմխիթար կործանմանս։ Եգիպտացւոցն երկդիմի էր պատուհասիցն իրաւունքն. մի՝ վասն դառն ծառայութեան, որով նոքա զիսրայէլ նեղեցին, որոց ի դատ եկեալ Աստուած առէր. և երկրորդ՝ զի ծառայեցին արարածոց, և ոչ արարչին որ է օրհնեալ յաւիտեանս. մեք խոստովանօղ լեզու ունիմք, թէպէտ ի բարի գործոց թափուր եմք, և զնոցա կիրս կրեմք, քանիօ՜ն ողորմելի եմք և ողբոց արժանի։ Ո՛վ տէր և արարիչ և Աստուած, ընդէ՞ր մերժեցեր զմեզ ի սպառ, և արարեր զմեզ կոխան հեթանոսաց, ծաղր և այպն կատականաց թշնամեաց մերոց։ Զարթիր և զարթո՛ զզօրութիւնս քո, և ե՛կ ի կեցուցանել զմեզ. Աստուած զօրութեանց դարձի՛ր առ մեզ, և հատո՛ դրացեաց մերոց եօթնպատիկ ի ծոց նոցա։

Արդ այլ քաղաքաց և գաւառաց աւերանաց ժամանակն ի պակաս աւուրս յանգէր, ի տասն կամ ևս աւելի կամ պակաս. իսկ քաղաքս այս՝ զորմէ մեր զճառս արկեալ է, սա մինչդեռ ի շինութեան էր՝ երինջ երեմեան գոլով յաստիս ուժի քաջութեան, ըստ Մովաբու, գիրգ և փափուկ գոլով. որով վաճառականքն փառաւորք երկրի, և օգնօղք սորա՝ թագաւորք ազգաց, որք ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, և միշտ զպարզեալ գինին ըմպէին և[1] անոյշ իւղով օծանէին։ Եւ քանզի ամենայն չարեաց սկիզբն աստի առնու, որպէս և Մովսէս զիսրայէլէ ամբաստան լինի, «Գիրացաւ,

1։ Երեք օր. առաջին։

ասէ, ստուարացաւ և սնքացաւ, եթող զտէր Աստուած զարարիչն իւր ». Նաև Սոդոմայեցիքն այսպիսի կենաց խանձեալք՝ անկան յանհնարին չարիսն, որպէս Եզեկիէլ իսկ յայտ առնէ ի հացի լիութենէ և ի յղփութենէ կենաց՝ զմայլեալս զնոսա. Նաև առաջին մարդն ի դրախտին բարիսն մին օր անարատ չկարաց վայելել: Եւ զի այսոքիկ են բնութեանս մերոյ սահման, յաղքատանալն տրտնջեմք և մեղադիր լինիմք Աստուծոյ, և ի հարստանալն՝ ամբարտաւանիմք, և իբրև զանմահս՝ զաշխարհէս բուռն հարկանեմք. վասն այնորիկ փոխ առ փոխ փոփոխմամբ ուսուցանէ զմեզ ի չափու ունել զանձինս, և քան զմեր սահմանն աւելի չամբառնալ, զի մի՛ մեծագոյնս անկանիցիմք: Քան զհող անարգ և խոնարհ այլ զի՞նչ ոք իմասցի. և մեր սկիզբն ի նմանէ է, և դարձն անդրէն ի նոյն. և որ բնութեանս մերոյ ստեղծիչն է, չկամի թէ ոք կորիցէ, վասն այնորիկ չթողու արձակասուն զոք. որքան և տեղի լինի խրատու՝ քաղցրութեամբ և հայրաբար խրատէ. և յորժամ անլուր խրատուն լինիցիմք, տիրական իշխանութեամբն տանջէ. զկէսս ի մեղաւորաց աստ դատի, զի անդ թեթևագոյն առնիցէ զտանջանսն. և զկէսն հանդերձելոյն պահէ. և են որ աստ տանջին և անդ, որպէս Սոդոմայեցիքն. և են՝ որ աստ միայն, որպէս Ղազարոսն. և են՝ որ անդ միայն, որպէս մեծատունն: Այլ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք:

Արդ վշտաբեր տարւոյն յաշունն հասանելոյ, մինչդեռ Հոռոմք զթագաւորացն ազմկաւն էին [1] պատանդեալ, ի մտանել արեգ ամսեանն, դարձեալ այլ զօր ել ի Պարսից, թէ [2] յառաջնոյն և թէ նոր՝ ոչ գիտեմ. և ընդ անապատ տեղիս այն-

1. Մի օր. պատաղեալ պա- 2 Մի օր. յառաջագոյն:
տանդեալ:

պէս զգուշութեամբ չոգաւ, որ չկարաց ոք իմանալ՝ մինչև եհաս ի գաւառն որ կոչի Կամախ. և ապա անդ բաժանեալ յերկուս, կէսն չոգաւ մինչև ի Կողոնիա, և ըստ իւրեանց սովորութեանն առեալ զերկիրն յաւարի. զոր մեք ի դարձին զանցանելն ապա իմացաք: Իսկ կէսն՝ ուշ եդեալ Մելիտինոյ, հասին ի վերայ նորա գիշերաւ. և քանզի գունդ մի հեծելազօր ի Հոռոմոց կայր պահապան քաղաքին, ի հասանել հինին, յանկարծակի գրոհ տուեալ արտաքս ելին. և ի պատահելն իւրեանց՝ բազում կոտորածս անէին յերկոցունց կողմանց. և ի լինել պատերազմին, քաղաքն՝ որքան ելանել կարաց, նա զերծաւ. և[1] մարտիկ արքն որ մնացին, այն զհետ փախստականին չոգան. իսկ զոր ի քաղաքին ըմբռնեցին, զամենեսեան սրակոտոր արարին, կացեալք ի քաղաքին աւուրս երկոտասան, և ի հիմանէ բրեալ ապականեցին զնա և զգաստակերտս նորա շուրջանակի: Եւ այս եղև ամբարտաւանութեան նոցա հատուցումն յանկաչառ և յարդարադատ[2] տեառնէ, որ հատուցանէ իւրաքանչիւր զարժանն ըստ գործոց իւրոց:

Բայց գաւառք յԵկեղեաց ի վայր, ընդ որ գիշերաւ անցին, յորժամ գիտացին զեղեալ չարիս Մելիտինոյ, ժողովեցան բազում զօրք աղեղնաւորացն և կալան զկիրճս ճանապարհին: Իսկ անօրինացն՝ քանզի այլ ճանապարհի անտեղեակ էին, և զլերինն թանձրամած ձիւն ծածկեաց, նոքա անճարացեալ հինգ ամիս զձմերոցն ի գլուխ մինչև ի Նաւասարդի ամիս՝ ի տեղին դադարեցին, և զերկիրն ի յուսոյ կենաց բարձին. և զանհնարին չարիսն՝ զոր անդ գործեցին, թողին յիշատակ ազգաց յազգս. զի զտղայսն և զայլ ապաժամեանսն նշաւակ եդեալ, աշտէիւք և նետիւք խաղալով, չարաչար խոցոտելով՝ սատակէին, և ոչ

1. Յամենայն օրինակս վրիպակաւ մարտի կարգն: 2. Երեք օր. դատաստանն:

կաթէր ի բնութիւն նոցա գութ ողորմութեան, թողում ասել զորս ի գրկաց ծնողացն առեալ զտղայսն զքարի հարկանէին. իսկ զբարեշուք կանանցն և որք ի սենեկի սնեալ էին աղջկունք, զնոցա խայտառակմունս զի՞նչ պիտոյ է մեզ և ընդ գրով արկանել. տեսանե՞ս զչափ չարեացն յորժամ Աստուած ի ձեռաց թողու, թէ քանի՜ անհնարին է։

Եւ վասն զի պակասեաց կերակուր մարդոյ և անասնոյ, նոքա ի բռնութենէ կարեացն հարկեալ, ելին ընդ Խորձայն ի վեր. և քանզի ի նոյա երկիւղէ ճանապարհք հատեալ էր, և ձիւն թանձրութեամբ դեռ ունէր զերկիրն, նոքա[1] կրկին առնէին զընթացսն. յառաջ զձի և զջորի երամակ արարեալ՝ դատարկ վարէին, և ճանապարհ բանային, և ապա զգերին և զաղխն յետոյ տանէին. և այնու ընթացիւք եկին մինչև ի գլուխ գաւառին ի գեօղն որ կոչի[2] Մորրանս։ Եւ նոքա՝ քանզի բերդ ունէր գեօղն, ժողովեալ էին ամենայն բնակիչք տեղւոյն։ Իսկ Պարսիկն յորժամ եհաս անդ, իշխանս արար, քանզի կարծեաց՝ թէ հեծեալ կայ ի բերդին. կուռ հարեալ[3] ձայն՝ պատրաստութիւն արար պատերազմի։ Եւ երթեալ, որ նոցա գլխաւոր էր՝ բերդին առաջի, սկսաւ բանս ինչ խօսել առ որ ի բերդին իշխանն էր. բազում չատրուանօք ծածկեալ էր զձիւնն. յորոց վերայ նստեալ ասպար առաջի ունելով, և մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ դժոխալուր բանս բարբառէր. և որ ի յամրոցին իշխանն էր՝ դիպող ժամու միացեալ, ի թիւրիլ ասպարին, և նա զփողիցն հարեալ նետիւ՝ առ ժամայն սատակեաց։ Եւ քանզի զօր ի Հոռոմոց գայր ի յետոյ, որք առժամայն փողս հնչեցուցին, զոր անօրինացն լուեալ, փախստական եղեն. իսկ որ ի բերդին էին, ելեալ զգերի և զաւար որքան կարացին՝ ի

1. Մի օր. կոխան։
2. Մի օր. Մորմարխեան։
3. Երկու օր. ձեան։

ներքս տարան. բայց Հոռոմն չէր եկեալ յառաջ: Իսկ Պարսիկն յորժամ ետես եթէ չիք այլ զօր, դարձ արարեալ ի վերայ՝ և յաւարառուացն որոց հանդիպեցաւ՝ զնոսա կոտորեաց, և զմնացեալսն առ և դարձաւ. և երթեալ մերձ ի սահմանսն Եղնուտին, ելին և նոքա և մարտ եդեալ թափեցին բազում գերիս, և լցան աւարաւ, զոր առեալ մտին ի բերդն: Իսկ արհնարբու գազանացն պարտաւորեալ[1] ի շիկս եղեալ, և ի մտանել նոցա ի սահմանս Տարօնոյ, իջին զօրք ի լեռնէն Սիմն կոչեցեալ, զոր մարդկան սովորութիւն[2] Սանասունք ասեն ըստ անուան նախնոյն իւրեանց. և ի դիմի հարեալ, յաղթեցին և կոտորեցին զամենեսեան. և զառ և զգերի թափեալ, դարձան ուրախութեամբ փառաւորելով զԱստուած:

Ի սոյն ամի այրեցին զգեղեցիկ ապարանս սուրբ կարապետին, զոր Հրահատ ոմն ի գործակալացն մեծին Գրիգորի որդւոյ Վասակայ՝ մեծաւ ջանիւ շինեալ էր, մին, երկրին տէր էին. զժամատունն որ առաջի սուրբ կարապետին, զոր գեղեցկայարմար պատրաստութեամբ յարդարեաց ի փառս և ի պատիւ մեծի վկային և կարապետին Քրիստոսի. նաև զայլ շինուածսն և զփայտակերտ եկեղեցին, զոր սուրբ Գրիգոր կոչեն: Եւ էր թուականիս մերոյ ամք հինգ հարիւր եօթն յորժամ այս այսպէս եղև:

1. Մի օր. ի շիփս եղեալ. և միւս շիփս եղեալ:

2. Մի օր. անասունքն, և միւսն զանասունքն:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Վասն չար աղանդին Թոնդրակեցւոց որ երևեցաւ ի գաւառն Հարքայ և զբազումս խռովեաց։

ՅԱԿՈԲՈՍ եպիսկոպոս ոմն որ ունէր զվերակացութիւն եկեղեցեաց տանն Հարքայ, սա ի սկզբան իւրոյ իշխանութեանն առաքինական կերպարանս յանձին ցուցանէր. քրձազգած, պահեցօղ, բոկագնաց. և ընտրեաց իւր քահանայս, որ յար ընդ ինքեան շրջէին, խոշորազգեստս և անպաճոյճս, հատեալս ի հեշտալի կերակրոց, և միշտ[1] սաղմոսական երգոյն պարապէին։ Եւ այսու կերպարանօք ի զարմանս շարժեաց զհեռաւորս և զմերձաւորս, և ամենայն ոք ցանկայր զնա տեսանել. և որք յոյժ վխտացեալք էին ամբարտաւանութեամբ վասն իշխանութեան, այնքան ետուն ի հնազանդութիւն նմա զանձինս, որ թէ և զհոգիս հանել հրամայէր՝ չէր ոք որ ընդդիմանայր, և կամ իշխէր բանալ զբերանն և ճիկ հանել։ Բայց կեղծաւորութիւն էր այն, և ոչ ճշմարտութիւն. քանզի պտուղն է ծառոյն ծանուցիչ՝ որպէս ի տեառնէ իսկ լուաք։ Նաև Առաքեալ նմին համաձայն գրեալ, ասէ, թէ «Եւ սատանայ իսկ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ. զի՞նչ թէ և պաշտօնեայք նորա կերպարանին ի ձև առաքելոյն Քրիստոսի։ Զի զոր օրինակ զմահացու դեղն յընտանի կերակուրսն խառնեն, և որք առնուն՝ իբրև զկերակուր ճաշակեն, և ի մահացու դեղոյն ըմբռնին. այսպէս և կարթընկէցք կերովք թաքուցանեն զկարթսն, զի ի կերոյն խաբեալ՝ ձուկն

1. Մի օր. սաղմոսասացութեան. այլ օր. սաղմոսատեանս... և այլ կերպարանօք.

ի կարծի ըմբռնեսցի, նոյնպէս և անօրէնութեան մշակքն. քանզի իւրեանց կորստեան վիհն չհամարձակին յայտնի ցուցանել ումեք. վասն զի և ոչ իսկ հաւանէր այնմ[1] թէ և կարի ի միոց անկած էր, խորասուզիլ կամօք ի խորխորատ, յորմէ չիք հնար ելանել. վասն այնորիկ մերով բարեպաշտ կրօնիւք կերպարանին առ ի զպարզամիտսն խաբելոյ, և քաղցրական բանիւք պատրեն զմիտս անմեղացն. քանզի բանք նոցա իբրև զքաղցկեղ ճարակին. զի որպէս ախտն այն դժուարին է առ ի բժշկել, այսպէս և ի նոցանէ ըմբռնեալքն հազիւ կարեն կալ յակատանի։

Վասն նոցա իսկ պատուիրէ տէր մեր ի կենարար իւրում աւետարանութեանն. «Զգոյշ լերուք ի սուտ մարգարէիցն որ գան առ ձեզ ի հանդերձս գառնենիս, և ի ներքոյ են գայլք յափշտակողք». նաև Առաքեալն զնոյն ուսուցանէ փիլիպպեցւոցն, խրատեալ ի տէրունական հրամանացն. «Զգոյշ լերուք ի շանց անտի, զգոյշ լերուք ի չար մշակաց անտի»։ Քանզի յարտաքին թշնամեացն զգուշանալ դիւրին է. բայց ի ցեղակցութենէ պատերազմացն դժուարին է ապրել, որպէս Հաբելի և Յովսեփայ դիպեցան իրքն. արդ սոքա թէ յայլալեզու ցեղից էին, յորմէ և էին, մեզ զգուշանալ դիւրաւ էր. բայց որպէս գրէ երանելին Յովհաննէս, թէ «Առ ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ամենեքեան նոքա ի մէնջ». և այսմ գիտուն լինել դժուարին է։ Համալեզուք և համացեղք, ի միոյ յականէ բղխեալք քաղցր ջուր և դառն. թէպէտ սուրբն Յակոբ յանհնարինս դասէ զայս, բայց սակայն առ մեօք եղև այս. ի քաղցր ականէս յայսմանէ՝ զոր գերափառ առաջնորդն մեր հնգետասանամեայ քրտնալից աշխատութեամբ իջեալ ի խորս երկրի, և ի խորութենէ փորուածոյ բղխեցոյց մեզ աղբիւր յորդախաղաց ուղխիւք,

1. Մի օր. իբրև։

ըստ Եզեկիէլի տեսողութեանն՝ ականակիտ և յստակ, յոր հերձուածողական ժանգաբուղխ առուքն ոչ կարացին մուտ առնել։ Քանզի պատուար ճշմարտութեանն ի վերայ վիմի հաւատոյ հաստատապէս ամրացեալ էր, մինչև ի ժամանակս վերջինս. զոր և ինքն իսկ Լուսաւորիչն մեր մարգարէական հոգւովն տեսեալ, զի գառինքն գայլք եղեն և արեան ճապաղիս հանէին. և այս եղև ի բազմանալ անօրէնութեան մարդկան ի վերայ երկրի, և ի ննջել բարի տնտեսեանն որ ցորենոյն էր սերմանող. ապա թշնամւոյն ճարակ գտեալ, ցանեաց որոմն ի մէջ ցորենոյն ըստ աւետարանական առակին։ Խառնեցաւ և դառնութեան մրրուրն ընդ կենեղուտ ջրոյն որ ի տանէ տեառն աղբիւրանայր. բայց կանուխ յայտնեցաւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք զորոմն վնասակար արմատաքի խլեցին ի յանդէ հաւատոյս մերոյ, և զմրուրն դառնութեան քամեալ ի բաց պարզեցին՝ առողջացուցանելով զջուրսն աղիւն ճշմարտութեան, ըստ սրբոյն Եղիսէի կանխայարդար յարմարման։ Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է ի գլուխ ճառին դարձուցանել զբանս, որպէս զի հաւատարիմ լիցի մեզ ասացեալս։

Արդ անդրանիկ արբանեակն և համաշունչ հօրն ամենայն չարեաց՝ յորժամ յաստիս յուժի զօրացաւ կեղծաւորական բարի համբաւն՝ զոր համբաւեցին զնմանէ անմիտ մարդիկ, սկսաւ այնուհետև ի նպատակ հաւատոյն մերոյ նետաձիգ լինել, որոյ սլաքքն մխեալ էին կայծակամբք կաղնւոյ. քանզի յոյժ խօսնակ էր այրն, և ճարտարալեզուութեամբ կախարդէր զբազմաց լսելիս. և կարծէր այնու հիմամբ տապալել զեկեղեցի սուրբ. և ոչ ած ի յիշումն զտէրունական հրամանն և զանվրէպ խոստումն առ Պետրոս, թէ «Դու ես վէմ, և ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարես-

ցեն»։ Ո՛չ հաւատայ այսմ, այլ[1] առանձնական բանս իբրև զմարդոյ ուրուք լուաւ. վասն որոյ ի պայքար մտեալ, կարծէր սափրել զփառս եկեղեցւոյ, որպէս պոռնիկ կինն այն ի հնումն՝ զհերսն Սամփսոնի, զի մատնեսցէ այլազգեացն զանպարտելի անձն. այսինքն օգտողաց ճշմարտութեանն զեկեղեցի սուրբ, զոր գնեաց պատուական արեամբն իւրով տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և պսակեալ փառազարդեաց ամենայաղթ խաչիւն, կանգնելով ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ եդեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին կենարարին ծանեաք, ըստ իւրում անսուտ հրամանին, թէ «Որ ուտէ զմարմին իմ, զմահ մի՛ տեսցէ յաւիտեան»։ Արդ տե՛ս դու զնորա մեքենաւոր խորամանկութիւնն, թէ ո՛րպէս օձաձև խարդախանօք հնարէր հեղուլ զապականիչ թոյնսն յառողջսն հաւատով։

Զառաջինն՝ ընտրութիւն սկսաւ առնել ի մէջ քահանայից ըստ արժանաւորութեան, և անարժանիցն ասաց լռել. և իբրև այսու հաճոյ թուեցաւ բազմաց, ապա ի վերայ սորին և այլ միւս ևս յաւել. քանզի արժանաւորացն հրամայէր ի տարւոջն երիս միայն մատուցանել պատարագս. և զի ի Նիկիական կանոնսն գրեալ է, Թէպէտ և յոյժ մեղաւոր իցէ, պա՛րտ է զխոստովանութիւնն ընդունել, և տէրունական մարմնոյ և արեանն հաղորդեցուցանել, և պատարագաց և ամենայն քրիստոնէական կարգաց արժանացուցանել. զայս նա բնաւ և յականջալուրս[2] ոչ ընկալաւ։ Այլ այսպէս ուսուցանէր, թէ որ ինքն իւրով անձամբն՝ որով մեղաւն և նովիմբ չապաշխարեաց, նմա ո՛չ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք. և իւր կամարարօքն ի հենգն արկեալ ծիծաղէին, և զանասունն բերեալ առաջի կացուցանէին, և այսպէս ասէին. Ա՛յ տառապեալ չորքոտանի, թո՛ղ թէ նա

1. Մի օր. առանձնական։ 2. Երկ. օր. չունին ոչ։

զիւր ժամանակն մեղս արար և մեռաւ, դու զի՞նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս։ Եւ առ այս և յերկուս բաժանեցան ժողովուրդք, յոմանց ընկալեալ եղև այս, և յոմանց ոչ. և իբրև ամենայն մարդ ի ծուփս և ի տարակուսանս անկեալ կայր, և խնդրէին զելս իրացն իմանալ. նաև որք ի ժամանակին յանապատս և ի քարանձաւս առանձնական ճգամբք միշտ զհաճոյսն Աստուծոյ կատարէին, մեծաւ հառաչմամբ և արտասուալից պաղատանօք խնդրէին այցելութիւն ի բարերար տեառնէն։ Այլ և երկիցս ժողով եղև բազում հարց և հայրապետաց և քահանայից և խառնիճաղանճ բազմութեանց՝ որոց ոչ գոյր թիւ. բայց զի իշխանք գաւառին իբրև ամենեքեան ի նորա կեղծաւորական կերպարանաց իբրև շղթայիւ կապեալ էին, խոստանային պատերազմի օրինակաւ մեռանել յառաջ՝ քան թէ զնա ի ձեռս ժողովոյն տալ։ Եւ նա նենգաւորաբար ի տան նստեալ մեծաւ[1] խրախուսանօք ի ձեռն պատգամաց՝ առնէր ժողովոյն պատասխանի, յուսացեալ յիշխանացն օգնականութիւն և ոչ յԱստուած. ոչ ածեալ զմտաւ զգաթական երգսն, թէ «Բարի է յուսալ ի տէր, քան յուսալ յիշխանս». կարծէր վատշուէրն՝ մարդկան օգնականութեամբ յաղթել ճշմարտութեանն։ Այլ Աստուած՝ որ ոչ թողու զգաւազան մեղաւորացն համարձակել ի վիճակս արդարոցն, զի մի՛ ի չարութիւն արդարքն զձեռս իւրեանց ձգեսցեն. որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ, և աղօթից նոցա լսէ. որ առնէ ի մրրիկս հանդարտութիւն, և ածէ յերաշտութեան անձրև, և զայն՝ միոյ արդարոյ աղօթիւք, նա յայց ել մեզ և արար փրկութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ գիտէ ըստ խորին իմաստութեան իւրոյ ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց, և աստ տնտեսեաց որքան արդեօք էր օգտակարագոյն. և եղև այսպէս։

1. Մի օր. խրոխտանօք։

Կրօնաւոր ումն անուն Եսայի ի կարին գաւառէ՝ ի բարեպաշտ տոհմէ, որ վասն բարի համբաւոյն երթեալ յարեալ էր ի նա, յորժամ այսպիսի յոյզք և խնդիրք զարթեան ի վերայ նորա, նա ուշադրութեամբ ուշ եդեալ՝ դէտակն կալաւ ի վերայ. քանզի յոյժ իմաստուն էր այրն, և յոյժ մտերմութիւն ցուցեալ առ նմա՝ մի ի հաւատարմացն նորա ցուցանիւր. և տեսեալ և տեղեկացեալ նորա մծղնեայ կրօնիցն, անյապաղ երթեալ պատմեաց սուրբ հայրապետին Սարգսի։ Որոյ լուեալ, և ի վերայ հասեալ գործոյն, կոչէ առ ինքն քաղցրական բանիւք զթշուառական անձն, և ըստ արժանւոյն հատոյց նմա. քանզի ի քահանայական կարգէն լուծեալ, և աղուեսադրոշմ կերպարանօք խարան յերեսս նորա եդեալ, քարոզն առ նմին աղաղակէր, թէ Որ ի սրբոյ Լուսաւորչին հաւատոյ սողոսկեալ յանօրէն Թոնդրակեցաց՝ ի մարդադէմ գազանաց փարախն մտեալ միաբանի, դատ և իրաւունս զայս կրեսցէ։ Եւ հրամայէ ի բանտի արգելուլ զամենաթշուառ անձն, քանզի կամէր թէ զղջանայ թերևս, և խոստովանի ի բաց կալ ի պիղծ աղանդոյն. զի յոյժ ողորմէր կորուսեալ անձինն։

Այլ քանզի ըստ Երեմիայի բանիցն՝ ոչ հուրն զայրելն մոռանալ կարէ, և ոչ հնդիկն զսևութիւնն, և ոչ ինծ զխայտութիւնն, այսպէս և ոչ չարն զիւր չարանալն. քանզի ի գիշերի հատեալ զբանտն և փախստական եղեալ, անցանէ յաշխարհն Յունաց՝ և հասանէ ի թագաւորանիստ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. և չարախօս լինի զհաւատոյս մերոյ, և խնդրէ մկրտիլ ըստ նոցա կարգացն։ Իսկ նոքա ըստ իւրեանց իմաստութեանն տեղեկացեալ, և ի վերայ հասեալ գործոյն՝ ոչ առնուն յանձն. այլ ասեն, թէ Ջոր Հայոց[1] խոտեալ և անարգեալ վասն հաւատոյ՝ և մեք չընդունիմք։ Եւ իբրև չյա-

1. Մի օր. հատեալ. և միւս. առեալ։

ջողեցաւ նմա այս, ելեալ գայ անցանէ ի գաւառն Ապահունեաց ի բնակարան սատանայի, յաստուածուրաց ժողովն և ի գազանաց գառագիղն, որ կոչի Թոնդրակս. և անդ առժամանակ մի զանխըլաբար որջացեալ. բայց ասեն՝ թէ և նոքա չընկալան զնա վասն առաւել պղծութեանն. վասն որոյ ելեալ ի լեառն Խլաթայ, և անդ յիւրայոցն գտեալ յագարակս և ի բացագոյն տեղիս, առ նոսա դադարէ. և անցուցեալ անդ զաւուրս իւր, երթեալ չարապէս մեռանի ի քաղաքն որ կոչի Մուհարկին։ Ոչ երթեալ ըստ գրոց կանոնի և ոչ համաձայնեալ քրիստոնէից, ի բաց թողլի է. վասն որոյ մեռաւ իբրև զէշ, և թաղեցաւ իբրև զգէշ, չար յիշատակ թողեալ զկնի իւր. զի ամենայն որ լսիցէ զպատմութիւնս զայս, անէծս արձակեսցէ զհետ նորա։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Թէ որպէս և ի Մանանաղւոյ սահմանսն բորբոքեցաւ հրդեհ մոլորութեանն, ասելի է։

ԿՈՒՆԾԻԿ ոմն չնանուն աբեղայ որ բնակէր մօտ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրի, որ դեռ ևս այսօր ագարակին զնորայն անուն կոչեն. սա հնագոյն գոլով աւուրբք, ունէր յինքեան զպղծութեան խմորն. քանզի ուսեալ էր ի չնաբարոյ աբեղայէ ումեմնէ՝ որ համբաւէր զինքենէ՝ թէ յԱղուանից է. բայց նա անդրանիկ էր սատանայի, և չտեմարան խորհրդոց նորա, ուստի ծուխ հնոցի գեհենոյն մշտաբորբոք ընդ բերան նորա ելանէր, յորմէ բազումք դեղ առեալ սատակեցան։ Արդ այս Կունծիկս ժիր մշակ գոլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն, որում Հրանոյշ կոչիւր. որ էր ի գլխաւոր և յընտիր ազգէ և տէր ագարակի և սահ-

մանակից նորա. և իբրև լցաւ ի նորա մահաշունչ թիւնիցն՝ ոչ շատացաւ իւրով կորստեամբն այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբիցն յարգարեաց։ Եւ նաև առաջին զերկու կանայս, որ էին նորա տոհմակիցք. որոց անուանքն կոչէին այսոքիկ, միումն Ալինի և միւսումն Կամարայ, որ էր արդարև կամարար սատանայի, և երկոքեան սոքա քորք հարազատք. սոքա պոռնկական մոլեգին ախտիւն, որպէս օրէն է նոցին փարախին, և կախարդական արուեստիւ՝ վարդապետք եղեն սատանայի, յորս զօրացաւ հայրն ամենայն չարեաց. որք «Սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, ըստ սաղմոսական երգոյն, և լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիրս դառնութեան»՝ նետաձիգ լինել յուղիղսն սրտիւք. որք հարին և կարեվէր սատակմամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս։ Եւ քանզի ի հայրենի՛ց ժառանգութենէ ունէին գեօղս երկուս, զնոսա կաղաղս և հանդրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի, յորս բունեալ սատակապէս եհեղ զմաղձն իւր. և նոքա մատուցակեալ, շուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին ի կորուստ. վասն սորին այսորիկ գրեաց Մովսէս, «Սրտմտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրտմըտութիւն իժից՝ անհնարին առ ի բժշկութիւն»։

Իշխան ոմն Վրվէռ անուն՝ սոցին ջամուկ կանանցս եղբայր կամարար եղեալ, սա յառաջ գոլով առողջ ի հաւատս, յառաջադէմ էր ի հանդէս բարեպաշտութեան, մինչ զի կրօնաստան շինեաց յիւրում ժառանգութեանն՝ ճգնաւոր եղբարս ժողովեալ ի նմա. և ընդարձակ սահմանօք՝ անկարօտ պահէր զկեանս նոցա որոց առաջնորդն Անդրէաս անուն ճանաչի յոյժ անուանի ի կրօնաւորական մրցմունս։ Առ սոսա գայր իշխանս այս յամենայն ամի ի պահս քառասնորդացն, և հանդիսակից լինէր նոցա մինչև յաւուրս մեծի պասեքին. և բազում՝ այլ գործս բարեաց ցուցանէր ի սոցա սպասաւորութիւն. նաև յաղքատաց-

նութիւնս և ի քահանայից հնազանդութիւնս՝ քան զբազում յառաջադէմ ցուցանիւր։ Զսա կարթեալ չարին ի ձեռն կանանցս այսոցիկ, որք ապականագործ ախտիւ պոռնկեցան ընդ նմա անխտրապէս, ոչ ածեալ զմտաւ զարեան մերձաւորութիւնն. քանզի այսոքիկ են կաղապք կորստեան նոցա. սոյն այս է և չորրորդ դուստր սողոմոնեան տզրկին. վասն սորին պատուիրէ աստուածային առաքեալն, «Մի՛, ասէ, ի ցաւս ցանկութեան, որպէս և այլ հեթանոսք, որ ոչ ճանաչեն զԱստուած»։ Տեսանե՞ս զի հեթանոսական է ախտն այն. տե՛ս որպիսի՛ հանդէս առնէ վասն նորա աստուածային երջանիկն Սողոմոն. «Որդեակ, ասէ, պահեա՛ զքեզ ի խառնակութենէ օտար կանանց, զի զորս գտանէ յանմիտ մանկանց, քաղցրական բանիւք հաւանեցուցանէ մնալ առ ինքեանս. քանզի մեղր կաթեցուցանեն շըրթունք կնոջ պոռնկի, որ ժամանակ մի քաղցրացուցանէ զքիմս հաւանելոցն, և յետոյ դառնագոյն գտանի քան զլեղի. քանզի առեալ, տանի զհոմանիս իւր իբրև զցուլ տոռնեալ, և իբրև ըզզուարակ ի զենումն, և իբրև այծեամն խոցեալ նետիւ զլերդակողմն. և ոչ կարէ բուժիլ ի նմանէ մինչև հասուցանէ զնա մահու հանդերձ ի դըժոխս, քանզի թափք դժոխոց է տուն նորա»։

Այսոքիւք թակարդեալ ողբալին այն Վրվէռ, մերկացաւ զպարկեշտութիւն, անկաւ ի հաւատոց, եղև թշնամի Աստուծոյ և սրբոց նորա. եթող զտէրն՝ որ սուրբ աւազանաւն ծնաւ զնա, մոռացաւ զԱստուած՝ որ մարմնով և արեամբ իւրով կերակրեաց զնա։ Ելեալ ի տանէ, անկեալ ի պատուոյ, մոռացաւ զուխտն աստուածեղէն, հեռացաւ ի ճգնաւորական կարգացն հաղորդութենէ. և որ երբեմն կրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւք և աշխատութեամբ շինեալ էր, ուր դասք սաղմոսասացաց և պարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին

զօրան միաձայնութեամբ զԱստուած օրհնէին, այսօր լուեալ են ձայնքն, յաւեր յանմարդի է տեղին։ Եւ յետ այսորիկ զի՞նչ. երթեալ Թշուառականն միաբանեցաւ ընդ չարադև կանայսն, և զագարակսն՝ որ իւրեանց բնական տեղիք էին, զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, որոց անուանքն կոչին միումն Կաշէ և միւսումն Աղիւսոյ, զբնակիչս տեղեացն զամենեսեան ընդ ինքեանս միաբանեցին. և ապա դիւական կատաղութեամբքն մոլեալ, զեկեղեցիսն՝ որ յիւրեանց օձաբնակ տեղիսն ի վաղնջուց շինեալ էին, զայն ի խոպան դարձուցին։ Եւ յանդաստանացն՝ ուր և դիպօղ ժամ հանդիպէր նոցա, զփրկութեան մերոյ զնշանն և զտէրունական յաղթութեան զզէնն՝ որով ընկլաւ մահու յաղթութիւնն և բարձան առ ի մէնջ առածք կամակոր Թշնամւոյն, յորս երանելին Պօղոս զարարածովքս զանց արարեալ ի Նորին զօրութիւնն պարծէր, «Մի լիցի ինձ, ասէ՝ պարծիլ, բայց միայն ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», նոքա վրէժխնդիր լեալ հօրն իւրեանց սատանայի, խորտակէին անամօթաբար։ Բայց որովհետև բզխաչն յիշեցի, ածից ի պատմութիւնս և այլ սքանչելեաց զրոյցս, որ ամենեցուն սարսափումն բերէ լսողաց։

Ի հատուածս լերինն Պախրայ որ այժմ կոչի Գայլախազուտ, առաջին հարցն աւան ինչ էր զոր[1] Բազմաղբիւր կոչեն. ուր զԱստուածային նշանն բազմապայծառ փայլչութեամբ կանգնեալ էին. որ և զանուն գեղջն ի նոյն փոխեալ՝ Խաչ անուանեն մինչև ցայսօր։ Յաւուր մեծի Պենտեկոստէին ի գիշերին եկեալ՝ որ Նոր կիւրակէն կոչի, կամարար մշակքն սատանայի, մրճով հարեալ զԹագ Աստուածընկալ նշնին՝ մանրեալ յերկիր ընկեցին, և ինքեանք զանխլաբար յօձաբնակ որջս իւրեանց երթեալ մտանէին. ընդ որ հիացան երկինք ի

1. Յօր. միում. Բազում աղբիւրք։

մերուստ, և երկիր առհասարակ զարհուրեալ զգո-
ղի հարկանիւր. զայն արարուած ողբաց արու-
սեակն, և սգաց երեկօրեայն խրլթնի։ Արդ ըստ
սովորական կարգայ ի հաւախօսի ժամուն յարու-
ցեալ երիցուն՝ եկն առաջի խաչին, զմեծի կիւ-
րակէին պաշտօնն կատարել. և տեսեալ զսքանչե-
լի տեսութիւնն՝ ձեռն զօձեօք արկեալ պատառէր
զհանդերձն, և բարձրաձայն կանչիւք զընակիչս
տեղւոյն ընդոստ առժամայն ի նորա տեսիլն հա-
ւաքէր. որոց տեսեալ[1] զմեծամեծաց զարմանսն,
զկական բարձեալ բախէին զկուրծս և գառնա-
յին. և էր ամենեցուն յանժամ՝ արանց և կանանց,
ծերոց և տղայոց միաձայն մի ողբք հառաչանաց։
Եւ մինչդեռ նոքա յայս տագնապի կային, յան-
կարծակի ծագեաց ի նոսա գիտութիւն՝ ըստ
Աստուծոյ անճառ իմաստութեանն. ի գիշերին՝
յորում այն գործեցաւ, յանկարծակի ձիւն անկեալ,
զերեսս երկրի[2] սպիտակացուցանէր, որ զհետ
անօրինայն կոլեալ՝ տարեալ ի նոցա կաղաղսն կա-
ցուցանէին։ Եւ առժամայն ազդ արարեալ երջա-
նիկ հայրապետին Սամուելի. որոյ լուեալ բազում
ժողովով անդր հասանէր. և զգաւառի եպիսկո-
պոսն և զերիցունս և զհարսն առ ինքն հաւա-
քեալ, երթեալ նոքօք՝ զանօրինացն[3] զկաղաղսն
կիզեալ ապականեաց, նզովելով զինչս և զստա-
ցուածս նոցա, որպէս Յեսու յառաջինսն զԵրի-
քովայն, զի մի ոք իշխեսցէ առնուլ ինչ. և վեց
ի նոցանէն՝ զորս վարդապետս ասէին լինել չար
և պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ,
գայ[4] ժողովով ի քաղաքագեօղն որ կոչի Ջերմայ.
և[5] աղուէս խարանօք զդէմս նոցա դրոշմել հրա-
մայէ, զի եղիցի այն նոցա նշան յաւիտենից՝
յայտնի և ճանաչելի ամենեցուն. զի մի՛ ոք տգի-

1. Մի օր. ի մեծամեծաց զարմացան. յայլում. ի մեծամեծաց զարմանացն։
2. Մի օր. սպիտակացոյց։
3. Երկ. օր. կաղաղանս։
4. Երեք օր. ժողովն։
5. Երկու օր. աղուէսախարանօք։

տաբար հաղորդեսցի ընդ նոսա, այլ իբրև ըղչար գազան հալածական լիցին յամենայն մարդկանէ։ Ցետ այնորիկ օրհնեալ զժողովուրդն՝ որ աշխատակից նմա եղեն, արձակէ ի խաղաղութիւն։

Իսկ ի գալ ամառայնոյն առաքի ի թագաւորէն դատաւոր իրաւանց աշխարհին, որում անունն էր Եղիա. որոյ հասեալ ի գաւառն Եկեղեցեաց, ընդ առաջ երթայ նմա ամենաչարն Վրվէռ. և ամբաստան լինի զմեծարգի հայրապետէն Սամուելէ, և զայլ եպիսկոպոսացն որ ընդ նմա էին, եթէ Զիմ տունն յաւարի տարան, և զգեօղն աւերեալ հըրդեհ արարին։ Եւ բազում գանձուց և ընչից պարտս ի վերայ նոցա կացուցանէր։ Զոր իբրև լուաւ դատաւորն՝ առաւել ևս ի բարկութիւն բրդեալ, առաքէ զինուորս բերել սախպաւ զերանելի եպիսկոպոսունս առաջի իւր. իսկ ի գալ զինուորացն, գրէ գլուխ եպիսկոպոսացն հրովարտակս առ վիճակաւորս եկեղեցւոյ, առ երիցունս և առ անապատաւորս, զի առանց իրիք ինչ զմըտաւ ածելոյ առ նա ժողովեսցին։ Եւ ի հասանել համբաւոյն, որպէս թէ յԱստուծոյ տեսչութենէն ազդ լինի առ ամենեսեան. առանց յապաղանաց բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, ոչ միայն քահանայիցն, այլ առաւել աշխարհականաց՝ զորս ոչ ունիմ զհամարոյ նոցա զչափ ընդ գրով արկանել. և երթեալ ժողովոյն բազմութեամբ մինչև յեզր գետոյն Եփրատայ, ուր Մանանաղի ի նմա խառնի։ Եւ լինի յայնմ ժամու եկք անձրևի. և ի յորդութենէ անձրևին զարթեաւ Եփրատէս և գայր լի դարիւ և դարիւ. իսկ զինուորքն բերեալ նաւ՝ փութացուցանէին անցուցանել զծերունի եպիսկոպոսն զՍամուէլ և զնորին եղբօրորդին զԹէոդորոս յայնկոյս յաւանն որ կոչի Կոթէր, քանզի և դատաւորն անդ իսկ էր. բայց ժողովուրդն բուռն հարեալ զեպիսկոպոսացն, ոչ ետուն ի ձեռս զինուորացն. իսկ նոքա ասեն. Նախ զսոսա անցուցանեմք, և ապա զժողովուրդդ. և այսու բանիւ

հաւանեցուցեալ զնոսա, առեալ զեպիսկոպոսունսն հանդերձ Նաւոմիւ անցուցին յայնկոյս։ Եւ դադարեցուցեալ զնաւն, եդ ի բանտի զեպիսկոպոսունսն. զոր իմացեալ ժողովոյն զխորամանկութիւն նոցա, զի ոչ դարձուցին զնաւն ի նոսա՝ որպէս խոստացան, բարձր ձայնիւք և յորդորական բարբառով զմիմեանս քաջալերէին, մեռանել անցանել ի ջուրսն, քան թէ յառաջնորդսն հաւատոյ[1] լուտանաց բանս լսել։ Եւ քանզի երեկոյացեալ էր ժամն, և արեգակն զշնցուղս ճառագայթից իւրն ծրարեալ ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն տալով երկնակամար արփւոյն, յայնժամ դասք քահանայիցն յառաջ մատուցեալ, ո՛չ խորհրդով խաչին զջուրսն բաժանէին, այլ զնոյն իւրն զտէրունական զյաղթութեան նշանն ունելով ի ձեռս՝ և բարձեալ ի վերայ ուսոց, քաջալինդ հաւատովք հարկանէին զբարձրակոհակ կոյտս ջուրցն, յորմէ որպէս խատերախ ձի ի սանձից ճմլեալ տեղի տայր անցի ժողովրդեանն. ոչ ոք վնասեալ յայնքան բազմութենէն և ոչ մի։ Որք իբրև անցին, զգոհացողական զերգսն ըդցայգն ամենայն Աստուծոյ նուագէին, առաջնորդ պարու իւրեանց ունելով զանարատն Մարիամ, որ է Եկեղեցի սուրբ, ունելով զթմբուկն ի ձեռին, այսինքն զհաւատոյ ճշմարտութիւն, ոչ անձայն և անարուեստ ի հերձուածողական ի դէճ ախտից եղեալ, այլ ջերմութեամբ ըստ Հոգւոյն սրբոյ ցամաք գոլով և ի հնչողական երգսն պատրաստական, որք բախեալ դաւթական կնտնտոցան՝ հնչեցուցանէին յամենեցունց լսելիս. «Օրհնեցէք զտէր, զի սքանչելիս արար», և որ զհետ սորա անկցին բանք. և այսու բարձրաձայնութեամբ հանէին զդիւչերն ամենայն ի գլուխ յաղօթս Աստուծոյ։

Իսկ դատաւորն յորժամ լուաւ զաստուածային

1. Երկ. օր. նախատանաց։

տնտեսութիւնն և զհրաշս սքանչելեացն, ծանեաւ՝
թէ այցելութիւն առնէ մերոյ ազգիս տէր. ի սաս֊
տիկ հիացմանէ ի դողման եղեալ՝ յաղօթս ապա֊
ւինի և զԱստուած յօգնականութիւն կարդայ, զի
Մի տգիտաբար, ասէ, խոտորեցայց յիրաւանց
քոց տէր։ Եւ ի լուսանալ աւուրն, քանզի միա֊
շաբաթ էր, երթեալ յեպիսկոպոսարանն որ Փրրին
կոչի, և զիրաւացի դատաստանն եդեալ՝ ի դատ
և յիրաւունս կացուցանէ զգլխաւորս ժողովոյն.
և հրամայեն անարժանին և պարտաւորելոյն Վրր֊
վեայ գալ ի հանդէս իրաւանց։ Եւ քանզի է
կենդանի ինչ, զոր սեպեանս կոչեն, զորմէ ասեն
թէ զամենայն գոյն փոխէ, զի յորսորդացն ապ֊
րեսցի. նոյնպէս և նա ի զօրանալ ճշմարտութեանն՝
ետես եթէ ոչ կարէ զդէմ ունել, քանզի ի ծա֊
գել լուսոյն՝ սպառի խաւարն, և ի յայտնել ճշմար֊
տութեանն՝ կորնչի ստութիւնն. և ապա զի՞նչ
առնէ, և որպիսի՛ հնարս իմանայ. Հոռոմ խոս֊
տանայ լինել, և լինի յորդեգիրս եպիսկոպոսին՝
որոյ անուն Եպիսառատ յորջորջիւր՝ կաշառով
գողացեալ զմիտս նորա։ Որոյ եկեալ առաջի ա֊
տենին՝ աղերսիւ խնդրէ զնա իւր ի շնորհս, և
դատաւորն զնոյն կամի. քանզի եղբայր անօրինին
իշխանական պատուով և քաջասիրտ արութեամբ
յընտրելոց և ի ծանօթից թագաւորին էր, յորմէ
յոյժ ակնածէր դատաւորն. ուստի և տայ զնա
յեպիսկոպոսն յաւանդ, որպէս և խնդրեաց։ Իսկ
զայլսն զօրս և գտին ի նորին ընկերացն՝ մեծա֊
մեծ հարուածովք և գանիւ տանջեալ, հալածական
արարին աւերելով զտունս նոցա. և ժողովն օրհ֊
նեաց զդատաւորն, և արձակեցան խաղաղութեամբ։

Բայց դատաստանքն Աստուծոյ կանխեալ ի վե֊
րայ նորա, որ թէպէտ ի պատուհասից զերծաւ,
այլ ի ձեռաց ամենագիտին ոչ կարաց ապրել.
քանզի յանկարծակի վառեցաւ մարմին նորա տա֊
պով՝ որպէս զհերովդէին, և մատունք ձեռաց նո֊
րա չորացեալ՝ ոչ կարէին առ կերակուրս նպաս֊

տաւորել մարմնոյն. այլև կերակուր զոր ճաշակէր տառապանօք, մուտ կերակրոյն փակեալ էր, զներգործութիւն աղբոյն վերադարձութեամբ վճարէր մինչև յօր մահուն իւրոյ. յետոյ և մարմինն իւր գողութեամբ ապականեցաւ. բայց նա ոչ եկն ի զղջումն, և ոչ յիշեաց զիւր զառաջին բարեպաշտութիւնն. այլ նովին դիւական աղանդովն վարեցաւ՝ մինչև բարձաւ ի կենաց. և տանջանք մարմնոյն միշտ յուշ առնէին զյիշատակ գեհենին յոր տանջելոց էր։

Բայց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ համարեցաք ընդ գրով արկանել, քանզի կարի աղտեղի է. և զի ոչ ամենայն ոք պնդակազմ է[1] լսելեօք բազմաց մեղացն յիշատակ՝ ի խտղտանս ձգէ զլսօղսն, և ի կատարումն գործոյն խիկ ածէ. վասն այսորիկ և ես խոյս ետու յայնմանէ։ Այլ որ յայտնի է ի նոսա, և մեզ ասելի է՝ այսոքիկ են։ Զեկեղեցի և զեկեղեցւոյ կարգաւորութիւն բնաւ ոչ ընդունէին. ոչ զմկրտութիւնն, և ոչ զմեզ ի զսարսափելի խորհուրդ պատարագին. և ոչ զխաչ և ոչ զկարգաւորութիւն պահոց։ Այլ մեք ճշմարիտ հաւատացեալքս սրբոյ Երրորդութեանն՝ պինդ կալցուք զխոստովանութիւն անշարժ յուսոյն, զոր ուսաք ի սուրբ հարցն. և ի նոցա աստուածուրաց ժողովոյն ի բաց դարձուսցուք զերեսս, անէծս ի վերայ նոցա առաքելով։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Վասն[2] տիեզերահռչակ քաղաքին Անւոյ խողխողմանն սրով։

Եւ արդ ընդ բազում հեթեթանօք և ընդ ցնորիւք անկան ազգ մարդկան, յաղագս ցոփութեան և անխոնարհելի միտաց՝ ապաստան եղեն ի

1. Երկ. օր. լսելովք.   2. Մի օր. տիեզերականն։

գործս իւրեանց. հսկայս կորովիս և բարձրահասակս, անդիմահարս և անմարտնչելիս՝ աստուածորդիս իւրեանց անուանեցին. և ոմանք աշտարակաւ ամրացեալք՝ անմատոյց ունելով զբարձրութիւն, ոչ կամեցան ճաշակել ի բաժակէ[1] բարութեան տեառն, որպէս այն առաջին շինուածն անմտութեան՝ բազմաշխատն և դիւրակործանն. այսպէս և բնակիչքն Երիքովի, յաղագս ամրութեան աշտարակայն՝ ոչ համարեցան զինքեանն ընդ այլ Քանանացիսն, թէ տիրէ Նոցա աջ տեառն կամ սուր ամենակալին մերձեսցի առ Նոսա։ Զի տէր է որ շինէ և քակէ, տայ զամուրս ի դողումն և զբարձր աշտարակս ի կործանումն. զի և աշտարակն որ էր ի սնարսն Լիբանանու, զոր շինեաց Դաւիթ, և ամրացոյց սուսերաւ և վահանաւ հակառակ Դամասկոսի, ոչ եղև խափան և դիմահար Եդերայ, որ յարեաւ սատան Սողոմոնի. զի սրբութիւնն է ամրութիւն, և պարիսպ ընտիր գործք աստուածպաշտութեան։

Եւ արդ դարձցուք անդրէն ի կարգն ըստ յառաջագրելոյդ. մի՛ սակաւ կամ փոքր համարել մեզ՝ որք ոչ զղջանան կամ ապաշխարեն, կամ ձգեն զմերձակայ և զսահմանակցացն զպատուհասն՝ որ ըստ յանցանացն հանդիպի. ողբալ Նոճւոյն յաղագս մայրւոյն, և դժնկին յաղագս ձիթենւոյն. զի ոչ եթէ ամենեքեան արժանի են մահու, ըստ տեառն հրամանին, յորոց աշտարակն ի վերայ անկաւ, այլ մերձակայիցն և յայլոց մեղաց ըմբռնումն, և հեռաւորացն խրատն և զգուշութիւն։ Զի ոչ եթէ վաղ իմն գործեցաւ, կամ բազում ժամանակ ընդ մէջ անցեալ աղաւաղեաց զանցս աղէտիցն որ ընդ Արծն եղև. վասն զի ոչ սակաւք էին որ աչօք տեսին, և ոչ լսելեաց կարօտացան. զի բազում աշխարհ և քաղաքք այն էին որ ապրեցան յայնմ հինէ. այլ ստամբակե-

1. Մի օր. բարկութեան

ցան ի միտս իւրեանց, և ամրութեամբն ապս-տամբեցան ո՛չ ի մարդկանէ՝ այլ յԱստուծոյ, որ տայ զբարձր աշտարակս ի կոխումն և զքաղաքս ամուրս ի հողաբլուրս. ոչ իմացան և ոչ ածին ի միտ զահ տեառն և զսպառնալիս որ ի Նմանէ. և զմրուր բարկութեան և զսրտմտութեան՝ որ ի Նմանէ խոնարհի յարբումն մեղաւորաց, սպառեալ համարեցան. մանաւանդ ամուրն Անի և որ շուրջ զնովաւ դստերք իւր՝ առաւել յամբարտաւանու-թիւն կրթեալ՝ ընդդէմ երկնից կայթս հարկանէին. մինչև շարժեաց Աստուած զթագաւորն Պարսից[1] փոխանակ ինքեան՝ տեսանել թէ զի՞նչ գործի ի Նմա։ Եղև գործ պատերազմի յերկիրս Հայոց ընդարձակեցուցանել զբնակութիւնս իւրեանց, և տիրել ի վերայ սահմանի այլոց թագաւորութեան. և էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր երեք-տասան։

Արդ եկեալ հասանէր թագաւորն բազում բիւ-րուք և անթիւ սպառազինօք. մտեալ յաշխարհս մեր՝ ահ և երկիւղ հասուցանէր հեռաւորաց և մերձաւորաց. կոխէր, տապալէր զաշխարհս բա-զումս, մինչև եհաս ի քաղաք՝ որ զմեղս իւր ի կատարումն լրիւ իւրով ունէր։ Կանգնեաց զխո-րանն իւր ընդդէմ քաղաքին Անւոյ, և տարա-ծեաց զբանակս ընդ լայնութիւն երկրին. Ջանայր, հնարէր՝ զի զդուռն երկաթի և զնիգս պղնձի ի բաց խլեսցէ, որ կայր ընդդէմ թագաւորութեանն իւրոյ. և անյոյս լեալ յաղագս ամրութեանն՝ թէ-պէտ և զմարտն սաստկացուցանէր՝ կամէր չուել։ Եւ զայն ոչ գիտացեալ թէ էարկ տէր ի մէջ պա-հապանաց և իշխանացն երկպառակութիւն և ան-միաբանութիւն, ամբոխումն և բաժանումն. և ան-դէն թողեալ զգործ պատերազմին՝ ի փախուստ դարձան, և խուճապեալք յերկիւղէն՝ ոչ ոք յազ-գայինան կամ ի կարևոր բարեկամն հայեցաւ,

1. Երկ. օր. պատողոյ։

այլ իւրաքանչիւր ոք ահիւ ըմբռնեալ։ Եւ տեսեալ զայս սպառազէն զօրացն՝ որ արտաքոյ մարտնչէին, հանդէպ ինքեանց ի վերայ պարսպին ճանապարհ առնէին, և իբրև զկուտակումն ալեաց ծովու ի ծոց քաղաքին հեղուին, և զպարսկական սուրն ի գործ արկեալ, ո՛չ ումեք խնայէին։ Իսկ բազմութիւն արանց և կանանց յապարանս թագաւորացն դիմեալ՝ իբր թէ կարիցեն ապրել, և այլքն ճողոպրեալ յամուրն որ[1] Ներքի բերդ կոչի։ Իսկ որ ի մէջ քաղաքին ամրացեալ էին, իբրև գիտացին թշնամիքն թէ անպատրաստք են, և ոչ գոյ ի նոսա այր պատերազմօղ կամ կերակուր և ըմպելի, վաղվաղակի շուրջ պատեալ և շտապ տագնապի հասուցանէին, մինչև յակամայ արտաքս հանին։

Անդ էր տեսանել զվիշտս և զտագնապս իւրաքանչիւր հասակի. զի ի գրկաց մարց յափշտակեալ լինէին մանկունք՝ անողորմաբար կքարի հարեալ, և մարքն արեամբ և արտասուօք զմանկունս իւրեանց թանային. զհայր և զորդի մի սուր խողխողէր. զի ծերք և երիտասարդք, քահանայք և սարկաւագունք զմի սրոյ ճաշակ մահու ընկալան. զի լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ և ծայրիւ, և ճանապարհ էր մարմին սպանելոցն. զի ի բազմութենէ կոտորելոցն և յանթուելի դիականցն՝ վտակն մեծ, որ անցանէ առ քաղաքաւն, ներկանէր արեամբ. և գազանք վայրի և ընտանի՝ եղեն գերեզման դիականցն. վասն զի ոչ գոյր որ թաղէր և հարկաւոր հողոմն ծածկէր զխողխողեալսն։ Այլ և ի[2] ճարպոյ անիրաւութեան ի նմա գործելոցն տօչորեցաւ բարձրաշէն և գեղեցկայարմար ապարանքն, և եղև ամենայն բնակութիւնն իբրև հողաբլուր. և վաշխն և նենգութիւնն որ ի նմա՝ խափանեցաւ։

Այս է բաժին անիրաւ քաղաքաց, որ չինեն

1. Մի օր. Նիրք։ 2. Երկ օր. ի ճանապարհաց։

զինքեանս արեամբ օտարաց, և ի քրտանց տնան-
կաց փարթամանան, և ի վաշխից և յանիրաւու-
թեանց զտունս իւրեանց ամրացուցանեն. և ին-
քեանք զմիտս իւրեանց անողորմ ունելով առ
աղքատս և տնանկս՝ միայն հեշտութեան և փափ-
կութեան սպասեն, և ի գործոց աղտեղութեան
ոչ խորշին, այլ միայն արբեալ լինին ի ցանկու-
թեանցն որ զնոսա ըմբռնեալ ունի։ Եւ արդ զի՞նչ
լինի նոցա ի հասանել բարկութեան տեառն. սպա-
ռին և պակասին որպէս մոմ՝ յերեսաց հրոյ, ե-
թէ թագաւոր իցէ և եթէ իշխան, որպէս ծա-
նեաք ի[1] գրելոցս։ Բայց թագաւորն Պարսից
բազում՝ գաւառաց տիրեալ, և անթիւ աւարաւ
դարձաւ յաշխարհն իւր[2]։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յաղագս թագաւորին Յունաց, որ ի թագաւորէն Պարսից ձերբակալ եղև։

Եւ արդ ոչ է պարտ անհաս և անձեռնարկելի
իրաց պատմօղ լինել, կամ՝ ընդ գրով արկանել,
զորոց ոչ այլոց աշխատութիւն տուեալ է մեզ, և
ոչ յումեքէ պահանջեցաւ ի մէնջ, և ոչ մեք կարօղ
եմք ձեռն արկանել. վասն այնորիկ բազում ինչ
հարկաւոր պատմութեանց որ ընդ սոքօք են՝ ան-
տես արարաք, այլոց թողլով ճարտարաց և հա-
րուստ մտաց, զի թերևս պահանջեսցէ ոք ի նո-
ցանէ. և այսու նախանձ արկից կարօղացն. բայց
տուգանք ոչ սակաւ համարեցաք՝ զանց առնել

1. Երկ օր. ի գրել զայս։
2. Յերեք օր. ատտանօր միաշար դնի յաւելուածս ի յետնոյ. Երկրորդ Դարքի թուականն ՇՀԳ. երրորդ Գեորգի թուականն ՌԺ. ի ՌՁէ Թաքարն եառ զԱնի և զամենայն տիեզերս։

զերկուց թագաւորացն զհանդէս պատերազմի. այլ փոքր բանիւ զմեծամեծ իրս վճարեսցուք։

Բայց թագաւորն Դիոժէն որ էր վաթսներորդ ի մեծէն կոստանդիանոսէ՝ ըստ համարոյ թագաւորացն, փոքր ինչ աւելի կամ նուազ, իբրև ետես զի թագաւորն Պարսից ոչ սակաւ աշխարհ հատուած արար ի յիւրմէ թագաւորութենէն, և զկողմնակալսն Յունաց փախստական արար, և ինքն մեծաւ աւարաւ և գերութեամբ դարձաւ յաշխարհ իւր. ապա և թագաւորն Յունաց զկնի տասն ամաց գործ պատերազմի յանձն առնու ըստ նախանձու և արիական բնութեանն. զի մի՛ անարի և վատ երևեսցի, և զկնի ինքեան վատ յիշատակ թողցէ. խրոխտալով և մեծաւ ցասմամբ իբրև ի վերայ ցամաքի ընդ ծով անցանէր, և զետեղեալ յաշխարհն Բիւթանացւոց, անհուն բազմութիւն յինքն կուտէր։ Զի դեռ ունէր զլայն և զընդարձակ թագաւորութեան զսահմանն, ի հովտացն փիւնիկեցւոյ՝ ուր է մեծն Անտիոք, մինչև յամուրն վան, և զամենայն երկիրն Ռշտունեաց յանդիման Հերայ։ Իբրև ետես զայնքան բազմութիւն զօրաց ի մի վայր ժողովեալ, ամբարտաւանեալ հպարտացաւ ի միտս իւր չյաղթել յերկրածին թագաւորաց. և ոչ զբան մարգարէին ածէր զմտաւ, թէ ոչ բազմութիւն զօրաց կարիցեն ապրեցուցանել զթագաւորն, և ո՛չ զհսկայ՝ զօրութիւն իւր. այլ աջ և բազուկ ամենակալին։

Արդ խորհուրդ իմն անվայելուչ ի միտ արկանէր, և բազում զօրս ի ձեռն սպարապետաց ընդ այլ ճանապարհ արձակէր. և ինքն բազում ամբոխիւ յարևելս ճանապարհ կալեալ գայր, հասանէր ի մեծ քաղաքն Թէոդուպօլիս. և անդ զայրուձի կազմէր։ Զարաչար են մեղք, և զորդեգրութիւն և զիմաստութիւն մերկացուցանէ ի գործելեաց. բայց առաւել ևս ամբարտաւանութիւնն, որով վարին իշխանք և թագաւորք, և ո՛չ

հաւանին յիշատակաւ առաջին ամբարտաւանիցն եղծելոյն. զի նոյն ախտս այս չարութեան՝ ապականիչ է ամենեցուն որ կրեն զսա. զի ոչ եթէ այլ ոք դիմակայ է ամբարտաւանին, այլ Աստուած է հակառակ՝ ըստ առակողին։ վասն որոյ ոչ ետ թոյլ զօրացն հանդիստ առնուլ մինչև գայցեն ժողովեսցին ի նա այլ բազմութիւնքն, և զիրեարս յորդորեսցեն ի քաջութիւն և յարիութիւն և լինիցին մեծ բանակ՝ թշնամեացն սոսկալի. այլ իւրովքն կամեցաւ զգործ պատերազմին յաջողել. փաղփաղակի ուր թագաւորն Պարսից բանակեալ էր, անդր հասանէր առ սահմանօքն Մանազկերտ գաւառի. և անդ զիւր արքայական խորանն հարկանէր յանդիման Պարսից գնդին, և շուրջ զիւրեաւ ամրացուցանէր, և օր պատերազմի սահմանէր։

Բայց թագաւորն Պարսից խորամանկութեամբ առ երկիւղի զպատերազմելն խնդրէր. զի մի՛ ցրուեալ զօրացն եկեալ՝ զթագաւորն ամրացուցեն, և անմարտնչելի նմա ճակատն լինիցի։ Լաւ համարէր երկու մասին քան թէ երիցն դէմ կալ. շտապ տագնապի յարուցանէր, մինչև անդէն ակամայ յունական ճակատն կազմէր ընդդէմ կազմ՝ ճակատուն Պարսից։ Եւ իբրև խրոխտալով առ իրեարս յարձակէին, և պատերազմական հանդիսիւ ընդ միմեանս բաղխէին, և դեռևս ոչ երևէր և ոչ միոյ գնդի պարտութիւն. անդէն փաղփաղակի մեծ գունդ մի՝ առ որս չիք ի նոսա աստուածպաշտութիւն, ապստամբեալ ի թագաւորէն Յունաց՝ ի կողմ թշնամեացն յաւելուին։ վասն որոյ բազում բեկումն զօրացն եղև. և յայնմ հետէ յապաղանօք և ոչ քաջութեամբ ի դաշն մատչէին, և զՊարսիկսն գրգռեալ՝ ժիր և անմարտընչելիս կազմէին։ Բայց թագաւորն Յունաց անպատճառ և անտեղեակ՝ լի ցասմամբ կայր ընդ զօրս Հայոց և ընդ ազգն, և ընդ ակամբ հայէր ի նոսա. բայց իբրև ետես միամտութեամբ զպա-

տերազմի և զքաջ արանցն զնահատակութիւնն, որ ոչ զանգիտէին ի կորովի աղեղնաւորացն Պարսից, այլ արութեամբ ընդդէմ կային հանդիսին, և ոչ զթիկունս դարձուցանէին. թէպէտև բազումք ի սիրոյ թագաւորին բաժանեցան, սակայն միամտութեամբ նոքա զմահ յանձն առին. զի և զկնի մահու՝ միամտութեամբ քաջութեան վայելուչ յիշատակ թողցի. ապա սէրս անդէպս ցուցանէր, և պարգևս անձեռնարկելիս խոստանայր։

Անդ ի վեր հայեցեալ թագաւորն՝ յորում բազմեալն էր, և նկատեալ հայէր առ ախոյանսն. և տեսեալ յիւրոյ զօրացն խուճապեալ և ի փախուստ դարձեալ, անդ և անդր վազվազակի զբուպառազինի և զինուորի ձև զգեցեալ, և իբրև զփայլակն հասանէր ի ճակատ մարտին. և ի քաջ արանցն Պարսից բազումս դիաթաւալ կացուցանէր, և չտապ տագնապի զօրացն առնէր։ Այլ զայն ո՛չ իմանայր թէ զօրավար զօրացն տեառն ո՛չ էր ընդ նմա, որ Յեսուայ երևեցաւ և տայր զյաղթութիւնն. և ոչ ել տէր ընդ զօրս մեր զինու և վահանաւ, և ոչ եհան սուր ընդդէմ թշնամեացն և արգել. և ոչ տէր զօրութեանց ընդ մէջ իւր ածաւ, և ոչ եղջիւր փրկութեան և յուսոյ եղև մեզ տէր։ Այլ յինքն ամփոփեալ զզօրութիւն իւր ի մէնջ, և մատնեաց զմեզ ի ձեռս թշնամեաց մերոց և ի նախատինս դրացեաց մերոց. և իբրև զոչխար ի զենումն ետ. աղեղունք մեր փշրեցան, և զէնք մեր խորտակեցան. զօրականք մեր տկարացան և լքան. զի եբարձ տէր զզօրութիւն իւր և զսիրտ քաջութեան ի զօրականաց և յիշխանաց մերոց. առ զսուսեր և զկարողութիւն ի նոցանէ՝ և ետ թշնամեացն, յաղագս անպատշաճ վարուց նոցա։

Արդ զայն աշխարհակալ և զմեծ աթոռոյ տէր, իբրև զտրուկ մի անարի մեղացն՝ ձերբակալ արարեալ, առաջի թագաւորին Պարսից կացուցանէին. այլ Աստուած՝ որ հարկանէ և բժշկէ, որոյ

անբաւ է քաղցրութիւն մարդասիրութեանն, և
ոչ ի սպառ ի վայր հարկանէ զոր խրատէն, այլ
սակաւ փորձութեամբ ներէ՝ զի գիտասցուք մեք
զմեր տկարութիւնս, խնայեաց և մեծարեաց զիւ-
րոյ պատուանդանի աթոռոյ զտէրն, և արկ ի
սիրտ գազանամիտ Թագաւորին Պարսից զսէր և
զխնամ իբրև ի վերայ եղբօր սիրելւոյ. բազում
դիւրութեամբ և խնամով արձակեաց զնա։

Եւ արդ զոր Աստուած ազատեալ ի ձեռանէ
այլազգւոյն կորզեալ եհան, որ իւրքն էին՝ նենգու-
թեամբ և խայտառականօք խաւարեցուցին ըզլու-
սաւորանս նորա և սպանին, և անջնջելի արիւն ի վե-
րայ այնմ թագաւորութեանն հեղին։ Յայնմ հետէ
բարձաւ զօրութիւն յիշխանաց և ի զինուորաց,
և ոչ տուաւ յաղթութիւն այնմ թագաւորու-
թեան. և իշխանք նենգութեամբ և մախանօք առ
իրեարս կային, և զդատաստանաց իրաւունս բար-
ձին. միայն զաշխարհն աւերէին և ոչ փրկութիւն
գործէին։ Մինչև բարկացեալ սրտմտութեամբ
տէր՝ հրաւիրեաց զազգս բազումս ի վրէժխնդրու-
թիւն ինքեանց, ի Լուսնալերանց և ի մեծէ գե-
տոյն որ անցանէ ի հիւսիսակողմն Հնդկաց, այ-
լալեզու և չար ազգաց գալ հեղուլ իբրև զջուրս
բազումս ի վերայ աշխարհաց մերոց, արկանել
զհիմունս իւրեանց առ եզերբ ծովուն Ովկիանո-
սի, և կանգնել զխորանս իւրեանց յանդիման
քաղաքին մեծի. և լնուլ զամենայն աշխարհս ա-
րեամբ և դիակամբք, և բառնալ զկարգս և զկրօնս
քրիստոնէութեան։

Բայց իբրև ետես Թագաւորն Պարսից Ալփաս-
լան զայնքան յաղթութիւն՝ որ ի ձեռն իւր եղև,
և զաջողակ երից պատերազմացն, զի զառաջինն
թէպէտ անառ մնաց Մանազկերտ՝ սակայն բա-
զում աշխարհ սրով և գերութեամբ տապալեաց.
և երկրորդ զԱնի խողխողմամբ սրոյ և հրակի-
զութեամբ ամայի և անապատ արար. վասն այ-
սորիկ աներկիւղ և խրոխտ միտք գայ ընդ առաջ

թագաւորին Յունաց։ Եւ ուխտ եդեալ ի մտի, եթէ ի բուռն արկանի՝ սիրով և պատուով արձակեմ զնա յիւր թագաւորութիւնն. և երդմամբք դաշինք հաստատեալ, զի խաղաղութիւն եղիցի ընդ Պարսից թագաւորութիւնս և ընդ Յունաց։ Բայց իբրև եղև բարձր ի գլուխ և յայսմ պատերազմիս, և զոր ինչ կամէրն[1] եղև և ի գլուխ եհաս. և յորմէ դողայրն և զարհուրէրն՝ կապանօք առաջի իւր յոտին կացուցեալ կայր իբրև զմի ի ծառայից իւրոց. յայնժամ ապա յիշեաց զդաշինսն զոր եդ ընդ Աստուծոյ, և յարուցեալ նստոյց զնա ընդ աջմէ իւրմէ. և իբրև զբարեկամ հաւատարիմ մեծարեաց զնա, և ուխտ ետ ընդ նմա, թէ յայսմ հետէ մի՛ եղիցի ընդ իս և ընդ քեզ խռովութիւն. այլ խաղաղութեամբ զթագաւորութիւն քո ունիցիս, և մեք զպարսկական տէրութիւնս. բայց զոր առի պատերազմաւ՝ ինձ լիցի, և այլ մի՛ արշաւեսցուք յաշխարհս ձեր. և արձակեաց զնա մեծաւ պատուով։ Զկնի այսր իբրև ետես եթէ դաւաճանութեամբ յիւրոց նախարարացն ըմբռնեալ եղև, և յաչիցն զրկեցին, և ոչ եհաս ի թագաւորութիւնն, այլ չարչարանօք մեռաւ, լի եղև խռովութեամբ և ցասմամբ. կամէր զսիրելոյն հատուցանել, և անդէն ժամանեաց նմա մահ, և ել յաշխարհէս զկնի ամենայն երկրածնաց, ուր ի միասին են թագաւորք և տնանկք։

ԲԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆՈՅՆ ԳՐՈՑՍ

ԿԱՐԵՒՈՐ համարեցայ առ սիրելի եղբարս մեր գրով յիշեցուցանել վասն գիտութեան ծանուցելոյ իրաց, որպէս սկիզբն եղև բանիցս ճառել զԱստուծոյ Նախագիտութիւնն, զանբաւութիւնն՝

1. Մի օր. կամեցաւ։

սակաւ բանիւք. Թէ որպէս արագաքայլ և աշխարհահայեաց գեղեցիկ և լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կատարելապէս լուսով, և[1] զմիջակն ունէր ճանապարհի ընթացս, երագընթաց շարժմամբ ընդ ճանապարհն ճեպէր ի կիսագունդն անստուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նիւթեալ լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան. և այնպէս թանձր պարուրեալ շուրջ զնովաւ, որ զանհնարին փայլումն ճառագայթիցն արգել. և որ ոչ է ական համարձակ տեսանելի՝ նուաստագոյն քան զաստեղս երևեալ, միայն բոլորն երևէր։ Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ՝ զանստուեր և լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարաւ փակեալ. և զպայծառութիւն ոգւոյ և զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անտեսանելի և աղջամղջին եղեալ։ Զի յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր թուական Հայոց չորեքհարիւր ութսուն և երկու, մինչև ցայժմ ուխտ սրբութեան և կարգ եկեղեցեաց քայքայեալ ապականեցան. և ոչ համբաւ խաղաղութեան կամ աւետիս[2] բարեաց լուաք. և ոչ մի արձան յաղթութեան կանգնեցաւ, և ոչ թագաւորաց և ո՛չ իշխանաց։ Եւ ոչ այդ միայն, նաև ոչ մարթացին կրօնաւորքն զդիմի հարկանել պատերազմասէր դիւին. այլ տկարացեալ և անզօր եղեալ, անժուժկալ և կամակոր՝ ընդ ձեռամբ թշնամեաց արկեալք, խռովութեամբ և բարկութեամբ լի և պատարուն եղև երկիր. զի[3] ոտն առ ոտին եղև ճշմարիտ մարգարէութիւն խաւարումն նորա. զի յայնմ հետէ յարձակեցան թշնամիք ի վերայ մեր, և զգեցուցին մեզ հանդերձ սգոյ և տրտմութեան, և բարձաւ ուրախութիւն յաշխարհէ։

Արդ երբև այնպիսի աղէտք տարակուսանաց և

1. Երկու օր. զմիջակսն։
2. Երկու օր. բարութեան։
3. Մի օր. և որպէս զիտոտն առ ոտին։

աշխարհահեծ երկունք տարածեցաւ ի վերայ ամենայն երկրի, և ել հուր հարաւային և եկեզ զամուրս բարձունս, և զաշտարակս անմատոյցս իբրև զմոմ հալեալ սպառեաց. պակասեալ նուաղեցան թագաւորք և իշխանք, և յոյս ակնկալութեան ապաստանի բարձաւ ի մէնջ։ Այլ տարածեցաւ առհասարակ ի վերայ մեր բարկութիւն սրտմտութեան տեառն. զի քակեցան տունք աղօթից, և օծեալ իւղով սրբութեան քարինք՝ հիմն ապարանից այլազգեաց արկան. և պաշտօնն սրբութեան բարձաւ ի միջոյ, և եղաք յայպն և ի նախատ հեթանոսաց. և մաշեցաք և կորացաք, և յերկիր կցեցան մէջք մեր. և եղաք իբրև զոսկերս ցամաքեալս, յորում ոչ գոյր յոյս շնչոյ կամ կենդանութեան. և յանցանք հարց մերոց ի մեզ լցեալ կատարեցաւ, խնդրել ի մէնջ զպարտիս վրիժուց նախնեաց մերոց. եօթնապատիկ հատուցումն ի ծոց մեր ընկալաք. վասն զի անուն քրիստոնէութեան ի նախատինք և յայպն կատականաց համարեալ լինէր։ Զի իրաւունք և դատաստան բարձաւ ի մէնջ, և արտասուաց և հառաչանաց մերոց տեղի ո՛չ գոյր. զի բարեպաշտութիւն նոցա յայն էր՝ զրկելն և կողոպտելն և սպանանելն զմեզ։ Զար թուէր նոցա հարկաւոր զգեստն որ զխայտառակութիւնս մեր ծածկէր, այլ յորժամ տեսանէին զմեզ մերկս և ծանակս՝ այնու առաւել ուրախանային. զի ի բազում վշտացն՝ որ պատահէր մեզ, երիթացեալս և խուռացեալս իբրև ստուեր շրջէաք ի վերայ երկրի դողալով և զարհուրելով. կերակուր մեր անզօր, և ըմպելի դառն յերկիւղէ և ի սպառնալեաց տերանց մերոց. վասն զի ոչ համարէին թէ գոյ մեր Աստուած յերկինս, և կամ աղօթք մեր և պաղատանք առ նա հասցեն։ Զի կամեցաւ տէր այնպիսի խոշտանկանօք լլկել զմեզ, և հալածել և չարչարել, և զամենայն հասակ արկանել ընդ տանջանօք. արտաքսել և մերժել զմեզ յերեսաց իւրոց,

որպէս պատժապարտս և յանցաւորս. ցրուել և հեռացուցանել զմեզ ընդ ազգս օտարս, թէ թերևս կարասցէ զատամբակ և զանհնազանդ միտս մեր և զխստերախ, արկանել զմեզ ի ներքոյ խրատու գաւազանին իւրոյ իբրև զԻսրայէլ յաւուրսն Եղիայի, և զՍամարիա յաւուրսն Եղիսէի։ Վասն զի գոյր առ նոսա միսն յուսոյ, զթագաւորացն և զիշխանացն վերակացութիւնն, և որ քան զամենայն վերագոյն՝ զշնորհալից և զուրախարար բան մարգարէիցն, որ այսու զօրանային, և ընդդէմ կարէին կալ նեղութեան փորձութեանցն, զոր ընդունէին ի Տեառնէ։ Իսկ մերս ծանրագոյն և առաւելագոյն է քան զամենեսեան, անթագաւոր և անիշխան, անտերունչ և անվերակացու՝ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ, և ոչ գոյ մի տեղի ապաստանի գտանել մեզ. այլ նուաղեալ և հնազանդեալ եմք ի ներքոյ թագաւորութեան հեթանոսաց կալ, և զսաստիկ հարուած գաւազանի նոցա օր ըստ օրէ ընդունել. զի որով ոչ ծառայեցաք Տեառն՝ ծառայեսցուք այլազգեաց, և որով քամահեցաք զերկիւղ Տեառն, երկիւղիւ նոցա տագնապեսցուք օր ըստ օրէ. և վասն զի զպաշտօն Տեառն պղերգութեամբ մատուցաք, պաշտեսցուք և սպասաւորեսցուք նոցա ի տուէ և ի գիշերի։ Զի ո՛չ եթէ ըստ յանցանաց մերոց խրատեաց զմեզ, այլ գթութեամբ և ողորմութեամբ արկ զմեզ ի բով խրատու յաղագս զգաստացուցանելոյ զմեզ և պիտանիս առնելոյ։

Զի եթէ դիցես զմեղս մեր ի կշիռս, ծանրագոյն է քան զխրատ մեր՝ զոր ընկալաք ի քէն, և թեթևագոյն պատուհասք քան զպարտիս մեր. զամենայն զբօսանս տանջանաց ա՛րկ ի վերայ մեր, այլ յերեսաց քոց մի մերժեր, Տէր. և զամենայն ալիս փորձութեան յարո՛ ի վերայ մեր, այլ ի սիրոյ քո մի՛ մերժեսցես զմեզ Տէր։ Լա՛ւ է անկանել ի ձեռս քո և ընդունել ի քէն խրատ և պատուհաս, քան թէ ի բաց կալ ի քէն ան-

խրատաբար. լաւ է մերձենալ ի քեզ չարչարանօք և նեղութեամբ, քան թէ հեռանալ ի քէն և կալ անդորրութեամբ և դիւրութեամբ. չա՛տ է մեզ այս՝ զի անուն սուրբ քո կոչեցեալ է ի վերայ մեր, համարելով զմեզ քեզ ի ժառանգութիւն, ստանալ զմեզ քեզ ժողովուրդ նորոյ ուխտիս պատուական արեամբ։ Արդ մի՛ թողուր զմեզ ի ձեռանէ քումմէ վասն արարչական կամաց քոց, զի մի՛ ի սպառ չարչարեսցիմք ի հեթանոսաց յատելեաց քոց. զի այս ամենայն և առաւելագոյն քան զգիր մատենիս եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց։

Եւ արդ չատ համարեցաք զամենայն ծփանս ալեկոծութեան գրել, որ եղև յաւուրս մեր. և մասնաւորս բաժանել, որ ինչ հանդիպիւր յանցնիւր տեղեաց, աշխարհաց և քաղաքաց, զոր ինչ կրեցաք ի հեթանոսաց։ Զի ոչ մի օր, կամ միոյ ժամանակի հանդիպեցաք անդորրութեան կամ դիւրութեան. այլ ամենայն ժամանակ աւուրց մերոց լի եղև խռովութեամբ և նեղութեամբ. և օր ըստ օրէ յաւելոյր ևս ի չարչարանսն և ի տառապանսն։ Եւ ոչ ոք ի նոցանէ բարեմիտ եղև առ մեզ, թէպէտ և բազում ամօք բնակեցան առ մեզ. ոչ արգելաւ սրտմտութիւն նոցա որպէս իժի, և ոչ եղև յագումն ագահութեան նոցա իբրև հրոյ. զի ամենայն խորհուրդք նոցա որ վասն մեր, ի չարութեան են, և բանք նոցա լի նենգութեամբ։ Վասն զի ամենայն առաւօտու նորագոյն սկիզբն չարեաց առնէին. զի այն էր խորհուրդ նոցա ամենեցուն՝ մաշել և սպառել զմեզ իբրև զհնացեալ ձորձս, և բառնալ զյիշատակս մեր ի միջոյ իւրեանց, զի ընաւ մի՛ հայեսցին և տեսցեն զմեզ կենդանիս. այլ եղիցին գերեզմանք մեր անհետ ի ներքոյ ոտից նոցա։

Վասն այնորիկ կարօտացաք հին ժամանակագրացն պատմութեան, զի ըստ պատշաճի և յարմարական բանիւք իւրեանց դրոշմեսցեն զայս գիր

մատենի, զներկայից և զանցելոց զհանդիպումն անսխալապէս ի մի հաւաքելով որ ինչ եղեն, թողլով զկնի իւրեանց յիշատակս իրացն՝ որ եղեն, որպէս ցուցանէ առաջնոցն պատմագրութիւնն։ Իսկ որ աստ յայսմ մատենիս գրեցան՝ ոչ լիով, այլ միայն զսկիզբն իրացն որ եղև և անց ընդ մեզ, զի ոչ զկատարումն իրացն կարացաք բովանդակ զմտաւ ածել կամ գրել. բայց զայս ամենայն յաղագս այնորիկ եդաք, զի ընթերցջիք և գիտասջիք, եթէ մեղքն եղև այս ամենայնի պատճառ որ անց ընդ մեզ. զի հայեցեալ ընդ մեզ՝ զարհուրեսջիք երկնչել յերեսաց տեառն. և դողալ յահէ զօրութեան նորա. կանխել յառաջագոյն խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ՝ վաղ ժամանել քան զշարժել պատուհասին, և ընդդէմ կալ։

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբաս 78.
Աբիսողոմ 42.
Ագապ 47.
Ալփասլան Թագաւոր Պարսից 133.
Ախնի 118.
Ահարոն որ և Աւան 70. 87.
Աղեւսայ ագարակ 120.
Աղուանք 117.
Աղօրի աշխարհ 10. 97.
Ամիրա 33.
Անանիա 54.
Անանիաս 38.
Անդրէաս կրօնաւոր 118.
Անդրոնիկէ 23.
Անի 14. 47. 51. 52. 53. 72. 86. 97. 125. 127. 133.
Անտիոք 36. 130.
Անտիոքացիք 31.
Աշոտ 12. 13. 14. 44. 47.
Աշոտ Թագաւոր Հայոց 86.
Ապահունիք 39. 75. 117.
Ապուսուար 53. 86.
Առիճ 54.
Ասիա 52. 53.
Ասորեստանեայք 96.
Ասորիք 32. 70.
Ասուրան 78. 79.
Ատոմ որդի Սենեքերիմայ 72.
Արածանի 87.
Արծն, Արծին 53. 64. 69. 74. 100. 126.
Արծակ 37.
Արծկէ 84.
Արծրունիք 27. 37.
Արճէշ կամ Արճիշ 30. 53. 74.
Արշակունիք 53. 57.
Աւան որ և Ահարոն 87.
Աւանիկ, անտառ 80.
Ափխազ 23. 25. 28. 52.
Ափխազք 10. 12. 14. 16. 25. 75.
Բաբելացիք 27.
Բաբելոն և Բաբելոնն 21. 75. 92.
Բաբերդ 78.
Բագարատ Թագաւոր Ափխազաց 10. 12. 52.
Բագրատունի 12.
Բագրեւանդ 10.
Բազմաղբիւր որ և Գայլախազուտ 120.
Բաղաամ 81.
Բաղակ 81.
Բարսեղ 36.
Բասեն և Բասեան 15. 16. 20. 22. 54. 57. 69. 80. 86. 93.
Բերկրի. 37. 74.
Բզնունիք 84.
Բիւթանացիք 130.
Բլուրս 99.
Բուլղարք 11. 36. 70. 71.
Բջնի 52.
Գագիկ 12. 13. 47. 51. 52.
Գագիկ որդի Աբասայ 78.
Գալիլեացիք 56.
Գայլախազուտ 120.
Գանձակ 86.
Գեղքու 63
Գէորգ Թագաւոր Ափխազաց 12. 14. 24. 26.
Գէորգի 14. 15. 16. 24 26 29.
Գողիաթ 83.
Գուրգէն 10. 12. 24.
Գրիգոր որդի Վասակայ 51. 70. 110.
Գրիգոր վարդապետ 13.
Գրիգորիս լուսաւորիչ 88.
Դամասկոս 126.
Դանիէլ մարգ 35. 92.
Դաւիթ դունայի 52.
Դաւիթ մարգ 9. 28. 42. 44. 63. 70. 83. 87. 104. 126.

Դաւիթ որդի Սենեքերիմայ 52·
Դաւիթ Կիւրապաղատ 9· 23·
Դաւիթ որ և Սենեքերիմ 21·
Դեմեսլիկոս 36· 40·
Դերջան 77·
Դիոժէն կայսր 130·
Դու 80·
Դուին 52· 53· 86·
Եբրայեցիք 44· 104·
Եգիպտացիք 69· 106·
Եգիպտոս 27· 105·
Եդեր 126·
Եզեկիա 70·
Եզեկիէլ 15· 39· 70· 88· 107· 113·
Եկեղեաց, գաւառ 9· 39· 70· 77· 98· 108· 122·
Եզանց բերդ 97·
Եղիա իշխան 122·
Եղիա մարգ 63· 69· 81· 137·
Եղիսէ մարգ 113· 137·
Եղնուտ 97· 110·
Եպիփանոս եպիսկոպոս 124·
Եսայի կրօնաւոր 116·
Եսայի, իա և իաս մարգ 10 44· 46· 60· 64· 66· 69· 76· 91·
Երեմիա մարգ 17· 50· 57· 63· 76· 89· 96· 106· 116·
Երիզա 97·
Երիքով 50· 121· 126·
Երուսաղէմ 38· 39· 50· 64· 66· 67· 90·
Եւսեբի 39·
Եփրատէս և Եփրատ գետ 99· 122·
Զաքարիա եպիսկոպոս 24·
Զոյի 31·
Ըռատ 16·
Ըռուզք 10·
Թաթուլ 78·
Թեսաղոնիկեցիք 36·
Թէսաղոնիկէ 36· 37·
Թէոդոռ 86
Թէոդոս 41·
Թէոդոս Թագաւոր 92·
Թէոդոս եղբօրորդի Կաթողիկոսին Սամուէլի 122·
Թէոդորոս որդի Աշարոնի 87·
Թէոդուպօլիս 15· 130·
Թէոդուրա 39· 40·
Թոնդրակեցիք 111· 116·
Թոնդրակս 117·
Թուրքաստան 37· 54· 87· 104· 106·
Իսրայէլ և Իսրայելացիք 25· 37· 43· 45· 56· 57· 63· 70· 88· 106·
Իւվանէ որդի Լիպարտի 97·
Լիբանան 126·
Լիպարիտ 70· 71· 97·
Լուսաւորիչ 13· 50· 51· 73· 113· 116·
Լուսնալերինք 133·
Խալիփայ 71·
Խաղտիք 16· 57· 58· 78· 98·
Խաղտոյ Առիճ 23· 54·
Խաչ, գիւղ 120·
Խաչիկ Կաթողիկոս 54· 72·
Խլաթ 87· 117·
Խլաթայ լեառն 117·
Խորձան և Խորձայն 102· 109·
Խորձեն 57· 76· 102· 109·
Խրթի, անտառ 98·
Խտրիկ 37· 38·
Ծիրանիս, լեառն 93·
Ծորոխ գետ 78·
Կաթողիկէ 34·
Կամախ 108·
Կամարայ 118·
Կամենաս 53· 69·
Կաշէ, ագարակ 120·
Կարապետ 110·
Կարին 15· 23· 53· 55· 57· 80· 97· 99· 116·
Կարս 73·
Կաւասխլաս 37·
Կեսար 39· 41·
Կիւրակոս 46·
Կոթեր 122·
Կողոնիա 108·
Կոմիանոս իշխան 29· 103·
Կոմիանոս կայսր 29· 94· 103·
Կոմենոս կայսր 94·
Կոստանդ որ և Մոնոմախ 41·
Կոստանդիանոս 29· 30· 31· 130·
Կոստանդին 28· 29· 44· 46· 86·
Կոստանդնուպօլիս 11· 21· 25· 28· 30· 32· 36· 54· 72· 86· 116·

Կովկաս 75·
Կունծիկ աբեղայ 117·
Հաբէլ 9· 112։
Հալպ 31·
Հայք 9· 12· 19· 26· 34· 38· 44· 46· 47· 48· 50· 53· 54· 57· 70· 72· 73· 76· 78· 86· 88· 92· 116· 127· 131· 135·
Հանձէթ 76· 102·
Հաշտենք 47· 57· 97·
Հարք 10· 39· 87· 111·
Հաւաճիչ 10· 97·
Հեր, գաւառ Հայոց 26· 130·
Հերմոն. լեառն 63·
Հերովդէս 124·
Հնդիկ 133·
Հողեփեռնէս 83·
Հռոմոս 19·
Հռոմք և Հռոմ 9· 11· 12· 14· 16· 19· 20· 21· 22· 25· 30· 31· 33· 34· 35· 37· 47· 48· 69· 73· 78· 83· 88· 94· 97· 104· 107· 108· 109· 110· 124·
Հռասիմ 10·
Հռովմայեցիք 43·
Հրանոյշ 110· 117·
Հրեայք 43· 70· 90·
Ղազարոս 107·
Ճանեթ անտառք 75· 98·
Մազդաս բերդ 21·
Մանազկերտ 10· 74· 80· 131· 133·
Մանանաղի 39· 98· 61· 102· 117·
Մանեակ 33· 41· 117· 122· 124·
Մանկան փոմ 87·
Մանտատոր 83·
Մարիամ 123·
Մելիտինէ 51· 104· 108· 194·
Միխայէլ, կայսր 35· 46· 104·
Միխայէլ, կայսր այլ 94·
Միջագետք 102·
Մոնոմախ, կայսր 41· 85· 92·
Մովաբ 106·
Մովաբացիք 25·
Մովսէս մարգարէ 27· 43· 63· 65· 83· 105· 106· 118·
Մորրանս 109·
Մուհարկին 117·
Յակոբ, առաքեալ 112·
Յակոբոս, եպիսկոպոս 111·
Յայէլ 83·
Յազաբէլ 63· 65·
Յենովք վարդապետ 13·
Յեսու 121· 132·
Յոբ 17·
Յոյնք 21· 44· 49· 51· 52· 86· 96· 116· 129· 130· 131· 134·
Յովհաննէս, առաքեալ
Յովհաննէս, եղբայր Աշոտայ 13· 44· 47·
Յովհաննէս մկրտիչ 31·
Յովհաննէս վարդապետ Կոզեռն 13· 19·
Յովսէփ, Նահապետ 57· 112·
Յեսսէփ, վարդապետ 13· 112·
Յովրամ 25·
Յուդայ 90·
Յուդայ, մատնիչ 50·
Նաբովթ 64·
Նեռն 38·
Ներքի բերդ 128·
Նիկիացիք 28·
Նիկոոմ 30·
Նինուէացիք 58
Շատիկ 14·
Շիրակ 47·
Շիրի 117·
Շղփայ 24· 25·
Ովգ 83·
Ովկիանոս 133·
Որտիզմեզ 82·
Ուխտիք կամ Ուխթիք 11· 12· 16·
Ուռհա 33·
Պալհաւ 47·
Պախրա, լեառն 120·
Պաղակացիս, ծովակ 16·
Պառեկիմանոս 30·
Պարխար 75·
Պարսիկք, և Պարսք 14· 21· 24· 26· 29· 37· 38· 49· 57 58· 67· 78, 85· 86· 87· 92· 94· 96· 97· 104· 107· 109· 110· 127· 129· 130· 131· 132· 133· 134·
Պետրոս, առաքեալ 50· 113·
Պետրոս, Կաթողիկոս 15· 18· 19· 51· 52· 53· 72·

Պիհաոնացիք 65 .
Պիղատոս 56 .
Պոնտոս 18 . 20 .
Պողոս, առաքեալ 43 . 104 . 120 .
Ջերմա 121 .
Ռշտունիք 130 .
Ռոբովամ 94 .
Ռոմանոս, կայսր 30 . 31 . 33 . 34 . 36 .
Սալմա 33 .
Սալբորա 22 . 24 . 25 .
Սամարիա 137 .
Սամուէլ, կաթողիկոս 121 . 122 .
Սամուէլ, վարդապետ 13 .
Սամուսատ 33 . 52 .
Սամփսոն 33 . 52 . 114 .
Սանասունք, լեառն առս Սիմն
Սառա 88 .
Սարգիս 47 . 51 .
Սարգիս, կաթողիկոս 12 . 13 . 15 . 19 . 116 .
Սարգիս, վարդապետ 13 .
Սաւուղ 43 . 47 . 70 .
Սեաւ լեառն 31 . 91 .
Սեաւ քար 54 .
Սեբաստիա 22 .
Սեբաստուպօլիս 72 .
Սելով 10 .
Սենեքերիմ 52 . 72 .
Սեւանայ կղզի 13 .
Սեքարացիք 64 .
Սիմն, լեառն 75 . 110 .
Սիմոն Ներքինի 30 .
Սիոն 66 .
Սիսակ 57 .
Սիսար 83 .
Սմբատ որ և Յովհաննէս 12 . 13 . 14 .
Սմբատայ բերդ 61 .
Սմբատայ լեառն 54 . 63 .
Սոդոմ 67 .
Սոդոմայիք, Սոդոմայեցիք 107 .
Սողոմոն իմաստուն 28 . 85 . 119 . 126 .
Սուրբ Գրիգոր, եկեղեցի
Սուրբ Կարապետ
Սուրմառի 47 .
Սպեր 57 .
Ստեփաննոս Տարօնեցի 13 .
Վահրամ 3 . 47 . 51 . 53 .
Վաղարշակերտ և Վաղարշու-կերտ 15 . 24 .
Վաղարշաւան 54 .
Վան 130 .
Վանանդ 16 . 78 .
Վասակ 51 . 110 .
Վասիլ, իշխան 84 .
Վասիլ, կայսր 9 . 12 . 21 . 26 . 29 . 30 . 84 . 85 .
Վասպուրական 29 . 37 . 54 . 70 .
Վարդ Սիկլարոս 21 . 25 .
Վիրք 14 . 21 . 27 . 30 . 49 . 71 .
Վովէռ 118 . 119 . 122 . 124 .
Տաբէլ 10 .
Տայան 69 .
Տայք 9 . 10 . 12 . 16 . 20 . 57 . 78 .
Տարենտա 72 . 73 .
Տարոն և Տարօն 13 . 57 . 87 . 110 .
Տիրան 13 .
Տուարածոյ տափ
Փարաւոն 55 .
Փերս 22 . 23 . 83 .
Փոկաս 20 . 21 .
Փորակ 16 .
Փռանկք 78 .
Քաբեր 83 .
Քերփաթ 81 .
Օկոմի 16 . 93 .
Օռթմանոս 36 .

MP62
L333

Lasdiverdtzi, Arisdages — MP62
Madenakrootioonk — L333